

Muinais 3 2002 tutkija

SUOMEN ARKEOLOGINEN SEURA RY

Kiviesineitä keskiajalla?

Historiallisen ajan
maaseutuarkeologiaa

Pähkinäsaaren rauhan raja

Muinais tutkija

SUOMEN ARKEOLOGINEN SEURA RY

Vastaava toimittaja:

Petri Halinen, Albert Petreliuksen-
katu 5 C 18, 01370 Vantaa. Puh.
09-8235997.

Petri.Halinen@helsinki.fi

Toimituskunta:

Jouko Pukkila,
joukopukkila@hotmail.com
Hanna-Maria Pellinen, Hanna-
Maria.Pellinen@archaeologist.com
Eero Muurimäki,
Eero.Muurimaki@saunalahti.fi.
Eeva Raike, eeva.raike@nba.fi
Pirjo Hamari, pirjo.hamari@nba.fi

Muinaistutkija ilmestyy neljä ker-
taa vuodessa. Painos 530 kpl. ISSN
0781-6790. Taitto Pirjo Hamari.
Kannen suunnittelu Mikael E. T.
Manninen. Dark Oy, Vantaa 2002.

Muinaistutkijan vuosikerran tilaus-
hinta Suomeen 21 €, ulkomaille 24
€.

Toimitus: Muinaistutkija, Suomen
arkeologinen seura, Museovirasto,
PL 913, 00101 Helsinki.

Irtonumeromyynti: Akateeminen
kirjakauppa, Helsinki. Tiedekirja,
Helsinki.

Ilmoitusten hinnat: takakansi 68 •
(½ sivua 34 •), takakannen
sisäpuoli 60 • (½ sivua 30 •),
sisäsivut 50 • (½ sivua 25 •). Leh-
teen tuleva aineisto on jätettävä
vastaavalle toimittajalle viimeis-
tään 31.10.2002 (nro 4/2002) ja
31.12.2002 (nro 1/2003).

Suomen arkeologinen seura perus-
tettiin vuonna 1982 ylläpitämään
eri tehtävissä toimivien suomalais-
ten arkeologiain keskinäisiä kontak-
teja. Tieteellisen ja muun alaan koh-
distuvan keskustelun virittäminen
sekä arkeologisen tutkimuksen tas-
on kohottaminen ovat seuran toi-
minnan päämääriä. Muinaistutkija
on neljä kertaa vuodessa ilmestyvä
lehti lähinnä kotimaisia arkeologeja
ja arkeologian harrastajia varten.

Sisällys

- Pirjo Hamari & Eeva Lahti*
Jatkuuko kiviesineiden käyttö pohjoisessa
historialliselle ajalle? Erään paradigman
elämää 2
- Timo Salminen*
Suomenkielistä muinaistutkimusta? Arkeo-
logisen käsitteistön ja kielenkäytön muotou-
tuminen tutkimusongelmana 20
- Jukka Palm & Hanna-Maria Pellinen*
Historiallisen ajan maaseutuarkeologiaa
Pernajassa 29
- Tiina Jäkärä*
Euran Luistarin kalmiston haudoista otet-
tujen puunäytteiden analyysi 47
- Christian Carpelan*
Pähkinäsaaren rauhan rajan linjauksesta
myöhäisrautakautisen arkeologisen aineis-
ton valossa 51
- Kolumni: Sähköankerioiden paluu*
Janne Ikäheimo 56
- Keskustelua: Mikä on "rekonstruktio"?*
Eero Muurimäki 59
- Arvostelu: Suomalaista ympäristötutki-
musta Turussa*
Markus Hiekkänen 61
- Arvostelu: Entiset vaivat: magnum opus*
tautien historiasta 66
Leo Paljärvi

Tavallista varakkaampi Ötzi

Petri Halinen

Saksanhirvipaistos ja vuorikauris olivat kuparikaudella vauraan miehen ravintoa, kun samaan aikaan köyhä kansa söi rottia, oravia ja jäniksiä. Ilmeisesti keskieurooppalaisen köyhän miehen ruokavalioon kuuluivat myös sipulit ja sopulit.

Ötzin ohut- ja paksusuolen sisällön oli analysoinut Camerinin yliopiston tutkija Rollo. Hän pystyi selvittämään katkelmallisten dna-pätkien avulla Ötzin viimeisen ja toiseksi viimeisen aterian koostumuksen viljaa ja kasviksia myöden. Aterian koostumus kertoi Ötzin olleen varakas metsästäjä. Hänen kohtalokseen koitui yhteentörmäys kilpailevien metsämiesten kanssa.

Tutkimus oli varmasti pätevää ja vaati ehdottomasti valtavasti ammattitaitoa. Olisiko tutkijan kuitenkin kannattanut lopettaa siihen ja antaa muiden alojen asiantuntijoiden jatkaa (ei kuitenkaan toimittajien). Aikakauden yhteisöjen sosiaaliseen ja taloudelliseen rakentamiseen sekä ravinnon hankinnan perusteisiin perehtynyt arkeologi olisi saattanut jatkaa tästä ja kertoa saksanhirven ja vuorikauriin asemasta tavallisen alppilaisen ruokavaliossa. Hän olisi mahdollisesti jättänyt rotat ja oravat normaaliruokavalion ulkopuolelle, keskittynyt siihen, mikä tietävästi on mahdollista.

Uutinen Ötzin ruokavalion tutkimuksista julkaistiin Hesarissa 21.9. Ilmeisesti samoihin lähteisiin perustuen Aamulehdessä oli edellisenä päivänä huomattavasti parempi ja mielenkiintoisempi juttu. Siihen ei oltu sisällytetty rottia eikä oravia, mikä pistää miettimään, missä vaiheessa ne juttuun on lisätty. Washingtonissa vai Helsingissä?

Kyllähän arkeologitkin syyllistyvät ylittämään oman asiantuntevuutensa rajat. Useinkin. Toinen kysymys onkin se, missä vaiheessa ylitys havaitaan (tai panevatko toimittajat siihen omiaan). Pääseekö uutinen leviämään maailmalle, minkä johdosta saattaa valua hukkaan 100 vuoden työ – pitääkö aloittaa alusta ja vakuuttaa suuri yleisö siitä, että tavallinen ihminen on aina syönyt tavallista ruokaa.

On kuitenkin hyvä, että uutiskynnys ylitetään.

JATKUUKO KIVIESINEIDEN KÄYTTÖ POHJOISESSA HISTORIAALLISELLE AJALLE?

Erään paradigman elämää

Pirjo Hamari & Eeva Lahti

"There is increasing archaeological evidence that chipped stone tools were still manufactured in the Middle Ages in northern Fennoscandia."

Zachrisson 1987:389

Alku

Yllä siteerattu, Inger Zachrissonin artikkelista oleva lainaus tiivistää erään käsityksen elämän arkeologisessa tutkimuksessa. Pohjoisen Fennoskandian rautakautta ja keskiaikaa koskevissa julkaisuissa on säännöllisesti siteerattu tutkimuksia, joissa kerrotaan saamelaisten vielä keskiajalla valmistaneen ja käyttäneen iskettyjä kiviesineitä, erityisesti kvartsista ja kvartsiitista valmistettuja. Jos lähteitä alkaa käydä järjestelmällisesti läpi, voi kuitenkin aika pian todeta, että viittaukset kiviesineiden valmistukseen pyörivät yksien ja samojen lähteiden piirissä. Tämä herättää tietysti mielenkiinnon siihen, mihin lähteet itse asiassa viittaavat ja mikä on toteamuksen arkeologinen perusta. Tämän esseeluontoisen kirjoitelman tarkoituksena on tarkastella tuon yhden paradigman elämää ja sen perusteita.

Jo alkuun on syytä todeta, että tarkastelemme vain kirjallisia lähteitä ja niiden edustamaa arkeologista todellisuutta,

muutamaa tuntemaamme tutkittua kohdetta lukuun ottamatta. Tähän liittyy myös huomautus siitä, että tässä artikkelissa käsitellyt lähteet eivät varmastikaan kata kaikkia niitä tutkimuksia, joissa kiviesineiden iskemisestä rautakauden aikana puhutaan, mutta uskoisimme oleellisimpien niistä kuitenkin olevan esillä. Varsinainen esinetutkimus myöhäisestä kiviesineiden valmistuksesta vaatii laajempaa lähestymistapaa, jossa myös itse kiviesineet ja niiden konteksti tutkitaan tieteellisin perustein. Tarkastelemme myös vain kiviesineiden iskemisen historiaa – pohjoisessa pitkään käytössä olleista kivisistä tuluskivistä tai värttinänpyöristä ei ole nyt kyse.

Osa käytetystä lähteistä on myös niin kauan aikaa sitten kirjoitettuja, että niiden tieteenhistoriallinen konteksti on toinen kuin nykyään – mutta siitäkin syystä on mielenkiintoista miettiä, miksi vielä nyt, ja näin pitkään, sama paradigma on elänyt samojen lähteiden varassa, vaikka sekä tutkimus- että ajoitusmahdollisuudet ovat koko ajan parantuneet.

Olemme havainnollistaneet asiaa muutamalla kaaviolla, mutta esittelemme ensin keskeisen kiviesineiden valmistukseen liittyvän lähteistön maittain; kaavioita tarkastelemme sen jälkeen.

Suomessa?

Paradigman lähtökohtana Suomen osalta ovat Sodankylän Juikentän keskiaikaisen saamelaisasuinpaikan tutkimukset (kuvat 1 ja 2). Kaivauksia Juikentällä suoritettiin Christian Carpelanin johdolla vuosina 1961, 1962, 1964 ja 1965. Tutkimukset on alustavasti julkaistu ensimmäistä kertaa Norrbotten-sarjassa vuonna 1966, vuosikerrassa 1967 (tästä ero lähteiden käyttämissä vuosiluvuissa). Carpelan kertoo artikkelissa 1100-luvulle ja nuoremaksi ajoittamastaan asuinpaikan ylemmästä kerroksesta löytyneestä materiaalista seuraavasti:

"Bland Juikenttäfynden finns det slutligen en hel mängd föremål tillslagna av kvarts och kvartsit; mest skrapor men även ett antal mejslar och stiklar. Dessa "stenåldersföremål" har man antagligen brukat vid arbetet med skinn, trä och horn. Det har debatterats livligt - t.o.m. häftigt - om hur

långt ned i tiden sådana stenålderstyper varit i användning. Juikenttäfynden visar otvetydigt att man åtminstone i östsamisk miljö använt sig av kvartsredskap in i medeltiden."

Carpelan 1966:73-74

Juikentän kiviesinelöydöt on Carpelan maininnut myös Kemijoki-näyttelyn ruotsinkielisessä julkaisussa vuodelta 1975:

"Läderarbete representerar "jiekku", en sformad eller rät mejselartad järnegg, fäst i mitten av ett träskaf. Med denna har man skrapat lädret rent. För samma ändamål har man ännu då [1200-1600] använt kvartsskrapor, dessa enkla och ändamålsenliga redskap som representerar en flertusenårig tradition."

Carpelan 1975:65

...sekä muutamassa tämän jälkeen ilmentyneessä suomenkielisessä artikkelissa

Kuva 1. Juikentän kota 1 piirrostaossa. Kuva Museovirasto/C. Carpelan.

Kuva 2. Juikentän kodansijan 1 ulkoreunalta löydetty kvartsi- ja kvartsiittikätkö. Kuva Museo-
virasto/C. Carpelan.

(1987, 1992), joista myöhempi kertoo aiheesta seuraavasti:

"Nahkatyötä edustaa näskäin, poikittaisen puuvarren keskelle kiinnitetty S-muotoinen tai suora talttamainen rautaterä, jolla nahka kaavittiin puhtaaksi. Samaan tarkoitukseen käytettiin vielä varhaiskeskiajalla kvartsi-kaapimia, vuosituhantista perinnettä edustavia yksinkertaisia ja tarkoituksenmukaisia teriä."

Carpelan 1992:40

Osittain Juikentän kaivauksiin perustuvat myös toisen suomalaisen tutkimuksen viittaukset myöhäiseen kiviesineiden käyttöön. Kemijärven Jatulinsaarella suoritettiin kaivauksia vuonna 1962, ja Ari Siiriäinen kirjoittaa vuonna 1964 ilmestyneessä Suomen Museossa asuinpaikan tutkimuksiin ja sen löytöaineistoon liittyen seuraavaa:

"Meillä on siis tässä esimerkki rauta- ja kiviesineiden yhtäaikaisesta käytöstä metallikulttuurin reuna-alueilla sekä kulttuurin kivikautisen luonteen säilymisestä Pohjois-Fennoskandiassa. Kvartsi luonteavana ja vaikeasti metallilla korvattavana pienesineistön raaka-aineena jää esineellisen kulttuurin kuvaan pitkälle rautakautteen, vieläpä keskiaikaan saakka (viittaus: Carpelan v. 1962 kaivaukset Juikentällä). ... Pohjois-Ruotsissa on löydetty useilta samantyyppisiltä kivikautisilta asuinpaikoilta metalliesineitä, vaikka olosuhteissa, joissa niiden suhdetta muuhun esineistöön ei voida varmuudella määrittää (Hoarfner 1957:110)."

Siiriäinen 1964:36

Muuten suomenkielisen artikkelin lopussa on referaatti saksaksi, jossa myös lyhyesti mainitaan kiviesineitä käytetyn "rautakaudella, jopa keskiaikaan asti" (Siiriäinen 1964:39). Siiriäinen ei siis var-

sinaisesti puhu itse Jatulinsaaren tilanteesta, vaan Juikentän edustamasta tilanteesta; Jatulinsaaren asuinpaikan hän ajoittaa varhaiselle rautakaudelle. Siiriäistä lienee Suomen ulkopuolella lainattu nimenomaan referaatin perusteella. Nämä kaksi julkaisua (Carpelan 1966, Siiriäinen 1964) muodostavat ne lähteet, joihin pohjoismaissa viitataan puhuttaessa myöhäisestä kiviesineiden valmistuksesta Suomessa. Suomea edustaa siis käytännössä vain yksi asuinpaikka ja sen löytömateriali.

Carpelan ei Juikenttä-julkaisuissa mainitse lähteitä keskiaikaiselle kiviesineiden käytölle. Hän lienee kuitenkin tuntenut jo vuonna 1961, ensimmäisenä kaivausvuonna, saman lähteen jonka Siiriäinenkin, nimittäin Harald Hvarfnerin julkaisun vuodelta 1957(b) tai jonkin vastaavan samaa teemaa käsittelevän työn. Kiinnostava yksityiskohta on, että vuoden 1961 Juikentän kaivauskertomuksessa Carpelan mainitsee Ruotsin myöhäiskeskiaikaisilta lappalaisasuinpaikoilta löytyneen lasikaappimia; emme ole onnistuneet jäljittämään tämän tiedon lähdeä, vaikka lasista muutamassa yhteydessä puuhutaankin.

Ruotsissa?

Ruotsin osalta lähtökohtana voidaan pitää Inger Zachrissonin julkaisua Early Norrland -sarjassa vuodelta 1976, *"Lapps and Scandinavians, archaeological finds from Northern Sweden"*. Julkaisuun on kerätty ajanlaskun alkua nuorempi löytömateriali Norrlannin pohjoisosista. Zachrisson kiinnittää huomiota niiden asuinpaikkojen suureen määrään, joilta on sekä kivikautistyyppistä että rautakauden lopulle ja keskiaikaan ajoituvaa löytömaterialia. Pohtiessaan

näiden paikkojen luonnetta ja kiviesineitä Zachrisson päätyy siihen että osa kiviesineistöstä voi hyvin olla keskiajalle ajoituvaa, ja viittaa Carpelaniin ja Siiriäiseen vedotessaan siihen, että Suomen osalta tällainen käytö on todettu.

"In his view (Carpelan 1967:74) a large number of artefacts of quartz and quartzite, chiefly scrapers but also chisels and awls, survived into the Middle Ages as Lappish implements (cf. Siiriäinen 1964:39)."

Zachrisson 1976:91

Zachrissonilla oli todennäköisesti tiedossa muitakin aikaisempia lähteitä, ja vielä itse Ruotsin osalta, nimittäin pääasiassa Sverker Jansonin ja Harald Hvarfnerin julkaisemat tiedot vuonna 1942 alkaneista, kauan jatkuneista ja laajoista vesistöjen säännöstelyn johdosta tehdyistä tutkimuksista pohjoisen sisämaasta. Näihin tutkimuksiin viittaa myös Siiriäinen. Säännöstelytutkimusten yhteydessä oli tullut esiin laaja asuinpaikkamateriaali, ja sen joukossa oli runsaasti kohteita, joilla kivikautistyyppisillä asuinpaikoilla esiintyi myös rautakauden löytöjä. Janson toteaa vuoden 1956 artikkelissaan materiaalista seuraavaa:

"Nu visar det sig vid genomgång av detta nyare boplatmaterial från Norrlands inre delar att det finns... Bland detta material finns fynd, som säkert tillhör brons- och järnålder i Sydskandinavien. Dessa jägare och fiskare skulle alltså här uppe ha levat kvar på ett stenåldersstadium under mycket långa tidrymmer. Det är till och med tänkbart, att denna stenålderskultur kan ha levat kvar ändå fram till medeltiden. Ännu är det insamlade fyndmaterialet inte så stort, att man med säkerhet kan göra ett sådant påstående."

Janson 1956:67

Aihetta käsittelee myös Hvarfner (1957, 1957b), sekä myöhemmin Janson (1960, 1966) ja Inga Serning (1960). Hvarfneriaaninen traditio kiviesineiden myöhäisestä käytöstä "lappalaisten" keskuudessa pohjaa Ruotsissa jo 1800-luvun puolelta lähtien käytyyn keskusteluun "arktisesta" tai "liuske-kvartsiitikulttuurista". Siihen ei tässä yhteydessä voida perehtyä sen tarkemmin, mutta artikkeliaan edeltävän keskustelun on esitellyt Hvarfner vuoden 1957 artikkelissaan (1957b). Keskustelun ydin oli se, että sisämaan löytöpaikoilla samoilla kohteilla esiintyi sekä kivi- että rautaesineitä, ja niitä oli saatettu käyttää rinnakkain ainakin skandinaavisen periodijaon mukaan rautakauden alkupuolella. Puhuttiin "pitkittyneestä kivikaudesta" (Hvarfner 1962:159). Lähteissä puhutaan useimmiten vain kivi- ja rautaesineiden yhtäaikaista esiintymisestä, mutta ainakin Janson (1956) ja Hvarfner (1957b) esittävät, että kiviesineiden käyttö olisi voinut jatkua keskiajalle asti.

Zachrisson palaa kiviesineiden myöhäiseen käyttöön erityisesti vuonna 1987 ilmestyneessä artikkelissaan "*Late manufacture of chipped stone tools in northern Fennoscandia*", johon on kerätty siihen mennessä käytettävissä olleet tiedot niistä kohteista, joita Zachrisson piti varmoina esimerkkeinä kiviesineiden valmistuksesta ajanlaskun alun jälkeen. Zachrissonin käyttämiin lähteisiin sisältyvät Suomea koskevat tutkimukset, hvarfneriaanisen tradition tutkimukset sekä Norjassa julkaistuja tutkimuksia. Palaamme myöhemmin tähän asian kannalta ehkä tärkeimpään julkaisuun tarkemmin.

Zachrisson on ruotsalaisista tutkijoista pohtinut myöhäistä kiviesineiden käyttöä eniten, ja hän palaa kysymykseen vie-

lä vuosina 1988, 1992 ja 1997 julkaistuissa artikkeleissa, viitaten joko Ruotsin sisämaan tietoihin (1988, 1997) tai yleisemmin Fennoskandiaan (1992), jolloin hän käyttää lähteenä Carpelania (1966) sekä omaa, asiaa käsitellyttä julkaisuaan (1987).

Norjassa?

Norjalaisista tutkijoista ensimmäisenä kiviesineiden myöhäisestä käytöstä mainitsee Povl Simonsen vuonna 1967 käydessään läpi skandinaavisen ja lappalaisen kulttuurin suhdetta kautta aikojen arkeologisen materiaalin valossa. Simonsen puhuu itse asiassa Pohjois-Ruotsin tilanteesta, ei Pohjois-Norjasta, ja viittaa tarkemmin spesifioimatta ruotsalaisiin tutkimuksiin, joilla todennäköisimmin tarkoittaa hvarfneriaaniseen traditioon liittyviä tutkimuksia (Simonsen 1967:75). Vaikka Simonsenin viittaus koskeekin Ruotsia, on se osoitus siitä että Norjassa oltiin tietoisia ruotsalaisesta tutkimuksesta ja asia haluttiin tuoda esille puhuttaessa myöhemmän rautakauden saamelaisasutuksesta.

Vuonna 1968 Else Johansen (myöh. Johansen Kleppe) ja Knut Odner julkaisivat tekemiään tutkimuksia Varangin vuonon pohjoislaidalla olevan Mortensnesin asuinpaikan alueella. Ns. Mortensnes-tyypin kodanpohjien tutkimuksen yhteydessä oli tullut esille asbestisekoitteista keramiikkaa ja kiviesineitä, mutta toisaalta rautakauden lopulle ajoittuvia metalliesineitä. Yhdestä kaiveutuista kodanpohjaista saatiin radiohiili-ajoitus 600±70 bp. Tutkijat pitävät löytöjä osoituksena asutuksen jatkuvuudesta kivikaudelta keskiajalle (500 eKr.-1500 jKr.), ja viittaavat suomalaisiin tutkimuksiin, Carpelanin (1966) ja Siiriäisen (1964) julkaisuihin, joiden mukaan iskettyjä

kiviesineitä käytettiin vielä keskiajalla:

"Minst to finske arkeologer mener at hårde steinarter i nord-Finland ble brukt så sent som i middelalderen."

Johansen & Odner 1968:73

Else Johansen Kleppe palasi myös myöhemmin, vuonna 1974, Mortensnesin problematiikkaan, maisterintutkimansa *"Samiske jernaldersstudier ved Varangerfjorden"* yhteydessä. Siinä hän keskittyy Mortensnesin kalmistoon. Sen haudoista on löydetty sekä asbestisekoitteista keramiikkaa että luu-, kivi- ja metalliesineitä. Yhteensä 22 haudasta (200 yht.) on löydetty iskettyä kiviesineistöä. Erästä haudasta, josta löytyi myös neljä kvartsi/kvartsiittikaavinta ja kvartsi/kvartsiittija dolomiittipi-iskoksia, on radiohiiliajoitus tuohesta vuosille 1200-1340 AD. Johansen Kleppe pitää tätä ja asuinpaikkalöytöjä todisteena siitä, että kiviesineiden käyttö jatkuu alueella keskiajalle. Hänen käyttämiään lähteitä emme ole saaneet selvitettyä, koska työ ei toistaiseksi ole ollut saatavillamme, mutta siihen on viitattu usein jäljempänä mainituissa teksteissä. Myöhemmassä Mortensnes-artikkelissaan Johansen Kleppe sivuaa kiviesineiden käyttöä vain epäsuorasti, mutta sijoittaa tradition samaan jatkumoon muun Mortensnesin "saamelaisen rautakauden" (Johansen Kleppen mukaan 0-1700 jKr.) materiaalin kanssa. Artikkelissa on viitattu kuitenkin Johansen Kleppen omaan maisterintutkimukseen (1974) sekä vuoden 1968 yhteisartikkeliin Odnerin kanssa, eli sitä kautta myös epäsuorasti Suomea koskeviin tietoihin. (Johansen Kleppe 1977:32-33; 57).

Varangin materiaalia on käsitelty myös Bjørnar Olsen omassa maisterintutkimuksessaan vuodelta 1984, *"Stabilitet og endring. Produksjon og samfunn i Varanger 800 f.Kr. - 1700 e.Kr"*. Empiirisenä materiaalina

Olsen käyttää lähinnä Kjelmøyn ja Kjøløyen asuinpaikkoja sekä muuta Varangin vuonon etelärannan materiaalia. Näiltä asuinpaikoilta on löydetty runsaasti kivi-, luu- ja sarviesineitä sekä asbestisekoitteista keramiikkaa, mutta myös keskiaikaisia metalliesineitä. Olsen sanoo näin käsitellessään asuinpaikkamateriaalia:

"Når det gjelder bruken av slatte steinartefakter så er det etterhvert veldokumentert at denne i nordre Fennoskandinavia går helt opp i middelalderen. Av sekundært tildannede artefakter gjelder dette særlig skrapere. Fra Norrland foreligger det C-14 dateringer fra Varghalsen som viser at kvartsiittskrapere var i bruk så seint som ca. 1100 e.Kr. (Johansson 1962:224). C-14 datering av en grav på Mortensnesgravplassen hvor det blev funnet kvartsskraper og avslag av kvarts och dolomittflint, ga som resultat 1200-1340 e.Kr. (E. Johansen Kleppe: 1974:116). Lignende resultat kjennes fra Gautelis vid Narvik (K. Helskog 1975), og fra nordfinske undersøkelser (Siiriainen 1964, Carpelan 1967:69)."

Olsen 1984:49

Keskiaikaisesta kiviesineiden käytöstä kertovat lähteet ovat siis Olsenin mukaan Mortensnesin haudat, keskiaikaiseksi ajoitetusta asuinpaikkakerroksesta löydetty kvartsiittikaavin Varghalsenin asuinpaikalta Ruotsista, Gautelis-niminen kohde Narvikin läheltä sekä suomalaiset tutkimukset. Oman materiaalin yhteydessä Olsen kuitenkin toteaa, että todisteita kiviesineiden valmistuksesta ja käytöstä ei ko. asuinpaikkojen keskiaikaisissa kerroksissa enää ole, ja ehdottaa, että Etelä-Varangin alueella kiviesineiden käyttö olisi siis loppunut n. 1100 jKr. paikkeilla, vaikka se sisämaassa on voinut jatkuakin (Olsen 1984:50-51).

Olsen palaa suoraviivaisemmin aiheeseen kommentoidessaan Knut Odnerin "Saamis, Finns and Skandinavians"-artikkeliä seuraavalla tavalla:

"For instance in the Saami language today no definite words for chipped stone tools have been preserved (Odner 1983:99) despite the fact that these were in common use among the Saamis as late as medieval times (Olsen 1984:49)."

Olsen 1985:14

...viitaten edellisen vuoden maisterintyöhönsä ja sitä kautta edellä mainittuihin kohteisiin.

Edelleen Varangin vuonon tutkimuksia julkaisi Kjersti Schanche vuonna 1988 tehdyssä maisterintutkielmassaan *"Mortensnes - en boplass i Varanger"*. Koska työ käsittelee laajan skaalan muutoksia yhteiskunnassa, on siihen sisällytetty alueen kaikille eri periodeille ominaiset muinaisjäännökset ja esinemuodot. Yhtenä osana Schanche käsittelee mm. kaapimia, joiden katsoo olleen käytössä kauan, ainakin Mortensnesin haudan ajoitukseen asti.

"Slike [avslags]skrapere ser ut til å ha vært i bruk også lenger fram i tid. I en Mortensnesgrav 14C-datert til 1200-1340 e.Kr., ble det i tillegg til steinavslag funnet en skrapeer av kvarts (Johansen Kleppe 1974:116; Olsen 1984:49)."

Schanche 1988:111

Varangin alueen rautakautta on käsitelty myös Knut Odner. Hän on julkaissut omat, 1980-luvulla tehdyt kenttätönsä teoksessa *"Varanger Saami. Habitation and Economy 1200-1900"*. Se käsittelee nimensä mukaan alueen yhteiskuntaa keskiajalta viime vuosisadalle. Pohtiesaan ajoitusperusteita eri esineryhmille hän kiviesineiden osalta toteaa:

"Comprehensive use of hard stones - particularly quartz - is an indication that the culture layer belongs to a period before AD 1500. Quartz artefacts were made by the Saami in northern Finland during the Middle Ages (Carpelan 1967:74), and propably also by the Saami in northern Sweden (Zachrisson 1976:84)."

Odner 1992:130

Audhild Schanche käy julkaisussaan *"Graver i ur og berg"* (Schanche 2000) läpi kaikki saamelaisalueen kivikkohautaukset, joista suurin osa on juuri Mortensnesista. Hän ei ota suoraan kantaa kysymykseen kiviesineiden ajoituksesta, mutta toteaa ensinnäkin, että Johansen Kleppen "kulttuurikonservatiivinen" käsitys kulttuurin säilymisestä muuttumattomana (asumis- muotoineen ja tekniikoineen) aikavälillä 0-1700 jKr. tuntuu liian altaalta (Schanche 2000:83) ja että esinekobinaatioiden ja ajoitusten välisiä eroavaisuuksia ei ole pohdittu perusteellisesti, mikä johtaa kronologiseen epäselvyyteen (Schanche 2000:120). Schanchen taulukon 15 mukaan myöhemmälle rautakaudelle ja keskiajalle voidaan ajoittaa koko 396 haudan tutkimusmateriaalista neljä hautaa, kaikki Mortensnesistä, joissa on iskettyjä kivi-esineitä, eikä mistään näistä haudoista ole löydetty muita ajoittavia esineitä. (Schanche 2000:209, 210-211). Schanche päättyy seuraavaan vertailuun:

"Bland gravfunnene er steinredskapene først og fremst konsentrert til Varanger. Ved siden av avslag er det her funnet en hel del skrapere, hammersteiner og pimpsteiner med slipeflater. En del av disse funnene må være fra gravskikkens tidligste faser, dvs. før den perioden offerplatsfunnene er datert til [700-1300]. En sammenligning er derfor vanskelig. Men noen skarpe skillelinjer mellom offerplatsfunnene og gravfunnenes steingenstander kan helle ikke identifiseres."

Schanche 2000:304

Varangin alueen ulkopuolelta voidaan vielä mainita Povl Simonsenin tutkimukset Karasjoen Assebaktessa myöhäiseen rautakautteen ja varhaiskeskiaikaan ajoittuvalla latomuskohteella 60-luvun lopulla. Ne on julkaistu vuonna 1979. Kaivauksen yhteydessä Simonsen löysi muutamasta latomuksesta kvartsiittikaapimia. Niiden hän katsoi olevan latomusten kanssa saman aikaisia, ja kiviesineiden käytön jatkuneen keskiajalle, viitaten Johansen Kleppen tutkimuksiin Varangissa (1974) sekä lähdeä mainitsematta Pohjois-Ruotsin tutkimuksiin, ilmeisesti lähinnä Zachrissoniin (1976).

"I grav 2,3, og 17 ble funnet 3 små, steile skiveskrapere av kvartsitt. Erfaringene fra Mortensnes (Kleppe 1974), Nesseby k. og fra N. Sverige viser at slike var i bruk ennå i branngravenes tid [ca. 1100 e. Kr.]".

Simonsen 1979:40

Lopuksi on mainittava Inger Storli, joka ns. staalo-asuinpaikkoja käsittelevässä tutkimuksessaan puhuu sisämaan asuinpaikkojen luokittelusta:

"Betegnelsen [av steinalder-karakter] på boplassene refererer til samenes bruk av steinredskaper langt inn i middelalderen, noe som er et av kjennetegnene ved samisk jernalder (jfr. Olsen 1984, 1987, Kleppe 1974, 1977)."

Storli 1994:98

Norjalaisten julkaisujen yhteydessä voidaan todeta että käsitys kiviesineiden myöhäisestä käytöstä on peräisin osittain suomalaisista julkaisuista ja osittain pohjautuu omaan tutkimusmateriaaliin. Tässä yhteydessä tärkeimmäksi todistusaineistoksi nousee Mortensnesin kalmisto ja sen ajoitettu hauta 39, josta on löydetty neljä kvartsi/kvartsiittikaavinta. Varangin aluetta koskevat tutkimukset lainaavat myös runsaasti toisiaan.

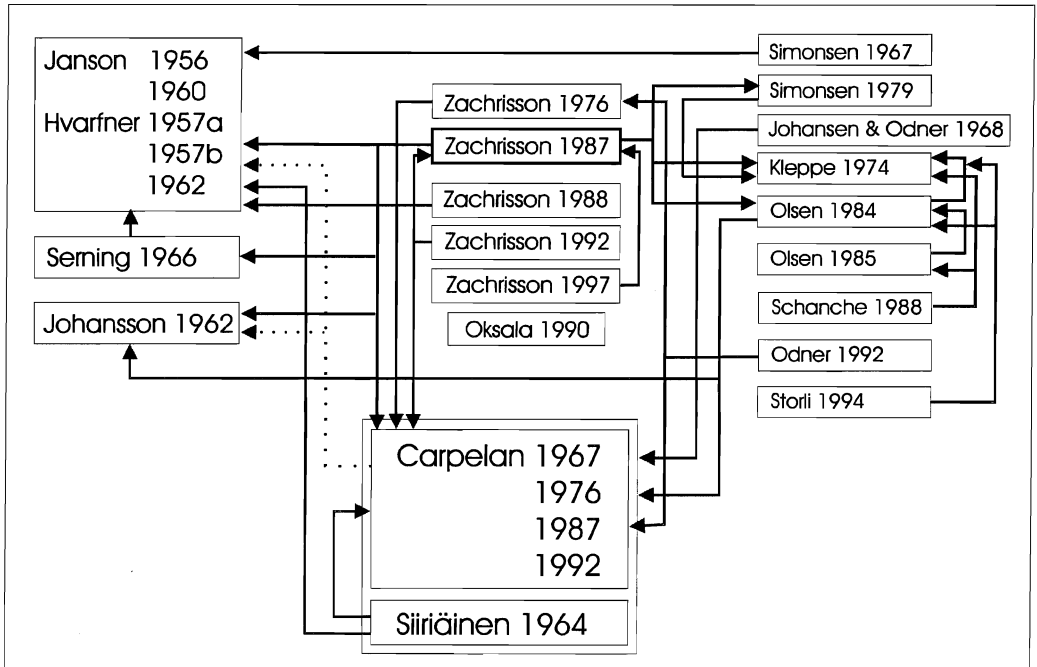
Lähteiden kertomaa (vai viemää?)

Kaiken kaikkiaan saamme kirjallisuudessa esiintyneistä viittauksista aikaan melko monimutkaisen kaavion (kaavio 1). Kaavioon on jaoteltu maittain kiviesineiden rautakautisesta valmistuksesta kertovat lähde-tekot ja niiden keskinäinen suhde. Siinä erottuu muutama lähde, jota on lainattu enemmän kuin muita. Näitä ovat Carpelanin julkaisut Juikentästä, hvarfneriaaniseen traditioon liittyvät julkaisut, Zachrissonin kaksi ensimmäistä julkaisua sekä Varangin alueelta erityisesti Johansen Kleppen ja Olsenin maisterintyöt.

Lähteiden osalta voi kiinnittää huomiota muutamaan seikkaan. Yksi on huomio siitä miten myöhäistä kiviesineiden käyttöä koskevissa tutkimuksissa liikutaan kahdella eri tasolla. Toiset lähteet kiinnittävät yleisesti huomiota siihen että kivi- ja rautaesineitä näyttää pohjoisessa käytetyn rinnakkain, vielä skandinaavisen periodijaon rautakauden alkupuolella, ilman sen tarkempia arveluita ilmiön jatkumisesta. Suurin osa hvarfneriaaniseen traditioon kuuluvista julkaisuista liikkuu juuri tällä tasolla. Toisissa lähteissä taas puhutaan nimenomaan keskiajalle asti ulottuvasta kiviesineiden käytöstä. Tähän ryhmään kuuluvat erityisesti Carpelanin julkaisut, Zachrissonin julkaisut sekä yksittäisinä Johanssonin Varghalsen-artikkeli ja Johansen Kleppen maisterintyö. Nämä ovat myös lainatuimmat julkaisut.

Zachrisson ja isketyt kiviesineet

Kun tarkastelemme erityisesti Inger Zachrissonin tärkeässä, vuonna 1987 julkaisemassa artikkelissa kiviesineiden myöhäisestä valmistuksesta lueteltuja

Kaavio 1. Kiviesineiden myöhäisestä valmistuksesta kertovia lähteitä. Nuolen suunta osoittaa viitattuun lähteeseen.

kohteita, on selvää että joukossa on kumpaakin tasoa (metallikautista/keskiaikaista) edustavia kohteita. Zachrisson itse kuitenkin korostaa erityisesti ajatusta ajanlaskun alusta keskiajalle jatkuvasta kiviesineiden käytöstä. Näin saadaan kahta eri tasoa käsittelevät lähteet vaikuttamaan samaan kulttuuriseen jatkumoon kuuluvilta. Zachrisson mainitsee, että hänen luetteleмиinsa kohteisiin sisältyy ainakin kolme, mahdollisesti viisi kohdetta, joissa on todisteita nimenomaan keskiajalle ajoittuvasta kiviesineiden käytöstä. Hän ei kuitenkaan nimeä näitä kohteita, eivätkä ne tekstistäkään aivan ongelmitta käy ilmi. Varmoilta kohteilla hän tarkoittaa ilmeisesti Juikenttää, Varghalsenia ja Mortensnesiä, ja todennäköisillä Assebaktea ja Gautelista. Koska nämä ovat koko paradigman kannalta kriittisimmät kohteet, koetamme nyt lyhyesti käydä ne

läpi ja arvioida niiden edustavuutta lähteinä.

Aloitamme helpoimmista eli Norrbotenin Varghalsenista ja Finnmarkin Assebaktesta. Varghalsenia tutkinut B.O.H. Johanssen julkaisi tutkimuksensa vuonna 1962 ilmestyneessä Fornvännensissä (Johanssen 1962). Varghalsen edustaa nimenomaan niitä asuinpaikkoja, jolta on sekä kivikautistyyppistä materiaalia että myöhäistä metalliesineistöä. Asuinpaikan viikinkiajalle ja varhaiselle keskiajalle ajoitetusta hiilikerroksesta löydettiin kvartsiittikaavin, joka voidaan siis Johanssenin mukaan ajoittaa noin 1100 jKr. tienoille. Tätä kontekstia on myöhemmin arvostellut mm. Evert Baudou, joka huomautti, että kaavin on todennäköisemmin peräisin asuinpaikan kivikautiselta vaiheelta, sillä löytökonteksti ei ole koskematon (Baudou

1974:47). Myöskään asuinpaikkaa myöhemmin väitöskirjassaan käsitellyt Ingela Bergman ei usko, että Varghalsenissa voidaan stratigrafian perusteella erottaa toisistaan eri-ikäisiä konteksteja (Bergman 1995:123). Varghalsenin yksittäisen kaapimien todistusvoima on vähintäänkin heikko.

Karasjoen Assebaktessa tilanne on hieinan samanlainen. Simonsenin (1979) kaivauksissa kolmesta latomuksesta löytyi muutama kvartsiittiesine. Latomukset sijaitsevat kuitenkin suoraan epineoliittisen asuinpaikan päällä, ja todennäköisempää tai ainakin mahdollista on että kiviesineet kuuluvat juuri tuohon vaiheeseen.

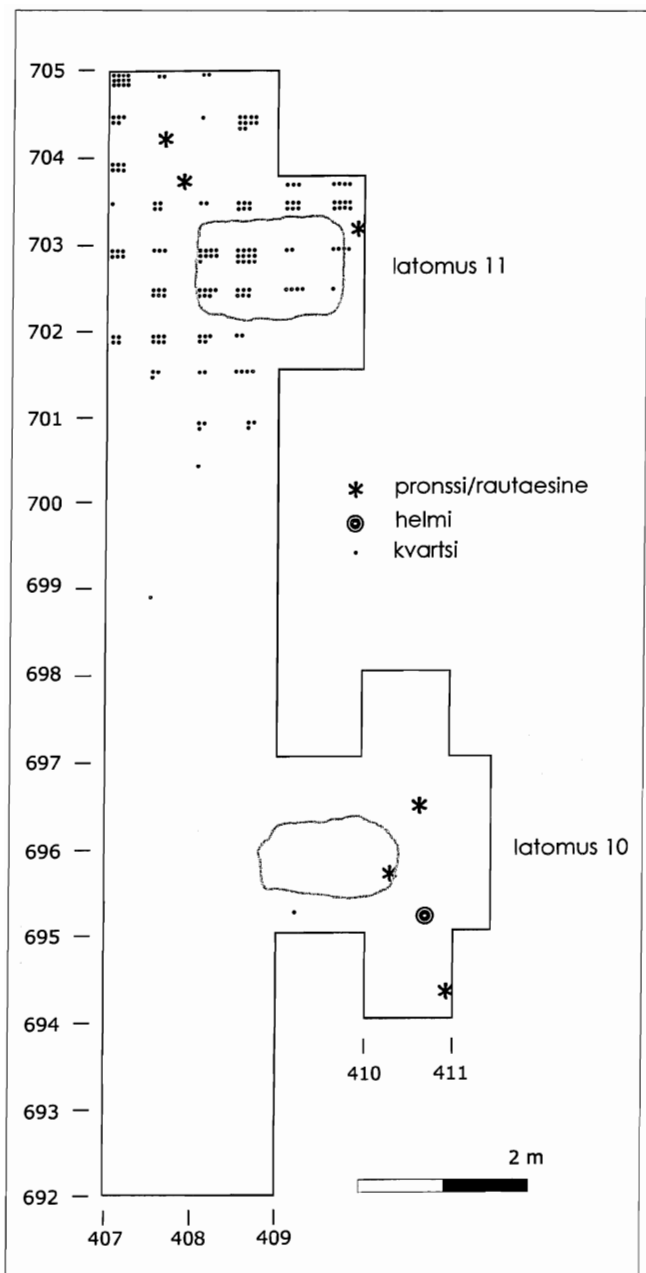
Zachrissonin mainitsemaan Narvikin alueella sijaitsevaan Gautelikseen emme voi tässä puuttua, koska Knut Helsingin vuonna 1975 tekemiä tutkimuksia ei ole julkaistu tavoitettavassa muodossa - Olsen mainitsee ne muodossa "manuskript" (Olsen 1984), samoin Zachrisson (1987). Kyseessä on kuitenkin asuinpaikka, joka ajoittuu 1000-1100-luvuille, ja jolta on löydetty kaavin (Zachrisson 1987:390).

Jäljelle jäävät Mortensnesin muinaisjäännösalue Varangin alueella sekä Juikenttä Sompiossa. Mortensnesiin liittyy useita ajoitusongelmia. Asuinpaikka-alueelta on ajoituksia kahdelta eri kaudelta, ajanlaskun alun tienoilta sekä keskialjalta. Varhaisempaan asutusvaiheeseen liittyvät Mortensnes-tyyppin kodanpohjat, Kjelmøyn keramiikka ja kiviesineitä. Myös osa haudoista liittyy tähän jaksoon. Myöhempään asutusvaiheeseen liittyvät asuinpaikalta löytyneet metalliesineet ja yksi ajoitus liedestä, sekä itäistä tuontia edustavat metalliesineet ja radiohiiliajoitukset haudoista. Näiden asutusvaiheiden väliin jää auk-

ko, jolta ei ole varmoja ajoituksia, vaikka jatkumoa on pidetty todennäköisenä. On mahdollista, että kiviesineet liittyvät nimenomaan varhaismetallikautiseen asutusjaksoon, eivätkä enää keskiaikaiseen. Päätodisteena keskiaikaisesta kiviesineiden käytöstä on käytetty lähinnä yhden haudan esineistöä (haudan josta ei kiviesineiden lisäksi löytynyt kuin tuolta) ja siitä tehtyä ajoitusta, eikä voida sulkea pois mahdollisuutta että hautaan (tai muihin 21:een kiviesineitä tai iskoksia sisältäneeseen hautaan) olisi jostain syystä joutunut vanhempaa löytömaterialiaa asuinpaikoilta, tai että osa haudoista voisi olla Mortensnes-tyyppin kodanpohjien aikaisia.

Juikentän osalta kysymys myöhäisestä kiviesineiden käytöstä liittyy asuinpaikka-alueen stratigrafiaan. Christian Carpelan erottaa Juikentältä kaksi eri löytöhorisonttia, turve- ja humuskerroksen sekä mineraalimaan. Mineraalimaan löytöihin kuuluu mm. asbestisekoitteista keramiikkaa sekä muutama hiotun kiviesineen katkelma. Mineraalimaan edustama löytöhorisontti ajoittuu noin 1000 eKr. - 300 jKr. Turve- ja humuskerroksen runsaat esinelöydöt ajoittuvat 1100-1600-luvuille. Kummastakin kerroksesta on runsaasti kvartsi- ja kvartsiittiesineitä ja -iskoksia, erityisesti kaapimia. Kerrosten välinen raja on selvä. Carpelanin mukaan (1961) Juikentän kahden kerroksen stratigrafinen ero on myös ajallinen, eivätkä kerrosten löydöt ole sekoittuneet keskenään. Alempi kerros ei kuitenkaan ole koskematon; esimerkiksi keskiaikaiset kodanpohjat on kaivettu mineraalimaan asti, ja on mahdollista että eri aikaiset materiaalit ovat sekoittuneet jo keskiaikaisen asutusvaiheen aikana. Ylemmältä kerroksesta kerrotaan vuoden 1961 kaivauksertomuksessa löydetyn myös keramiikkaa, mitä ei kuitenkaan enää myöhemmissä julkaisuissa

Kuva 3. Inarin Siuttavaaran kaivausalueen 1 löydöt kaikista tasoista kappaleittain neljännesruudun tarkkuudella. Kartta P. Hamari.

mainita. (Rankama 1996:587). Voidaan ainakin epäillä, että näennäisesti selkeästä

stratigrafiasta huolimatta Juikentän kiviesineistö liittyisi ennemminkin asuinpaikan keraamiseen, varhaisempaan vaiheeseen.

Vertailukohteita pohjoisesta Suomesta

Kiviesineiden valmistusta voi tarkastella alustavasti muuttamalla muulla Pohjois-Suomen rautakautisella ja keskiaikaisella kohteella. Talvikylää varhaisempaa asutusvaihetta pohjoisessa edustavat suora-kaiteen muotoisten liesirivien muodostamat asuinpaikat. Niitä koskeneilta, toistaiseksi pienehköiltä kaivauksilta on yleensä sekä kivi- ja rautakautisyyppistä materiaalia että selkeästi rautakauden lopulle ja keskiaikaan liittyvää materiaalia. Kaivauksissa on kuitenkin tullut esiin seuraava trendi: kiviesineitä löytyy latomusten yhteydessä vain sellaisilta kohteilta, joilla on todettavissa myös kivi- tai rautakautinen tai varhaismetallikautinen asuinpaikka, siis moniperiodisilta kohteilta. Minäkäänlaista stratigrafiaa ei myöskään normaaleissa oloissa voida kohteilla erottaa. Niillä latomuskohteilla, joilla on asuttu vain rautakauden lopulla, ei kiviesineitä esiinny (Hamari

1996). Sama ilmiö vaikuttaa toistuvan myös Ruotsin latomuskohteiden tutkimuksissa (Mulk 1994) sekä tunturialueen ns. staalo-asuinsijoilla (Storli 1994), jotka ajoittuvat samaan aikatasoon kuin latomukset. Kokonaisuudessaan voidaan

todeta, että ainakaan latomuskohteilla ei esiinny merkkejä kiviesineiden valmistuksesta tai käytöstä.

Inarin Angelin Siuttavaarassa on tutkittu Suomen laajin tunnettu latomuskohte, jossa tehtiin melko kattava tasokaivaus usean latomuksen ympärillä. Kaivaustulosten mukaan erityisesti lieden 11 ympärille oli keskittynyt suuri määrä kvartsinkappaleita. Muualta latomusten ympäriltä ei kvartsia löydetty juuri lainkaan (ks. kuva 3). Latomuksesta 11 löydettiin myös yksi isompi kvartsinkappale. Vaikka Siuttavaaran alueella on myös kivikautinen asuinpaikka, latomuksen ympäriltä löydetty kvartsi on laadultaan erilaista, huonompaa, eikä joukossa ole esineitä, eikä juuri edes kappaleita, jotka olisi tunnistettavissa iskoksiksi. Levinnän ja kvartsien luonteen perusteella on mahdollista, että kyseessä olisi tuluskivenä käytetty kvartsiraaka-aine, vaikka kaivauksia johtanut Hilikka Oksala onkin liittänyt kvartsit

alustavasti kiviesineiden iskemiseen, viitaten Zachrissonilta peräisin oleviin tietoihin (Oksala 1990). Latomuksen 9 viereltä löydettiin tuluspii ja muutama pii-iskos. Myös Inarin Saamen museolla kaivetun, osittain tuhoutuneen latomuksen sisältä löydettiin kivikautisen materiaalin lisäksi tuleniskentäkvartsiksi tulkittu kappale. (Hamari 1996).

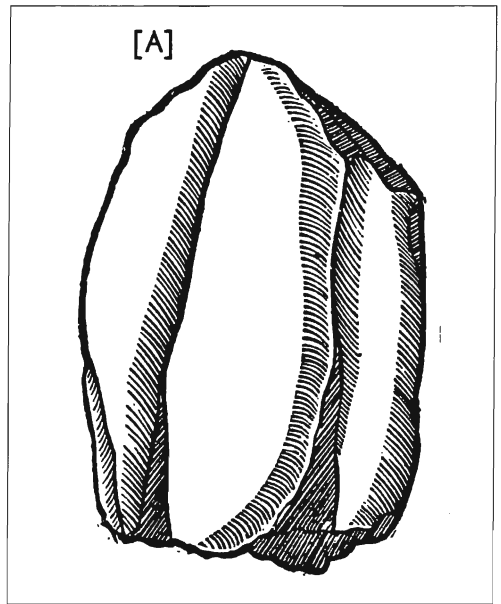
Inarin Nukkumajoelta tutkitussa, 1400-luvulta 1600-luvulle ajoittuvassa talvikylässä tehtyjen kaivausten laajan, noin 1500 alanumeroa käsittävän löytömateriaalin joukossa on yksi kvartsiittikaapimeksi luokiteltu esine, muutama luokittelematon kvartsi sekä selvästi kivikautinen piinuolenkärki¹. Kaivausala ja löytömäärä huomioon ottaen kivi-esineitä ei Nukkumajoelta siis käytännössä tunneta lainkaan. Christian Carpelan ei myöskään mainitse niitä Nukkumajokea koskevissa julkaisuissa (esim. Carpelan 1991, Carpelan & Hicks 1995).

Kuva 4. Enontekiön Markkinassa vuonna 1990 tutkittu loudekota avattuna kaivausten aikana. Kuva Museovirasto/P. Halinen.

Enontekiön Markkinan vanhalla markkinapaikalla tehdyt tutkimukset antavat enemmän materiaalia mietittäväksi. Markkinassa oli viimeistään 1615 jo kirkko, markkinatupia ja kotia (Bergling 1964:129,169). Vuonna 1990 Markkinassa tutkittiin kolme kodanpohjaa, jotka ajoittuivat 1700-luvun alusta puoliväliin (Halinen 1990, 1992a, 1992b). Halisen mukaan kaksi tutkituista kodanpohjista oli pysyvämpirakenteisia, turvekatteisia kotasumuksia. Näiden asumusten kiinteydestä kertovat voimakkaat vallirakenteet ja ovensaranat. Vielä 1800-luvun alussa Enontekiöllä oli metsäsaamelaista elinkeinoa harjoittavia saamelaisia jotka asuivat turvekodissa (Linkola 1963-1964:10) Kolmas tutkituista kodanpohjista oli jääne huomattavasti kevytrakenteisemmasta asumuksesta, sillä siinä ei ollut havaittavissa vastaavanlaisia, voimakkaita vallirakenteita eikä jäänteitä turvekatteesta (kuva 4). Muista kodista poiketen asumuksessa oli havaittavissa jäänteitä kodan sisätilan rakenteista, nk. permiköistä. Lisäksi liesirakenteen toisessa päädyssä oli iso laakakivi, nk. posiokivi. Kyseessä on todennäköisesti ollut kevyempi, loudekotatyypinen asumus. Havaitut rakenteet, posiokivi, permikän jäänteet ja huonosti säilyneet matalat kotavallit ja kotaruoteiden eli puiden puuttuminen viittaavat siihen, että kyseessä on ollut kevyempirakenteinen, jutaavien tunturisaamelaisten asumus.

Markkinan kodissa esiintyi myös kvartsi-iskoksia. Iskosten määrä loudekodassa (22 kpl) oli huomattavasti suurempi kuin turvekodassa 1 (5 kpl) tai turvekodassa 2 (2 kpl). Vaikka valtaosa kvartsimateriaalista loudekodassa löytyi turvekerroksesta, olivat iskokset keskittyneet asumuksen sisälle tai aivan vallien tuntuun. Yksi, kerroksesta 4 löytynyt kvartsi oli selkeästi tunnistettavissa kaapimeksi.

Kuva 5. Schefferuksen tuleniskentäkvartsi (Schefferus 1963:480).

Markkinan loudekodan kvartsilöydöille voidaan esittää pari mahdollista selitystä. Kvartsia on ensinnäkin voitu iskeä työvälineiksi. Kysymyksessä saattaa olla esimerkiksi toisenlaista elinkeinoa harjoittanut asukasjoukko, joka metalliesineiden heikon saatavuuden vuoksi turvautui vanhaan kivimateriaalin käyttöön. Voidaan olettaa, että Markkinan turvekodat olivat vielä kotien käyttöajankohtana 1700-luvulla, osittain metsäsaamelaista elinkeinoa harjoittavien Suonttajärven ja Peltojärven saamelaisten asumuksia ja loudekota Rounalan porosaamelaista elinkeinoa harjoittavien tunturisaamelaisten asumus. Muuttavat tunturisaamelaiset jutasivat porolaumojensa mukana Norjan rannikon ja sisämaan väliä, ja on mahdollista että he hyödynsivät muuttoreittiensä varrella esiintyvää kvartsia niinkin myöhään kuin 1700-luvulla.

Toisaalta myös Markkinan alueella on merkkejä kivikautisesta/epineoliittisesta

asuinpaikasta, joten kiviesinelöydöt tai osa niistä voivat ajoittua kotia varhaisemmaksi. (Kotivuori & Torvinen 1993:18). Samalla lailla kivikautisten/epineoliittisten kohteiden kanssa samalla paikalla sijaitsevat myöhäiset saamelais-asuinpaikat Sodankylän Kotakenttä 1 ja 2 (Carpelan 1963) sekä Sodankylän Autio-kenttä (Honkanen 1982).

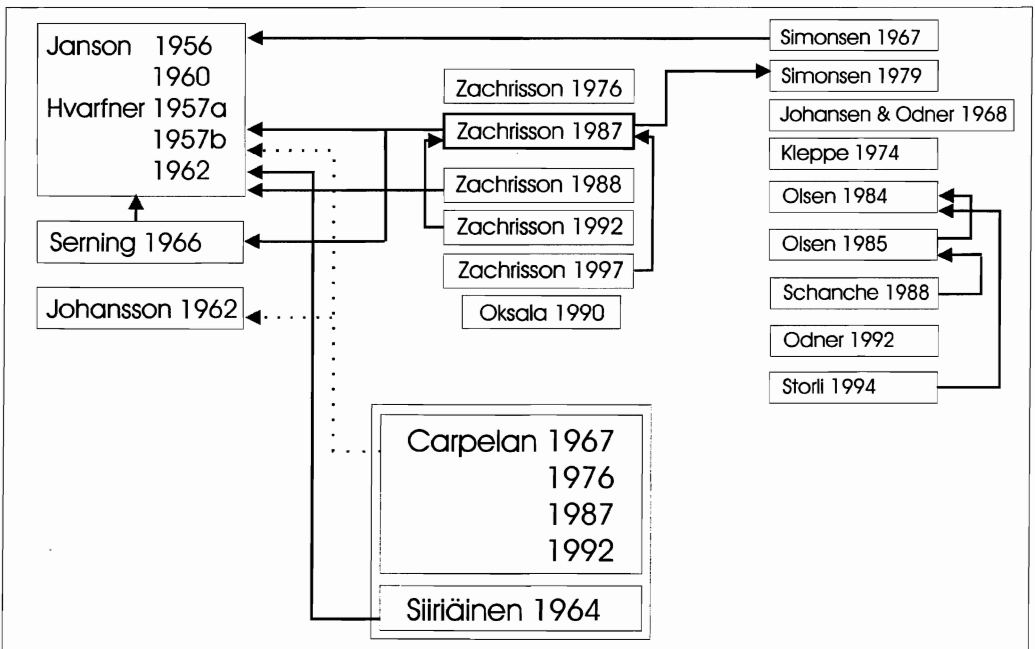
Kolmanneksi on mahdollista, että kvartseja on käytetty tuleniskennässä; tähän epäilimme jo latomuskohteiden yhteydessä. Mielenkiintoista kyllä, kahdessa turvekodassa pii-iskosten lukumäärä on suuri verrattaessa loudekotaan; toisaalta kaikki kivimateriaali keskittyy hyvin selkeästi asumusten sisälle Markkinassa. Odnerin tutkimuksissa Varangin alueelta 1500-luvun asuinpaikalta löytynyt kvartsiikaavin on ollut sekundaarisessa käytössä, mahdollisesti tuluskivenä (Odner 1992:147); myös A.

Schanche esittää, että osa Mortensnesin hautojen kvartsi/kvartsiittikappaleista voi olla tuluskiviä (Schanche 2000:209). Olsen epäilee osan Kjelmøyen kiviesineistä olevan tuleniskentäkvartseja (Olsen 1984:49), ja Schefferus mainitsee kvartsin saamelaisten parhaana tuleniskentävälineenä piin jälkeen (Schefferus 1963:477-478). Hän oli jopa sisällyttänyt "museoonsa" tuluskukkaron, jossa oli tulusraudan kanssa tuleniskentään käytettyä kvartseja (kuva 5). Onko Markkinan kahdessa turvekodassa isketty tulta piillä ja loudekodassa kvartseilla? Tämä tuntuu aineistoon sopivalta selitykseltä.

Hermeettinen kehä

Kriittisesti arvioituina todisteet iskeytyjen kiviesineiden valmistuksesta ja käytöstä keskiajalla käyvät siis vähiin. Zachrisson näyttää käsitelleen lähteitään

Kaavio 2. Aiempi kaavio muokattuna niin, että viittaukset Juikenttään ja Mortensnesiin on poistettu kuvasta.

vähintäänkin liberaalisti. Hvarfneriaaninen traditio koskee pääasiassa muuta kuin keskiaikaista kiviesineiden iskentää. Jos katsomme, ettei Juikentän ja Mortensnesin aineisto riitä asian todistamiseen, kaatuu lähes koko tutkimuksen käyttämä todistusketju. Katsotaan kaaviota niin että viittauksia Juikenttään tai Mortensnesiin ei voisi tehdä: tyhjältä näyttää (kaavio 2). Tässä näemme havainnollisesti kuinka voimakas vaikutus näillä kahdella kohteella yksinään on ollut paradigman muotoutumiseen. Lähteiden lähes hermeettinen kehä on silmiinpistävä. Todenmukaisuuden nimissä on sanottava, että on myös niitä tutkijoita, jotka ovat jo epäilleet asiaa, ja niitä jotka ovat korostaneet että on korkeintaan kysymys satunnaisesta ilmiöstä, ei massatuotannosta (Forsberg 1989:59; fig. 15; Baudou 1974; Rankama 1996:686-687).

Kysymys kiviesineiden myöhäisen iskemisen todistamisesta kiertyy kahden pääkysymyksen ympärille. Onko myöhäinen asuinpaikka tai kohde, jolta iskettyjä kiviesineitä löytyy, puhdas vai sekoittunut vanhemman asuinpaikan materiaalin kanssa? Jo Hvarfner toteaa, että eroa voi olla vaikea tehdä; on helppoa väittää, että moniperiodinen kohde on sekoittunut, mutta sekoittumattomuus on vaikea todistaa (Hvarfner 1957:107). Toisaalta, voiko löydetyllä kiviesineistöllä olla joku muu merkitys kuin iskettynä työvälineenä, esim. tuluskvartsina? Juuri tällaisten kysymysten kunnolliseen tutkimiseen vaadittaisiin esine- ja käyttöjälkitutkimusta, kuten alussa totesimme. Tuntemamme kohteet eivät ainakaan tue paradigmaa kiviesineiden valmistamisesta iskemällä.

Yksi Zachrissonin esittämistä syistä kiviesineiden käytön jatkumiselle on se tosiasiassa, että rautakauden lopulla ja keskiajalla Lapissa käsiteltiin suunnattomat

määrät turkiksia, ja koska rautaisia kaapimia ei ole löydetty kovin runsaasti, kiviesineitä olisi tehty korvaamaan muiden työkalujen puute (Zachrisson 1976:84). Vaikka perustelu vaikuttaa järkevältä, muitakin vaihtoehtoja on ollut tarjolla, ja jopa Zachrisson itse mainitsee luiset ja sarviset kaapimet (Zachrisson 1976:62). Rautaiset työkalut ovat myös olleet todennäköisesti helpommin tai houkuttelevammin kierrätettävissä kuin kiviset.

Monen varhaisen lähteen kohdalla tekstistä nousee joko välillisesti tai suoraan esitetynä esille ajatus saamelaiskulttuurin kulttuuripiirteitä (kuten vanhaa kivi-teknologiaa) säilyttävästä "muutosvastaisesta" luonteesta; puhutaan "primitiivisestä" tavasta, "periferiassa" säilyneestä kivikautisesta tekniikasta. Vaikka käytännöllisten ja vaikeasti korvattavissa olevien esineiden ja tekniikoiden pysyminen pitkään käytössä ei välttämättä ole huono peruste kiviesineiden valmistuksen jatkumisen perusteluksi, keskustelun alla olevan paradigman kannalta täytyy kuitenkin muistaa, että pitkään eläneen käsityksen taustalta saattaa löytyä myös tällainen, selkeästi jo aikansa elänyt kulttuurikäsitys, jota ei voi pitää tieteellisenä argumenttina.

Jos palaamme toiselle tasolle, kiviesineiden ja rautaesineiden rinnakkaiskäyttöön rautakauden alkupuolella, käytettävissä olevan materiaalin perusteella vaikuttaa siltä että esim. Kjelmoyn keramiikan edustaman kauden aikana kiviesineitä vielä todella olisi isketty ja ollut käytössä vielä ajanlaskun alussa, ehkä jopa niin myöhään kuin 300-luvulla jKr. Täten osa hvarfneriaanisen tradition piirissä julkaistuista kohteista edustaa todellista tilannetta. Joka tapauksessa kysymys on siis hyvin pitkään, ehkä pisimpään Fennoskandian historiassa elänees-

tä teknologiasta. Ruotsissa kiviesineitä on löytynyt mm. rautakauden alkupuolen røykkiöhaudoista, ja tätä artikkelia edeltävää seminaariesitelmää vuonna 1998 kuuntelemassa ollut lahjakas ja komea joukko oululaistutkijoita mainitsi toisen tekijän muistin mukaan samanlaisesta ilmiöstä Pohjois-Pohjanmaalla. Kiinnostuneena odotamme kommenttejanne.

Kiviesineiden valmistuksen loppumisen ajoittaminen on hyvin vaikeaa. Juuri kriittiseltä jaksolta 300-800 jKr. on hyvin vähän ajoittavaa asuinpaikka-materiaalia. Yksi mielenkiintoisimmista kohteista kysymyksen kannalta ovat pohjoisen ajoittamattomat kivikautistyyppiset, esinekombinaatioltaan yksipuoliset asuinpaikat (ks. mm Rankama 1996:687; Manninen & Valtonen 2002:40-41). Niiden tarkempi tutkiminen ja ajoittaminen tulevaisuudessa saattaa tuoda lisää valoa kiviesineiden käytön historiaan.

Arvelumme kuitenkin on että kiviesineiden valmistus iskemällä pohjoisessa loppui lähes samassa tahdissa keramiikan valmistuksen kanssa. Ja voiko olla että jopa Inger Zachrissonkin alkaa muuttaa mieltään: vuodelta 1998 peräisin olevassa artikkelissa etnisiteetistä hän kirjoittaa:

”En samisk teknik är skinnberedning med skinnskrapor av järn av samisk-nordeuroasiatiska typer, som avlöste slagna skrapor av hårda bergarter vid mitten av järnålder.”

Zachrisson 1998:33

Tämän problematiikan yhteydessä voidaan todeta, kuinka kapealla pohjalla voi pitkän elämän elänyt paradigma olla. Samanlaisia tapauksia löytyy varmaan muualtakin arkeologisen tutkimuksen piiristä. Tämän paradigman tapaus ker-tookin enemmän tavastamme käyttää

lähteitä arkeologiatieteessä kuin itse kiviesineiden tutkimuksen tilasta. Mielenkiintoisen vertailukohdan samankaltaisesta arvioinnista tarjoaa Bjørnar Olsenin vuonna 1991 julkaisema ”virknings-historia” Kjelmoyn asuinpaikan ajoittamisesta (Olsen 1991). Me emme vedä mukaan keskusteluun Gadameria tai Foucaultia; sen sijaan avaamme areenan kaikille niille, jotka haluavat kertoa meille omista kokemuksistaan kiviesineiden valmistamisen jatkumisesta pohjoisilla alueilla, ja voimme ehkä joskus poistua-akin hermeettisestä kehästä.

¹ Löydöt KM 20278, 20583, 20837, 21583, 21986, 22449, 22896.

Lähteet ja kirjallisuus

- Baudou, E. 1974: Samernas invandring till Sverige ur arkeologisk synpunkt. *Sameforskning i dag och i morgon. Rapport från symposium rörande den samiska kulturen 19.-20. november 1973 i Nordiska Museet. Stockholm.*
- Bergling, R. 1964: *Kyrkstaden i Övre Norrland. Kyrkliga, merkantila och judiciella funktioner under 1600-1700-talen.* Kungl. Skytteanska Samfundets Handlingar No. 3. Umeå.
- Bergman, I. 1995: *Från Döudden till Varghalsen. En studie av kontinuitet och förändring inom ett fångstsamhälle i övre Norrlands inland, 5200 f.Kr. – 400 e.Kr.* Studia archaeologica universitatis Umensis 7. Umeå.
- Carpelan, C. 1961: Koekaivaus Juikentän keskiaikaisella lappalaisasuinpaikalla 1961. Käsikirjoitus Museoviraston arkeologian osaston arkistossa.
- Carpelan, C. 1966: Juikenttä. En sameboplatz från järnålder och medeltid. *Norrbottnen 1967:67-76.*
- Carpelan, C. 1975: Sompio. *Kemijoki 8000 - laxälva i norr:* 63-69. Stockholm.
- Carpelan, C. 1987: Juikenttä - keskiajan ja uuden ajan alun metsäsaamelainen yh-

- teisö arkeologisen aineiston valossa. *Saamelaiset, sovinnolliset sopeutajat. Lapin maakuntamuseon julkaisuja* 5: 62-76. Oulu.
- Carpelan, C. 1991: Peuranpyytäjien talvikylä Inarissa. *Raito* 2/1991:20-28.
- Carpelan, C. 1992: Juikenttä - näkökulma saamelaiseen yhteiskuntaan. *Studia historica septentrionalia* 21:34-44. Rovaniemi.
- Carpelan, C. & Hicks, S. 1995: Ancient Saami in Finnish Lapland and Their Impact on the Forest Vegetation. Teoksessa: Butlin-Roberts (toim.): *Ecological relations in historical times: human impact and adaptation*: 193-205. Oxford-Cambridge (MA).
- Forsberg, L. 1989: Economic and social change in the interior of northern Sweden 6000 B.C. - 1000 A.D. *Approaches to Swedish prehistory. BAR Int. Series* 500:55-82. Oxford.
- Halinen, P. 1990: Enontekiö 10 Markkina. Historiallisen ajan markkinapaikan kaivaus. Käsikirjoitus Museoviraston arkeologian osaston arkistossa.
- Halinen, P. 1992a: Enontekiön Markkina - kauppiaiden kohtauspaikka. *Raito* 2/1992:46-51.
- Halinen, P. 1992b: Enontekiön Markkina - kolmen kodan kaivaukset vuonna 1990. *Kentältä poimittua. Kirjoitelmia arkeologian alalta. Museoviraston esihistorian toimiston julkaisuja n:o* 2: 39-44.
- Hamari, P. 1996: Kolme kiveä ristissä ja vähän jäkälää päällä. Suorakaiteen muotoiset kivilatamukset pohjoisena muinaisjäännöstyyppinä. Pro-gradu - tutkimus, Helsingin yliopiston arkeologian laitos.
- Honkanen, P. 1982: En sameboplatz på Autiokenttä i Sodankylä. *Studia Minora. Helsingin yliopiston arkeologian laitoksen moniste N:n* 29:194-199.
- Hvarfner, H. 1957: Fångstmän och nybyggare i Ångermanälvens källområden under järnålder. *Arkiv för norrländsk hembygdsforskning*. Stockholm.
- Hvarfner, H. 1957b: Endast före eller även under järnålder? *Västerbotten* 1957:70-115.
- Hvarfner, H. 1962: Härjedalens järnålder. Teoksessa: Janson -Biörnstad-Hvarfner (toim.): *Jämtlands och Härjedalens historia*. Arkeologisk inledning. Stockholm.
- Janson, S. 1956: Hällristningar i Norrland. Teoksessa: Fredsjö-Janson-Moberg (toim.): *Hällristningar i Sverige*. Stockholm.
- Janson, S. 1960: Arkeologi och sjöregleringar. Teoksessa: Janson-Hvarfner (toim.): *Från norrlandsälvar och fjällsjöar*. Riksantikvarieämbetet.
- Janson, S. 1966: Archaeology and lake-level regulations. Teoksessa: Janson-Hvarfner (toim.): *Ancient hunters and settlements in the mountains of Sweden*: 17-31. Riksantikvarieämbetet.
- Johansen, E. & Odner, K. 1968: Arkeologiske undersøkelser på Mortensnes ved Varangerfjorden. *Viking XXXII*: 57-84.
- Johansen Kleppe, E. 1974: Samiske jernaldersstudier ved Varangerfjorden. Avhandling til magistergraden i arkeologi. Universitetet i Tromsø.
- Johansen Kleppe, E. 1977: Archaeological material and ethnic identification. A study of Lappish material from Varanger, Norway. *Norwegian Archaeological Review* 10/1-2: 32-50.
- Johansson, B. O. H. 1962: Varghalsen, en förhistorisk boplatz vid Hornavan. *Fornvännen* 1962:4: 212-232.
- Kotivuori, H. & Torvinen, M. 1993: *Tunturi-Lapin kiinteät muinaisjäännökset*. Rovaniemi.
- Linkola, M. 1963-1964: Piirteitä Enontekiön lappalaisten poronhoidon historiasta. Osa M. Linkolan keräelmää "Enontekiön lappalaisten muuttoasutus ja poronhoito". Virkamatka 1963-1964. Käsikirjoitus Museoviraston kansatieteen osaston käsikirjoitusarkistossa.
- Manninen, M. A. & Valtonen, T. 1992: Havaintoja esihistoriallisesta kvartsin käytöstä Utsjoen Paistunturissa. *Muinaistutkija* 1/2002:35-44.
- Mulk, I. 1994: *Sirkas - ett samiskt fångstsamhälle i förändring Kr.f. - 1600 e.Kr.* Studia archaeologica universitatis

- Umensis 6. Umeå.
- Odner, K. 1992: *The Varanger Saami. Habitation and economy AD 1200-1900.* Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie B:Skrifter. Oslo.
- Oksala, H. 1990: Inarin Siuttavaaran arvoitus. *Raito 1/1990*: 34-41.
- Olsen, B. 1984: Stabilitet og endring. Produksjon og samfunn i Varanger, 800 f. Kr. - 1700 e. Kr. Avhandling til magistergraden i arkeologi. Universitetet i Tromsø.
- Olsen, B. 1985: Comments on Saamis, Finns and Scandinavians. *Norwegian Archaeological Review 18/1-2*: 13-18.
- Olsen, B. 1991: Kjelmøyfunnenes (virknings)historie og arkeologi. *Viking 54*: 65-87.
- Rankama, T. 1996: Prehistoric riverine adaptations in subarctic Finnish Lapland: the Teno river drainage. Ph.D. Dissertation, Department of Anthropology at Brown University.
- Schanche, A. 2000: *Graver i ur og berg. Samisk gravskikk og religion fra forhistorisk til nyere tid.* Karasjok.
- Schanche, K. 1988: Mortensnes - en boplass i Varanger. En studie av samfunna og materiell kultur gjennom 10.000 År. Avhandling til magistergraden i arkeologi. Universitetet i Tromsø.
- Schefferus, J. 1963[1674]: *Laponia.* Hämeenlinna.
- Serning, I. 1966: *Dalarnas järnålder.* Malung.
- Siiriäinen, A. 1964: Kemijärven Jatulinsaari. *SM 1964*:26-39.
- Simonsen, P. 1967: Relations between the Lapps and the Scandinavians in early times - an archaeological survey. Lapps and Norsemen in Olden times. *Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie A: forelesninger. XXVI*: 65-77.
- Simonsen, P. 1979: Juntavadda och Assebakke. To utgravninger på Finnmarksvidda. *Acta Borealia B. Humaniora no. 17.*
- Storli, I. 1994: "Stallo"-boplassene. *Spor etter de første fjellsamer?* Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie B:Skrifter XC. Oslo.
- Zachrisson, I. 1979: Lapps and Scandinavians. Archaeological finds from Northern Sweden. *Early Norrland 10.* Stockholm.
- Zachrisson, I. 1987: Late manufacture of chipped stone tools in northern Fennoscandia. *BAR Int. Series 366(ii)*:389-397. Oxford.
- Zachrisson, I. 1988: Samiskt - östligt - västligt. Samiska gravar i norra Sveriges inland som vittnesbörd om internordiska kontakter under vikingatid-tidigt medeltid. *Iskos 7*: 115-129.
- Zachrisson, I. 1992: Samisk kultur i Finland under järnålder. *Studia historica septentrionalia 21*:652-670.
- Zachrisson, I. 1997: Varför samisk? Teoksessa: Zachrisson et al. (toim.): *Möten i gränsland. Samer och germaner i Mellanskandinavien*: 189-220. Statens historiska museum, Monographs 4. Stockholm.
- Zachrisson, I. 1998: Samer och germaner. Möten i Mellanskandinavien under järnålder-medeltid. Teoksessa: Johnsen & Welinder (toim.): *Etnicitet eller kultur*: 29-36. Östersund.

Pirjo Hamari
 Museovirasto
 PL 913, 00101 Helsinki
 pirjo.hamari@nba.fi

FM Pirjo Hamari työskentelee Museoviraston Tiedonhallintakeskuksessa ja haaveilee ajastaan kenttätöissä.

Eeva Lahti
 eeva.lahti@helsinki.fi

HuK Eeva Lahti opiskelee tällä hetkellä osteologiaa Tukholman yliopistossa ja haaveilee Enontekiön Markkinaa koskevan gradunsa valmistumisesta.

SUOMENKIELISTÄ MUINAISTUTKIMUSTA? Arkeologisen käsitteistön ja kielenkäytön muotoutuminen tutkimusongelmana

Timo Salminen

Käsitteiden valinnalla tutkijat ohjaavat seuraajiensa toimintaa ja mielikuvia (ks. viimeksi Halinen 2002). Siksi tieteellisen käsitteistön synty-, kehitys- ja käyttöhistorian tutkimus tarjoaa paljon muutakin kuin vain yksinkertaista nimeämisen puolililastollista tarkastelua ja palvelee sekä autonomista tietämisen intressiä että tieteenalan omaa käytännön toimintaa. Suomalaisen arkeologisen käsitteistön kehitys alkoi 1800-luvun puolivälin jälkeen fennomaniin ja muinaistutkimuksen löydettyä toisensa. Keskeisiä vaikuttajia niin arkeologisten menetelmien kuin niihin liittyvän kielenkäytön luomisessa olivat Yrjö Koskinen, K. E. F. Ignatius ja etenkin J. R. Aspelin. Toistaiseksi arkeologisen käsitteistömme syntyä, kehitystä ja kulttuuriyhteyksiä ei ole tutkittu. Varhaisvaiheissa voi hypoteettisesti erottaa kaksi merkittävää innovaatioaaltoa: ensimmäinen käynnistyi tieteenalan itsensä mukana 1850–1870-luvuilla, toinen kohosi 1900-luvun alkuvuosina, jolloin uudet kysymyksenasettelut syrjäyttivät fennomaniin luoman merkitysjärjestelmän. Kotimaisen ja kansainvälisen kysynnän kilpailu kärjistyi entisestään: mitä vähien voimavarojen kahlitsemien tutkijoiden pitäisi kirjoittaa suomalaiselle, mitä ulkomaiselle yleisölle. Tieteellinen ja populaari eriytyivät.

Käsitteiden seuraavassa esimerkinomaisesti eräitä J. R. Aspelinin väitöskir-

jan (Aspelin 1875) jaksoja valaistakseni suomalaisen arkeologian, kielen ja kulttuurihistorian monisyistä ja mielenkiintoista suhdetta. Tarkastelen sitä pääasiassa semiotiikan eli merkitystutkimuksen kehityksessä.

Arkeologia ja kieli

Tarkasteltaessa arkeologisen tutkimuksen kieltä tai arkeologista tutkimusta yleensäkin semioottisesti joudutaan itse asiassa tekemisiin kaksinkertaisen semiosiksen kanssa. Sen lisäksi, että muinaisjäännökset ovat jäänteitä ne tuottaneen aikakauden ja yhteisön merkitysjärjestelmästä, ne muodostuvat arkeologin tulkinnassa hänen tutkimusongelmansa pohjalta ja hänen käsityksessään merkeiksi joistakin erityisistä kulttuuri-ilmiöistä. (Hatim – Mason 1998: 105 ym.) Löydön ja kulttuurijäännöksen määrittäminen on tutkijan subjektiivinen ratkaisu; arkeologi nimeää ja luokittaa löytönsä kielellisen käsitteen alle ja antaa sille ideologisen sisällön.

Sen jälkeen muinaistutkija esittää tulkinsa yleisölleen tekstin muodossa eli kielen välityksellä käyttäen tutkimusyhteisölleen ja itselleen luonteenomaista käsitteistöä. Silloin hän toimii kuin kuka tahansa viestijä ja hänen esitystään voi

tarkastella samoista näkökulmista kuin muutakin viestintää – muistaen tietenkin arkeologisten kysymysten vaikutuksen esitystapaan.

Tavallisesti kielellinen yhteisö antaa vakiintuneet ilmaisukeinot viestijän käyttöön ja vaikuttaa siten todellisuuden luokitteluun ja käsitteellistämiseen. Sen pohjalta tekstin tuottaja, arkeologi tai kuka hyvänsä, valitsee käyttämänsä ilmaisut. (Teksti ja ideologia: 8–12, 80.) Tarkasteltaessa esimerkiksi J. R. Aspelinin kaltaista varhaista arkeologia tilanne on toinen: varsinkaan suomenkielinen käsitteistö ei ollut vielä vakiintunut, vaan jokainen kirjoittaja loi sitä omalla työllään.

Tekstin luojalla on kohteeseensa kolme näkökulmaa, fyysinen, psykologinen ja ideologinen. Näistä semioottisesti vaikuttavin on viimeksi mainittu: tutkijan maailmankuva ratkaisee, mitä hän pitää merkityksellisenä ja millaisia merkityksiä hän kohteissaan näkee. Ideologinen näkökulma on myös keino vaikuttaa. (Teksti ja ideologia: 13–18, 39, 88–89.)

Tekstin kääntäminen kieleltä toiselle on kulttuurisidonnainen toiminto, johon liittyy erilaisia semioottisia kysymyksiä. Myös arkeologinen kulttuuri on kulttuurisemioottisessa mielessä teksti, jota muinaistutkija tulkitsee jollekin puhutulle tai kirjoitetulle kielelle. Siten kielten väliset suhteet ja kysymykset ovat löydettävissä myös arkeologisen kulttuurin ja kielen väliltä.

Niinpä jo 1700-luvun lopussa muotoiltujen kääntämisen lakien periaatteet löytyvät myös arkeologisesta tulkinnasta. Käännöksen tulee välittää täydellisesti alkuteoksen ajatukset. Tätä kohti pyrkii myös muinaistutkimus, vaikkakin

useimmiten tietäen, ettei täydellisyyteen koskaan voi päästä. Tyylin ja kirjoitustavan on oltava sama alkuteoksen kanssa. Arkeologisessa yhteydessä tämän voi ymmärtää pyrkimyksenä rekonstruoida asioiden alkuperäiset suhteet. Käännöksen tulee olla yhtä luonteva kuin alkuperäinen. Siten esihistoriallisesta kulttuurista luodun tulkinnan on oltava looginen kokonaisuus. (Hatim – Mason 1998: 15–16.) Myös tekstien tai lauseiden pragmaattisen ja semioottisen tason parivaljakko on löydettävissä arkeologiasta: pragmaattinen taso ja sen tutkimus liittyy esineiden tai muiden havaittujen kulttuurijäänteiden konkreettiseen käyttöön omana aikanaan, semioottinen taso pyrkii luomaan niille merkitykset järjestelmässä, joka voi olla joko esihistoriallisen järjestelmän rekonstruointiyritys tai tutkijan luoma rakennelma. Kolmas eli kommunikatiivinen taso sulautuu useimmiten yhteen semioottisen tason kanssa. (Hatim – Mason 1998: 57–59.)

Arkeologista tutkimusta ja sen käyttämää kieltä selvitettäessä luontevimmaksi lähtökohdaksi asettuu Charles Peircen merkkikäsite. Esine tai muu löytö on merkkiväline, joka viittaa johonkin kulttuurin piirteeseen. Sen sisältämät merkitykset voivat vaihdella riippuen tutkijan kysymyksistä. Lopputuloksena on merkin vaikutus eli arkeologin luoma tulkinta merkkien kokonaisuudesta. Tutkijan rekonstruoima arkeologinen kulttuuri on syntaksi, johon hän on valinnut mielestään yhteensopivilta näyttävät edustajat eri paradigmaista. Tietty merkkivälineet muodostuvat tiettyjen objektien symboleiksi ja merkkisuhteiden vakiintuminen poikii suoraan uusia tulkintoja. (Hatim – Mason 1998: 108–114, Veivo – Huttunen 1999: 40–49.)

**Suomen suku ja muut: J.R.
Aspelinin käyttämät etnosta
tarkoittavat ja siihen liittyvät
kielelliset ilmaisut**

Keskityn seuraavassa tarkastelussa J. R. Aspelinin väitöskirjan esitykseen uralilaisaltailaisesta pronssikaudesta, siirtymävaiheesta rautakauteen sekä varhaisemman ja myöhäisemmän rautakauden taitteeseen niin sanotulla permalaisella alueella, koska ne olivat hänen esittämässään Suomen suvun syntyteoriassa ratkaisevimmat mutta samalla epävarhimmat lenkit (Aspelin 1875: 57-136, 158-209). Uralilaisaltailaisen pronssikauden teorian kaatuminen 1800- ja 1900-lukujen taitteessa pakotti myös aikanaan arvioimaan Suomen suvun synty- ja kehityshistorian kokonaan uudelleen.

Vaikka juuri J. R. Aspelin muotoili arkeologisesti uralilaisaltailaisen pronssikulttuurin kuvan, hän ei ollut käsitteen luoja eikä ensimmäinen tutkija, joka oletti Suomen suvun lähteneen liikkeelle Altai-vuoriston tienoilta. Ajatus esiintyy jo 1760-luvulla Siperiassa matkailleen ja myös arkeologisia kaivauksia tehneen P. S. Pallasin matkakertomuksissa, ja kielitieteellisen pohjan sille loi M. A. Castrén 1840-luvulla. Arkeologisen uralilaisaltailaisuuden käsitteen esitti tanskalainen J. J. A. Worsaae 1860-luvulla. Myös Aspelin itse viittaa kaikkiin oleellisiin teorian varhaisempiin esittäjiin. (Belokobyl'skij 1986: 31-56; Worsaae 1872: 360.)

Venäjän pronssikauden Aspelin jakoi kahteen pääryhmään, läntiseen, joka on yhteydessä Keski-Euroopan pronssikauteen, ja itäiseen, joka poikkeaa siitä. Jälkimmäinen "... ilmaantuu ihan omittuisena ryhmänä tutkimusalamme itäisimmillä osilla". (Aspelin 1875: 55.)

Seuraa lyhyt läntisen pronssikulttuurin käsittely. Sen jälkeen Aspelin toteaa:

Nyt siirrymme tutkimusalamme itäisimmille rajoille tiedustelevaan sikäläisiä aikaisimpia asutuskerroksia, seisoksemme vakaisemalla perustuksella, kun lähdemme sukumme tiettyjä myöhäisimpiä kulturikerroksia tarkastelemaan ja silloisten muotojen syntyperää kyselemään. – Koska tuon pronssikauden ilmiöt melkein lukuisina ulettuvat suomalais-ugrilaisen asutusalan itäisille osille... tuota avaraa kulturiryhmää, jolla ehkä on ollut suuri, vaikka vielä arvaamaton merkitys sukumme muinaisuudessa. (Aspelin 1875: 65.)

Oletettu Enisejn yläjuoksun aroilla ja Altai-vuoristossa kehittynyt kulttuuri on rajattava sekä alueellisesti että ajallisesti:

... hän [Castrén], samoin kuin Radlow... jalkaa täkäläiset haudat kahteen pääryhmään, joista toinen on myöhänäikuinen, rautakautinen ja sisältää Castrénin mukaan tatarilaisia, Radlowin mukaan kirgisiläisiä kiviraunioilla merkittyjä hautoja. Nuot sijaitsevat vuorien vierteillä, eikä aromailla, kuten vanhemman ryhmän haudat. Niistä ei siis pitäisi mitään häiriötä oleman, puheessa oleviin hautoihin nähden. (Aspelin 1875: 68.)

Rautakautisista haudoista "ei pitäisi mitään häiriötä oleman, puheessa oleviin hautoihin nähden". Tämä lauseenpätkä rajaa semioottisesti Enisejn arojen pronssikautiset ja rautakautiset haudat kahdeksi erilliseksi ryhmäksi, joilla ei ole yhteyttä toisiinsa. Käsite "pronssikautinen" sisältää Castrénin kielitieteellisen teorian Altain vuoriston ja Enisejn yläjuoksun arojen väestön suomensukuisuudesta ja "rautakautinen" puolestaan olettamuksen tämän väestön siirtymisestä tuolta seudulta pois raudan omaksumisen aikoihin ja uuden kirgiisiläisen

asutuksen tulosta sen tilalle. Siten rautakautiset haudat voitiin jättää myös käytännön arkeologisen analyysin ulkopuolelle. Tämä rajaa tutkimuksen ulkopuolelle kysymyksen pronssi- ja rautakauden hautaustapojen vertailusta, mahdollisista yhtäläisyyksistä ja eroista.

Näin Aspelin siis on ilmaissut lähtöolettamuksensa. Ilmaisuihin kokonaisuuksina kätkeytyy merkityssuhde uralilaisaltailainen + pronssikautinen = suomensukuinen. Tällainen arkeologista kulttuuria osoittava synteettinen merkitys on monikerroksinen rakennelma: esihistoriallisen väestön esinekulttuuri ja kiinteät muinaisjäännökset on ryhmitelty tutkijan olettamiin kansallisuusryhmiin, jolloin tietyt esineiden ominaisuudet ovat muodostuneet niiden merkeiksi. Ryhmille on määritetty rajat osittain taannehtivasti myöhemmän kronikkamateriaalin ja perimätiedon perusteella ja annettu nimet. Kielellisellä nimitämällä on semiotisoitu muinaisjäännökset selittämään tutkijan asettamaa ongelmaa.

Kulttuurin oletettu siirtyminen idästä länteen tapahtuu Aspelinin tekstissä viittaamalla Siperiasta tunnettujen kaltaisiin arkeologisiin merkkeihin lännempänä ja kulttuurin edistymiseen aikojen kuluessa:

Yksi eteläinen haaraus tuosta pronssikauden kulturista näyttää siltä lännessäkin säilyttäneen hautakumpujen ulkonaisia merkkiä. – Uralilla ovat tschudilaiset vuorikaivannot, Spasskyn mukaan, Altain kaivoksiin verraten, paljoo edistyneemmät tai koneellisemmat, josta niitä voi päättää myöhemmiksi.

Etenkin kun ”kaksi pronssikirvestä altai-uralilaista muotoa” tunnettiin esimerkiksi ”Muromasta” eli Vladimirin kuvernementin Muromin piirikunnasta ja

”pronssikeltti altai-uralilaista muotoa oli löytty Pohjois-Ruotsista”, olivat merkit siirtymästä länteen Aspelinin mielessä melko selvät. Hän tosin totesi Ruotsin löydöstä, että ”varhaista on vielä tuossa merkillisessä satunnaisessa löydössä nähdä jotakin kansallista viittausta altai-uralilaisen pronssikauden suhteen” ja muutenkin myönsi tulevan tutkimuksen voivat vielä muuttaa hänen kulttuuriselityksiään. (Aspelin 1875 s. 78, 81, 83, 86, 368–369.)

Näissä tapauksissa ilmiö semiotisoitiin osaksi teoriaa Suomen suvun siirtymästä käsitteellä altai-uralilainen tai uralilais-altailainen. Aikanaan tämä merkitysyhteys myös purettiin kumoamalla juuri tuon käsitteen pätevyys, erottamalla uralilainen ja altailainen pronssikausi erillisiksi kulttuureiksi, joilla ei ollut geneettistä yhteyttä toisiinsa vaan pikemmin yhteisiä juuria muualla. (Tallgren 1908.)

Kulttuurin määrittäminen merkitsee rajanvetoa toisiin kulttuurialueisiin nähden. Semioottisin käsittein ilmaistuna eri kulttuurien käyttämät kielet ovat erilaisia ja ne on erotettava toisistaan. Aspelin pyrki rajoittamaan uralilaisaltailaista pronssikulttuuria lännen ja lounaan suuntaan muun muassa toteamalla, kuinka ”täkäläiset keltit omituisuuksissaan suuresti erivät läntisistä” tai kuinka ”se omituisuus joka on yleinen läntisen pronssikulttuurin miekoissa, että terä on keskikohdaltansa levein, tuskin koskaan huomataan täkäläisissä tikareissa”. Aspelin kuvasi havaitsemiaan arkeologisia ilmiöitä niin kuin hän ne näki, mutta hänen sanavalintansa ajan yleisen arkeologisen käsitteistön puitteissa ja yhdessä sen kanssa, mitkä piirteet hän on määrittänyt eri kulttuuripiirien indikaattoreiksi, sisältävät ajatuksen koko ryhmäjaon kannalta merkityksellisestä erosta. (Aspelin 1875: 92, 94.)

Koko uralilaisaltailaisen yhteyden merkiksi ja symboliksi kohosi Aspelinilla Vjatkan kuvernementin Elabugan piirikunnan Anan'inosta 1850-luvulla löydetty, pronssi- ja rautakauden taitteeseen ajoittuva kalmisto: "Tuon kalmiston ilmiöihin, jotka arvattavasti vasta tulevat saamaan ratkaisevan merkityksen kysymyksessä pronssikauden asutuksen kansallisuudesta, täytyy meidän luoda yleinen silmäys." Hän käsitteli kalmiston esi-
neistöä yksityiskohtaisesti.

Jos vertaamme Skythiassa tavattavia nuolenkärkiä niihin, joita on löytty Ananjinon kalmistossa, niin voi mielestämme selvään päättää, että ainoastaan pääasiallisin muoto on yhteistä kulturia; paikkakunnallisuuden kuitenkin voi huomata vähäpätöisemmissä omituisuuksissa. – Saviastiat... eivät muodoiltansa erää tavallisimmista savipadoista. – Epäjumalan kuvia tunnetaan... Perman rautakaudesta puhuessamme tulemme tapaamaan useita tänkaltaisia kuvia. (Aspelin 1875: 101-107.)

Aspelinilla esiintyy siis "yhteisen kulturin" käsite hänen määrittäessään Anan'inon löytöjen suhdetta eri kulttuuripiireihin. Samaan käsiterypääseen kuuluu tavallaan myös ilmaus "tavallisimmat savipadat", mutta sen tausta on kuitenkin toinen: keramiikan tutkimus oli 1870-luvulla vielä aivan lapsenkengissään eivätkä tuonaikaiset arkeologit vielä kyenneet erottamaan saviastioissa erityisiä tyyppisiä tai muotoryhmiä.

Keskeisin havainto Anan'inon kalmistosta on se, että sieltä löydetuille tikareille on läheisiä vastineita Siperiasta ja myös eräät eläinkoristeiset esineet muistuttavat Enisejn ja Uralin väliltä tunnettuja. Muotoyhtäläisyydestä Aspelin päätteli:

Näyttääpä siltäkin kun nuo pronssikauden aikuiset rauta-aseet osalta olisivat valettuja.

Nuo löydöt tekevät luultavaksi, että rautakausi täällä ei alkanut uudella kansallisella asutuksella, vaan että pronssikauden kansa oli jollakulla tavalla oppinut rautaa tuntemaan. – Luullen yllä kerrottua altaiuralilaisen pronssikauden asutusta suomensukuiseksi, hän [Radloff] siis arvelee, että tuo asutus kohta kun oli oppinut rautaa tuntemaan jostakusta syytä poistui Siperiasta luoteiseen. (Aspelin 1875: 106-107.)

Kun siis Castrénin tutkimukset näyttivät luoneen kielitieteellisen pohjan siihen asti arvailuna esiintyneelle oletukselle Suomen suvun siperialaisista juurista, ne samalla liittivät siperialaisaltailaiseen esinekulttuuriin merkityksen "Suomen suku". Tästä ei koskaan voinut täyttää yksimielisyyttä eli merkitys oli suhteellinen, vastaanottajasta riippuvainen. Aspelinin arkeologisessa selityksessä Pallasin, Worsaaen, Castrénin, Radlovin ja muiden Suomen suku -oletuksen esittäjien tulkinnat olivat keskeisiä tukipilareita. Tämä käsitys yhdesä sen tuolloin vallinneen tiedon kanssa, että Irtyš- ja Kama-jokien väliseltä alueelta ei tunnettu lainkaan paikallista kivikautta, yhdisti Anan'inon siperialaismuodot suoraan Enisejille. Kun Siperiasa vielä eli perimätieto "valkosilmäisistä tšuudeista", sekin yhdistyi samaan merkkien sarjaan osoittamaan Suomen suvun alkukotia kaukana idässä.

Ajatuksemme on että Pischman suulla löytty luukalusto todistaa, puolestansa sitä jo ennen eläinten päällä koristettujen kiviaseiden johdosta lausuttua arvelua, että joku kansalahko pronssikauden asutuksesta ennen pronssikauden loppua, siis joitakuuta vuosisatoja ennen Kr. synt., syöstiin länteen aloille, joilla vaski ei enää ollut saatavana ja pakoitettiin metallien käyttämisestä luopumaan. – Näyttää siltä kun se ensinnä Wjatkan läänissä olisi luuhun turvaantunut, tuonnempana, Aunuksessa, kiviaseita sepitellyt, mutta mo-

lemmillä paikoilla säilyttänyt yhden koristusmotiivin pronssikauden muistona, aseiden koristamisen eläinten päillä. (Aspelin 1875: 131.)

Selvitettyään mielestään käytettävissään olleiden tietojen valossa itäisen pronssikauden leviämisen länteen ja vähittäisen muuntumisen rautakaudeksi Aspelin kysyy, onko tällä varhaisen rautakauden kulttuurilla yhteyttä siihen kulttuuriin, joka rautakauden lopulla vallitsi Euroopan-puoleisella Venäjällä ja joka kronikoiden perusteella näyttäisi kuuluneen suomensukuisille kansoille. Ulottuuko siis Suomen suvun esineellisten merkkien kantavuus yli lähes tuhatvuotisen jakson, jolta ei tuolloin vielä tunnettu löytöjä?

Me lopetimme kertomuksen altai-uralilaisen pronssikauden ilmiöistä tarkastelemalla Ananjinon kalmiston kalustoa ja huomautimme sitä tehdessä, että muutos pronssikaudesta rautakautteen ei tapahtunut millään jyrkällä tavalla, joka pronssikauden asutuksen sijaan olisi asettanut uuden rautakauden asutuksen uusine tapoineen ja muotoineen. Muutos näkyy tapahtuneen ihan luonnollisesti. Pronssikauden kansa oli oppinut raudan syntyisanat... Pronssikauden asutus... jää elämään Kamajoen varsilla vielä jälkeen rautakauden voiton. Pysyikö tuo sama asutus Permassa läpi kaiken rautakauden aina historian päivän koitteeseen saakka? Tuohon tärkeään kysymykseen saisimme luultavasti tyydyttävän vastauksen, jos voisimme perustaa tutkimuksemme eriaikuisien hautojen kalustoihin ja seurata muotojen muutoksia ja edistymistä. Valitettavasti ei ole tämä nykyaikana mahdollista.

Aspelin siis ilmaisi tilanteeseen liittyvät epävarmuustekijät ja ryhtyi sen jälkeen rakentamaan siltaa niiden ylitse: hän piti niin sanottua vanhempaa permalaista rautakautta esinemuotojen yhtäläisyy-

den vuoksi Anan'inon kulttuurin suorana jälkeläisenä ja koska hän ei löytänyt samoilta alueilta mitään muutakaan kulttuuria, johon taasen sikäläinen myöhäisrautakausi voisi perustua, hän piti todennäköisenä, että kehitys on ollut yhtenäisen. (Aspelin 1875: 158 - 159, 209 - 210). Todettakoon, että myös nykyinen arkeologinen tutkimus näkee kulttuurisen jatkuvuuden Anan'ino-kulttuurista sitä seuraavaan Gljadenovo-kulttuuriin (Arheologija respubliki Komi, erit. s. 349-352, 375-376, 400-406).

Tämän jälkeen Aspelin semiotisoi havaitsemansa rautakautisen kulttuurin Suomen suvun omaisuudeksi sellaisena, kuin se hänelle näyttäytyi:

Nyt on edessämme aika, jolloin koko tuolle avaralle alalle, Uralin ja Itämeren välimaalle, on levinnyt suomalais-ugrilainen rautakausi, jossa emme nykyisillä tiedoillamme ja tieteellisillä voimillamme voi eroittaa varhempia ja myöhempiä muotoja, ainoastaan maakunnallisia omituisuuksia.

Hän varmentaa olettamustaan myös toteamuksella esinemuodoista: "... niillä on ollut joku yhteinen juuri, että ne paljoo kauemmin, ... ovat olleet suomalais-ugrilaisen asutuksen omaisuutena; muutoin eivät nuo ryhmä-omitusuudet olisi ennättäneet kehitä." Päätelmään liittyy sanallisesti ilmaistu epävarmuus siitä, miten esinemuodot alun alkaen ovat syntyneet, sekä mahdollinen ristiriita arkeologisen aineiston ja kielitieteen oletaman eräiden heimojen varhaiseman länteen siirtymisen välillä. Aspelin piti päätelmäänsä kuitenkin siinä määrin vahvasti perusteltuna, että hän katsoi voivansa jakaa myöhemmän rautakauden esineistön ryhmiin ja nimetä ryhmät tunnettujen historiallisten suomalais-ugrilaisten kansojen mukaan permalaiseksi, tšeremissiläiseksi, muromalais-

mordvalaiseksi, merjalaiseksi, vepsäläiseksi, inkeriläiseksi ja virolaisliiviläiseksi. Aspelin kyllä sanoi käyttävänsä kansanheimojen nimityksiä vain "sopivamman nimen puutteessa". Kriittinen luonnehdinta sisälsi skandinaavisen arkeologisen metodin käsityksen itsenäisistä ja omalakisesti kehittyvistä arkeologisista kulttuuriryhmistä. Nimeäminen kansojen mukaan merkitsi kuitenkin puolestaan ajatusta kansallisromantiikkaan perustuvasta uskosta, että kansoilla olisi oma erityinen luonteensa, johon kuuluu "kansan omituinen kauneuden tunto" ja joka siksi on myös arkeologisesta aineistosta jäljitettävissä. Tapa ilmaista ja perustella ryhmäjako on siis merkki kahdelta suunnalta omaksutuista vaikutteista, joista kansallisromanttiset kohoavat darwinistis-arkeologisia vahvemmiksi. Tässä Aspelin ilmaiseen kuuluvansa pohjoismaisessa ajankohtaisessa arkeologisessa kiistelyssä enemmän tanskalaisen Sophus Müllerin kuin ruotsalaisen Oscar Monteliuksen opetuslapsiin. (Aspelin 1875: 57, 210–212; Salminen 1993: 14–17.)

Omana erikoiskohteenaan on mainittava Siperiasta 1700-luvulla löydetty, 1890-luvulle asti selittämättömänä pysynyt kirjainkirjoitus, josta Aspelin kirjoitti:

Olemme kertoneet molemmista näistä kuvaustavoista, koska niiden ilmiöitä on löyetty melkein ainoastaan niillä aloilla, joilla pronssikauden löytöjä tähän saakka tavataan, ehkä voisi epäillä lieneekö tuo punamaalinen kirjoitustapa pronssikauden aikuinen.

Yhdistäminen pronssikauteen, joka tässä ei perustu vielä muuhun kuin arveluun ja on siten enemmän kielellis-ilmaisullinen kuin arkeologinen toimipide, merkitsee myös arvelua kirjoituksen kuulumisesta Suomen suvulle, olihan jo aiemmin päätelty kyseisen

pronssikulttuurin olevan suomen-sukuinen. Siten kielellisesti merkityksellistetään tuntematon ilmiö osaksi tietyn kansanryhmän menneisyyttä. (Aspelin 1875: 91.)

Tämä kirjoituksille annettu merkitys aiheutti kymmenkunta vuotta myöhemmin sen, että Suomen Muinaismuistoyhdistys päätti lähettää tutkimusretkikunnan Enisejn seuduille dokumentoimaan tuota kirjoitusta ja tutkimaan pronssikautisiksi oletettuja hautakumpuja. Siten pääasiallisesti kielen välityksellä ilmaistu päätelmä aiheutti merkinä toiminnon, joka oli puolestaan merkki siitä, että kirjoitusten tutkimuksen katsottiin kuuluvan suomalaisille. (Belokobyl'skij 1986 s. 78–90, Appelgren-Kivalo 1931, Halén 1989 ym.)

Varmuus – epävarmuus

Jos aspeliniaaninen Suomen suvun arkeologinen määrittely nojasi enemmän arkeologisiin kuin kielellisiin merkkeihin päätelmien varmuuden ja epävarmuuden ilmaisemisessa suoranaisesti kieleen perustuva merkkivalikoima on suppeampi ja selväpiirteisempi. Pronssin omaksumisesta:

Asia on kuitenkin saatettu toiselle ja mutkaisemmalle kannalle. – Tämä tosin näyttää luonnolliselta, ... Pronssikauden luullaan tällaisten ja muiden syiden nojalla kestäneen... – Myöhemmällä pronssikaudella näkyy joku vaikutus tapahtuneen unkarilaisesta ryhmästä... pohjoisgermanilaiseen. – ... puutumme vielä laveampia ja tarkempia tietoja – useat muut muodot näyttävät siellä olevan omituisia – näyttää siltä kun... vaikutusta tuntuisi... vielä myöhemmän rautakaudenkin muodoissa. ... varhemman pronssikauden kalumuodot ovat myöhemmän pronssikauden muotoja paljoka

kauniimmat, joka seikka ennen kaikkea todistaa pronssikauden muukalaista kotoperää. ... ainoastaan pintakoristukset osaksi melkein jyrkkään eriävät Skandinaviassa tavallisista ja melkein muistuttavat altai-uralilaisen ryhmän kelttejä. Jos tuo päätös olisi oikea, niin meillä, ... olisi Lounais-Suomessa ollut jokseenkin mahtava asutus jo varhemmalla pronssikaudella. Siihen eivät muut pronssikauden löydöt ainakaan vielä anna tukea. Jättäkäämme siis tämänkin kysymyksen ratkaisemisen tulevaisuudelle. (Aspelin 1875: 55–62.)

Arkeologisessa metodissa harjaantuneelle lukijakunnalle, joka Aspelinin teoksen ilmestyessä rajoittui Suomessa käytännössä Aspeliiniin itseensä, nämä epävarmuusilmaukset olivat merkkejä skandinaavisen typologisen esinetutkimuksellisen metodin noudattamisesta: esineiden ja muinaisjäännösten sarjat eivät ole aukottomia mutta tekijä uskaltaa kuitenkin olettaa, että... Maallikkoyleisö puolestaan saattoi niissä lukea sen, että tulevalle tutkimukselle on vielä runsaasti työtä. Tieteenhistorioitsija voi lukea epävarmuuksien korostamisen myös merkinä ajankohtaisesta tarpeesta perustella arkeologian institutionaalisen aseman kohentamista Suomessa. Sitä tarkoitusta palveli Aspelinin koko toiminta palvelivat 1870 - 1880 -luvulla. (Salminen 1993; Salminen 1996; Salminen 1998.) Suoranaisesta tutkimusten tarpeeseen vetoamisesta lainattakoon vielä esimerkkinä Aspelinin toteamus Siperian pronssikauden levintäalan rajoittamisesta lännessä. Se sisältää myös merkin Suomen suvun menneisyyden selvittämättömistä aukoista: "Tuo seikka tekee vaikeaksi seurata pronssikauden hautoja länteen päin, jonne satunnaiset löydöt viittaavat. ... emme voi ulkomuodosta eroittaa niitä myöhemmistä ja tieteellisiä hautatutkimuksia ei ole suoritettu." (Aspelin 1875: 77–78.) Tässä voi siis kiistat-

masti sanoa arkeologista tietämystä kielellisesti muotoiltuna käytettävän vaikutuskeinona.

Aspelinin arkeologiselle teorialle leimallista oli se, että se perustui kokonaan Castrénin kielitieteelliseen teoriaan. Koska Aspelin piti osoitettuna, että Suomen suku oli lähtenyt Altailta vaeltamaan länteen, hänen tehtävänsä oli selvittää, miten tämä näkyi arkeologisessa aineistossa ja voitaisiinko arkeologian avulla selvittää siirtymisen yksityiskohtia.

Aspeliniaanisen kulttuurin keskuksessa ovat siksi nuo häntä kansallisuusmäärittämisessä ja Suomen suvun tunnistamisessa eteenpäin auttavat arkeologisten löytöjen piirteet. Mitä epävarmempi tämä apu on, sitä kauemmas keskipisteestä jäädään. Perifeeriset ilmiöt mainittiin, koska vertaileva arkeologinen metodi vaatii kaiken aineiston huomioon ottamista, mutta niille annettiin sitä vähäisempi merkitys mitä kaukaisempia ne ajatellusta keskukselta katsottuna olivat. Koko järjestelmä oli tutkijan kysymysiensä pohjalta mielessään luoma ja kielellisillä valinnoillaan yleisölleen konkretisoima rakennelma eikä se välttämättä edes pyrkinyt olemaan esihistoriallisen kulttuurin rekonstruktio.

Kirjallisuus

- Appelgren-Kivalo, H. 1931: *Alt-Altäische Kunstdenkmäler. Briefe und Bildermaterial von J.R. Aspelins Reisen in Sibirien und der Mongolei 1887 - 1889.* Helsingfors.
- Arheologija Respubliki Komi.* Moskva 1997.
- Aspelin, J. R., 1875: *Suomalais-ugrilaisen muinaistutkimuksen alkeita.* SKS toim. 51. Helsinki.
- Belokobyl'skij, Ju. G., 1986: *Bronzovyj i*

- rannij •eleznij vek ju•noj Sibiri. Istorija idej i issledovanij XVIII-pervoja tret' XX v. Novosibirsk.*
- Halén, H. 1989: Altain huiput siintelee. *Matka-arkku. Suomalaisia tutkimusmatkailijoita.* Helsinki. S. 148–197.
- Halinen, P. 2002: Taloosta taloon. *Muinaistutkija* 2/2002, 1.
- Hatim, B. - Mason, I. 1998. *Discourse and the translator.* 7th impression. London - New York.
- Salminen, T. 1993: *Suomalaisuuden asialla. Muinaistieteen yliopisto-opetuksen syntyvaiheet n. 1877–1923.* Helsinki Papers in Archaeology 6. Helsinki.
- Salminen, T. 1996: Soome arheoloogide Eesti-suhted Aspelinist Tallgrenini - teadusloomise uurimistulemusi ja probleeme. *Stilus. Eesti arheoloogiaseltsi teated* 1996 (1). S. 43–53.
- Salminen, T. 1998: Kysynnän ja tarjonnan laki arkeologiassa - suomalaisten toivotut ja löydettyt juuret. *Muinaistutkija* 4/1998, 103–109.
- Tallgren, A. M. 1908: Uralilaisaltailaisesta pronssikaudesta. *Historiallinen Aikakauskirja.*
- Teksti ja ideologia. Kieli ja valta julkisessa kielenkäytössä.* Toim. Jyrki Kalliokoski. Kieli 9. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos. Helsinki 1996.
- Veivo, H. - Huttunen, T. 1999: *Semiotikka - Merkeistä mieleen ja kulttuuriin.* Helsinki.
- Worsaae, J. J. A., 1872: Ruslands og det Skandinaviske Nordens Bebyggelse og ældste Kulturforhold. Bidrag til sammenlignende forhistorisk Archæologie. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie.*

Timo Salminen
Lopentie 10 B 20
11100 Riihimäki
timo.salminen@pp3.inet.fi

FL Timo Salminen on tutkinut muun muassa suomalaisen arkeologian historiaan liittyviä kysymyksiä

HISTORIALLISEN AJAN MAASEUTUARKEOLOGIAA PERNAJASSA

Jukka Palm ja Hanna-Maria Pellinen

Agricola-projekti

Vuonna 1996 käynnistettiin Pernajan kotiseutuharrastajien aloitteesta historiallisen ajan muinaisjäännösten inventointi Pernajan kirkonkylässä. Kohteiden runsauden vuoksi ja Pernajan matkailullisen profiilin nostamiseksi päädyttiin rajaamaan tutkimusalue Pernajassa syntyneen Mikael Agricolan vuosisataan eli 1500-lukuun. Vuosina 1997, 1999, 2000 ja 2002 Pernajan Pappilassa ja vuonna 2002 Torsbyn Sigfridsissä suoritetuissa kaivauksissa ja koekaivauksissa huomioon on luonnollisesti otettu kaikki kulttuurikerrostumat. Tässä artikkelissa julkaisemme nyt pääosan tähän mennessä kaivetusta aineistosta.

Lyhyt katsaus Pernajan asutushistoriaan

Arkeologisesti Pernaja tunnetaan lähinnä Malmsbyn kätkölöydöstä, jonka balttilaistyyppiset työkalut ja aseet ajoittuvat n. vuoteen 100 eaa. Rautakaudella alueella vallitsee muutoin Itä-Uudellemaalle tyypillinen "löytötyhjiö". Nautinta-alueena toimineella Pernajalla ei siis nykytutkimuksen mukaan ollut omaa kiinteän asutuksen perinnettään siirryttäessä historialliselle ajalle. (Antell 1956: 15-21; Pohjakallio 1969).

Keskiajalla itäinen Uusimaa kuului hämäläisten nautinta-alueisiin. Vahvan perimätiedon mukaan Pernaja olisi ollut ilmeisesti Hollolaan aiemmin kuuluneen Orimattilan erämaa-alueita. Tältä ajalta on ilmeisesti peräisin myös vanhin suomenkielinen paikannimistö. Kiinteä asutus vakiintui Pernajassa vasta 1200-luvulla. Ensimmäiset ruotsalaiskylät perustettiin asutuksen vakiintumisvaiheessa. (Antell 1956: 29, 41-46).

Pernajan kirkonkylä kasvoi vuosien 1430-1450 välisenä aikana rakennetun harmaakivikirkon ympärille (kirkon ajoituksesta ks. Hiekkänen 1994: 176-182). Pappila sijaitsi noin puolen kilometrin päässä kirkolta eteläkaakkoon. Kirkon lähistöllä tiedetään olleen keskiajalla ainakin kestikievareita.

Pitäjän yleisin talotyyppi on luonnollisesti ollut talonpoikaistalo, joka käsitti keskiajalla tuvan, aitan, navetan, tallin ja saunan pihapiireineen. Parituvan myötä pihapiiri jaettiin miespihaan ja karjapihaan. Suomen ruotsinkielisellä rannikkoseudulla savujohtoinen uuni ja lasi-ikkunat tulivat käyttöön paikoin jo 1500-luvulla. (Antell 1956: 186-206).

Pernajan vanhin tunnettu kivitalo on 1500-luvun alkupuolella rakennettu van-

ha säteritila Tjusterbyssä. Yhtään kuninkaankartanoa ei Pernajassa tiedetä keskiajalla sijainneen. Useita "ikivanhoja" rälssisätereitä pitäjässä sen sijaan on ollut. (Antell 1956: 206-214).

Kirkonkylän inventointi

Vuoden 1996 inventoinnissa havaittiin useita luonnonkivikellareita ja talonpohjia. Lisäksi inventoinnissa selvisi joitakin mestauspaikkojen sijainteja (Galgbacken ja Råmanbacken), joista ei ollut aiemmin olemassa tarkempia lähteitä. Myös yksi arkeofyyttikohde havaittiin; Lisarholmenia vastapäätä sijaitsevilla rantatonteilla kasvaa rohtorastia, joka on saattanut kulkeutua paikalle laivojen painolastien mukana. (Palm 1997). (kartta 1).

Pintapoinnassa löytyi paljon historiallisen ajan materiaalia kuten liitupiipun katkelmia, boluskoristeltua punasavikeramiikkaa, kivisavikeramiikkaa, olkipainanteisia tiilenpaloja, syöpynyt kuparikolikko, lyijykuula, ristikuvioinen nappi, kattilan korva jne. Varmoja keskiaikaisia tai 1500-luvulle ajoittuvia löytöjä ei tehty, mutta löytötiheys eri pelloilla antanee jonkinlaisen käsityksen asutuksesta. Tiheimmin tuli löytöjä Torsbyn Sigfridsin pelloilta ja kirkonkylän tilan 1:17 pellosta. (Palm 1997).

Pappilan tutkimukset

Pappila historiallisissa lähteissä

Ensimmäisen itsenäisen Pernajan kirkkopitäjän kirkkoherrana toimi piispa Hemmingin nimittämä "dominus Andreas de Perna". Pian tämän jälkeen Pernajan seurakunta asetettiin kuitenkin uudestaan Porvoon kirkkoherran valvon-

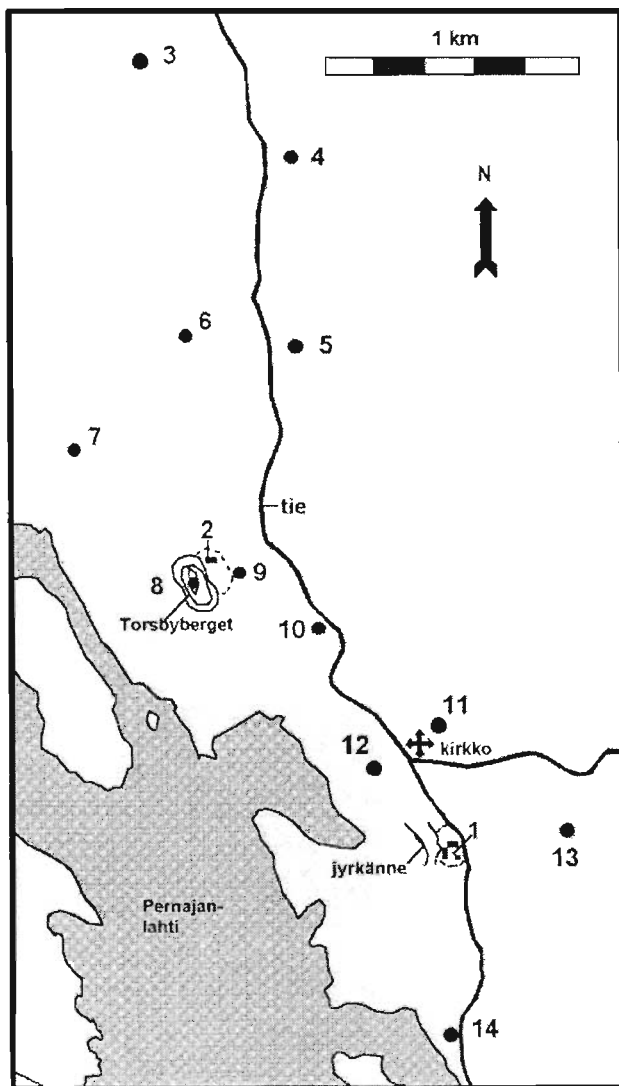
taan. 1400-luvun alussa Pernajan kirkkoherrana tunnettiin vaikutusvaltainen ja suhteita omaava mies, Helvik Stoltefoth, Baltian aatelista sukua. Häntä seurasivat mm. Laurens Skytte, herra Bertil sekä ensimmäistä kertaa Suomen historiassa edellisen kirkkoherran oma poika, Eskil Bertilsson. Pernajan kirkkoherran sosiaalinen tausta näyttää vaihdelleen eri vuosisatoina. Joukossa on mm. kaksi Teit-suvun edustajaa, mutta myös ei-aatelisia sukuja. (Antell 1956: 394-412).

Pappilan pihapiiri on sijainnut samalla paikalla ainakin 1400-luvulta lähtien. Varhaisin tunnettu päärakennus tuhoutui pahoin vuoden 1562 palossa. Viimeistään vuonna 1680 Pappila oli kuitenkin rakennettu uudestaan ja lienee ollut iäkäs jo tuolloin, koska vuosisadan lopussa taloa piti jo kunnostaa. Tuolloin mm. sen ikkunat uusittiin ja vanhat ikkunat myytiin pois. 1600-luvulta säilyneessä kuvauksessa miespihaa ympäröivät pohjoispuolen päärakennuksen lisäksi länsisivulla leivintupa ja toinen asuinrakennus, eteläreunalla talli ja aitta, itäsivulla sauna, tupa ja vierastupa. Vuonna 1712 piispan-tupa paloi, mutta se rakennettiin jälleen 1730-lukuun mennessä. (Antell 1956: 390-391). Vanha Pappila on edelleen olemassa, mutta nykyisin päärakennuksena toimii 1900-luvulla rakennettu uusi pappila. Vanhan Pappilan alla sijaitsee yhä keskiaikainen harmaakivikellari (af Hällström & Lindquist 1954).

Kaivaustuloksia

Koska inventoinnissa ei löydetty varmoja keskiaikaisia kohteita, päätettiin ensimmäiset koekaivaukset järjestää Pernajan pappilassa kesällä 1997. Koekaista (6 m²) sijoitettiin vanhan piispan-tuvan itäpuolelle, 1600-luvun lopun miespihan koillisnurkkaan (Antell 1956: 391). Pyrkimyksenä oli tavoittaa pihan koillis-

- 1 = Pappilan pihapiiri
- 2 = Sigfridsin päärakennus
- 3 = Hagaböle, kivijalka
- 4-5 = Galbacken 1 ja 2, mestauspaiikkoja?
- 6 = ennen vuotta 1826 mestattujen hautausmaa
- 7 = Blybergs, talonpohja
- 8 = röykkiö
- 9 = kellari
- 10 = Råmanbacken, mestauspaiikka?
- 11 = kk, kellari
- 12 = kk, Baijars, talonpohjia
- 13 = kokoontumispaikka
- 14 = arkeofyyttikohde

Kartta 1. Pernajan kirkonkylän inventointialue ja havaitut kohteet.

nurkassa sijainneen vierastuvan mahdollisesti säilyneitä rakenteita. Rakenteisiin ei kuitenkaan törmätty. Sen sijaan löytötiheys ja kulttuurikerros näytti kasvavan koe-kaistan pohjoispäätä kohti. (Palm 1998).

Kesällä 1999 kaivausalue (12 m²) sijoitettiin hieman lähemmäksi piispantuvan itäseinää kuin vuonna 1997. Talteen saatiin ensimmäiset varmuudella

1400-1600-luvuille ajoitettavat lasiastian palat ja 1400-luvulle ajoitettavat rahat. 1300- tai 1400-luvulle ajoittuvaa kivasivikeramiikkaa löytyi huomattavasti aiempaa enemmän. Myös ensimmäiset retusoitujen ikkunaruuutujen palat ja lyijypuitteiden katkelmat tulivat päivän valoon. Likamaa ulottui parhaimmillaan jo koko kaivausalueelle ja sen vahvuus vaihteli välillä 5-35 cm. Kerros paksuni

edelleen kohti pohjoista ja lähestyttäessä piispantuvan itäseinää. Kaivausalueen luoteisnurkassa likamaakerros ulottui n. 50 cm syvyyteen. (Palm 2001a).

Kesällä 1999 tehtiin lisäksi neljä pientä koekuoppaa piispantuvan pohjoisseinustalle. Koekuopista tuli erittäin runsaasti löytöjä. 25-30 cm paksun humus- tai humuksensekaisen kerroksen jälkeen tuli 25-60 cm paksu laastin- ja tiilensekainen hiekkakerros, joka sisälsi myös luita ja muuta tunkiojätettä. Kuopan 2 itä- ja pohjoisprofiileissa tuli näkyviin myös hiiltyneitä puita 75-85 cm syvyydellä. Tiilimateriaalista huomattava osa oli kattotiiltä. Näyttää siltä että piispantuvan pohjoisseinustan alueelle on kerätty purku- ja tunkiojätettä satoja vuosia. Pappilan löydöistä tähän mennessä vanhin, jopa 1200-luvulle ajoitettu (Gaimster 2000) Coppengraven kivisavikeramiikan pala löytyi koekuopasta 2. (Palm 2001a).

Kesällä 2000 siirryttiin vielä lähemmäs piispantuvan itäpäätyä. Tiilen ja kattotiilen katkelmia oli selvästi enemmän kuin aiemmin, samoin laastia. Valtaosa tiilestä oli palanutta. Likamaakerroksen vahvuus vaihteli välillä 20-50 cm ja se ulottui 40-60 cm syvyyteen. (Palm 2001b)

Kun muu kaivausalue oli kaivettu pohjatasoon tuli esiin osa selvärajaista, suorakaiteen muotoista kuoppaa, jossa oli tumma täyttömaa. Kaivausalueen eteläpuolella kuoppa jatkunee ainakin pari metriä. Tähän viittaa se että nurmikko on kuopan suuntaisesti ja levyisesti aavistuksen verran koholla tiilikeskittymän kohdalla. Kuopan funktio jäi avoimeksi, mutta se on kaivettu aikaisintaan 1700-luvulla. Tähän viittaavat häiriintyneeltä alueelta heti pintanurmen alta löytyneet

1773? lyöty ¼ kopeekan raha ja se että saman 1700-luvulle ajoitetun hollantilaisen kivisavisen mineraalivesipullon katkelmia löytyi vain kuopasta tai sen liepeiltä. (Palm 2001b).

Koekuoppia kaivettiin seitsemän, joista neljä pohjoiseen viettävään rinteeseen kaivausalueen länsireunan suuntaiselle linjalle ja kolme vuonna 1996 havaittuun talonpohjatasanteeseen (Palm 1997, kohde 7). Koekuopat eivät tällä kertaa juurikaan tuoneet lisävalaistusta. Löydöt vähenivät jyrkästi siirryttäessä rinnettä alas, pohjoiseen päin. Myös talonpohjan ajoitus ja funktio jäi edelleen avoimeksi. (Palm 2001b).

Kaikkiaan kolmena kesänä piispantuvan itäpäädyn tuntumassa olevaa aluetta on kaivettu 28 m² koekuoppia lukuun ottamatta. Yhteenvetona maan kerrostuneisuudesta voidaan todeta, että alueella täysin koskematon pohjahiekka on vaaleanharmaata ja hienoa. Ainakin paikoin sen erottaa punaruskeasta hiekasta ohut tumman harmaan hiekan kerros. Punaruskea hiekka on keskimäärin 20-25 cm paksu yhtenäinen hiekkakerros, joka alkaa 20-50 cm syvyydeltä. Se kuuluu pohjahiekkakerroksiin, mutta se ei ole häiriintymätön. Kerroksen pintaosista tulee säännöllisesti löytöjä koko tutkittulta alueelta, vaikkakin niukasti. Punaruskean hiekkakerroksen löydöt ovat peräisin ylemmistä kerroksista ja kulkeutuneet sinne ihmisen kaivavan toiminnan, myyrien ja juurien ansiosta. Likamaakerroksessa on havaittavissa kaksi osaa. Päälimmäisessä likamaakerroksessa on runsaasti tiilimurskaa, tiilen kappaleita, laastia ja hiiltä. Alempi kerros poikkeaa ylemmästä vain siten että tiilen, laastin ja hiilen sekaisuus selvästi vähenee. Ero ei kuitenkaan ole havaittavissa kaikkialla, vaan selkenee mitä lähemmäs piispantuvan itäpäätyä siirry-

tään. Likamaakerroksen raja alapuoliseen punaruskeaan hiekkaan on häilyvä värjäntymisen takia, mutta jokseenkin selvä. Sen sijaan yläpuolella rajanveto hiekkansekaisen humuksen ja likamaan välillä on paikoin hyvin vaikeaa. Profiilissa raja on seurattavissa, mutta tasossa sen kiinni saaminen on hyvin hankalaa.

Löytöjen levinnän osalta on todettava, että pintakerrokset ovat melko sekoituneita. Resenttejä 1900-luvun löytöjä tavataan säännöllisesti vielä jopa 30 cm:n syvyydestä ja 20 cm:n syvyyteen asti resenttejä löytöjä on erittäin runsaasti. Toisaalta taas jokunen keskiaikaiseksi ajoitettu löytö on saatu hyvinkin pinnasta. Kuvaa selventää kuitenkin se että suurin osa 1600-luvulle tai keskiajalle ajoitetuista löydöistä keskittyy likamaakerrokseen. Rahojen, kivisavikeramiikan, lasiastian katkelmien ja Tudoruusulla koristetun liitupiipun pesän perusteella voidaan likamaakerros kokonaisuutena melko turvallisesti ajoittaa 1400-luvun alusta 1600-luvun puoliväliin. Mainittujen erotettavissa olevien likamaakerrosten välillä ei ole havaittavissa ajallista rajaa.

Vuoden 2002 kaivauksissa saatiin lisävalaistusta vanhan Pappilan pohjoispuolen paksuihin purku- ja tunkiokerrokseen. Rakennuksen itänurkalle sijoitetussa koekuopassa havaittiin mahdollisesti osa kivijalkaa. Kiveyksen alla oli likamaahan sekoittunut palokerros. Tämän alta löytyi myöhäiskeskiaikaista tai uuden ajan alkupuolelle ajoittuvaa löytömateriaalia, kuten retusoitua lasia, passglassin pala, valkosavikeramiikkaa sekä Tallinnan penninki (1494-1535) (Lahtinen & Pellinen 2002).

Vanhan Pappilan pohjoisseinustan toisesta koekuopasta tuli runsaasti tiiliä ja jonkin verran kaakelia, jonka ajoitus voi

periaatteessa olla hyvinkin väljä, 1700-luvulta 1900-luvulle (Niukkanen 2002). Tämän kerroksen alla oli merkkejä palokerroksesta. Myös tässä koekuopassa sijaitsi alimpana 1500- tai 1600-lukujen löytöihin yhdistyvä likamaakerros, jossa myös näkyi palojälkiä. (Lahtinen & Pellinen 2002).

Vanhan Pappilan pohjoispuolella on siis näkyvissä ainakin kaksi eri aikaista stratigrafista jaksoa, jotka ovat ilmeisesti paikoin sekoittuneet. Alimmat kerrokset ajoittuvat ainakin osin 1500-luvulle, jolloin näiden päällä ja lomassa sijainneen palokerroksen voisi tulkita vuoden 1562 palokerrokseksi. Nokimaasta löytyi myös 1600- ja 1700-luvun tyyppistä lasia (Haggrén 2002), joka saattaa olla kulkeutunut näihin kerroksiin jälkikäteen. Kivijalan osa liittyyneen kuitenkin luultavasti vanhaan piispantupaan. Paksu tiiliä ja kaakelia sisältänyt jätekerros voisi myös ajoittua vuoden 1712 paloon.

Suurin osa 1500-1700-luvun ikkunalasista sekä tarkemmin ajoittamattomasta lasista löytyi koekuopasta 1 eli vanhan Pappilan luoteisnurkalta, kohdalla, johon sekä nykyisen rakennuksen että alla säilyneen keskiaikaisen kellarin seinälinja päättyy. Vaikka pihan pohjoispäätä on selvästi käytetty myös tunkiona, on kuitenkin tulkittavissa, että Pappilan päärakennus on ainakin 1500-luvulta alkaen sijainnut lähes samalla kohdalla kuin nykyinen vanha Pappila eli miespihan pohjoispäässä. Ainoastaan nykyinen päärakennus on sijoitettu pihan länsireunalle.

Esineiden kulttuurihistoriaa

Kivisavikeramiikka

Kaivausalaan nähden kivisavikeramiikka-aineisto on runsas ja mielenkiintoi-

nen. Vanhin pala edustaa alasaksilaisen Coppengraven tuotantoa (KM2000051: 270) ja saattaa ajoittua jopa 1200-luvulle. 1300-luvulle ajoittuvat kaksi toisiinsa sopivaa reiniläisen (KM98018: 237; KM2000051: 127), mahdollisesti siegburgilaisen, kivisavikannun kylkipalaa. Tummahkon ruskeassa lasitteessa on vaaleita pilkkuja eikä saviaines ole täysin sintraantunut. (Gaimster 2000).

Valtaosa kivisavikeramiikasta on peräisin Siegburgista ja ajoittuu 1300-luvun loppuun tai 1400-luvun alkuun. Yksi paloista on varmuudella olut- tai viinikannusta (KM2000051: 175). Ruskea ja ohutlasitteinen kannu on ollut muodoltaan korkea ja solakka. Yksi vulstikoristeinen olut- tai viinikannun pohjapala on peräisin Waldenburgista ja ajoittuu 1400-luvulle (KM98018: 9) (Gaimster 2000).

Kivisavikeramiikan joukossa on yksi erittäin harvinainen pala (KM2000051: 179). Saven koostumuksen ja polton perusteella se ajoittuu 1300- tai 1400-luvulle ja on mahdollisesti Siegburgin tuotantoa. Palassa ei ole dreijausjälkiä vaan se on valmistettu muotoilemalla. Lisäksi kuperan palan paksuus vaihtelee huomattavasti. Tämä viittaa siihen, että kyseessä saattaa olla rahalippaan katkelma (Gaimster 2000). Palan muodon perusteella kyse on pallomaisesta, roomalaiseen tyyppiin pohjautuvasta rahalippaasta, jollainen on ehjänä löytynyt Kölnistä. Kölnin rahalipas on ajoitettu 1300- tai 1400-luvulle (Körberg *et al.* 1992: 20). Ruotsissa ensimmäiset kirjalliset maininnat säästölippaista ovat 1600-luvun alusta. Keraamiset säästölippaat mainitaan ensi kerran 1684 erään ruukuntekijän perunkirjoissa. (Körberg *et al.* 1992: 33; Rehnberg 1946: 50). Roomalaiseen tyyppiin pohjautuvat punasaviset rahalippaat olivat käytössä vielä

1800- ja 1900-luvuillakin (Körberg *et al.* 1992: 34; Rehnberg 1946: 50). Suomesta tunnetaan ainakin yksi 1500- tai 1600-luvulle ajoitettu säästölipas. Vihreälasitteinen punasavilipas on löydetty Kökarin fransiskaanihuostarin ja pappilan kaivauksissa (Gustavsson 1997: 31; Kökarin Fransiskuskappelissa esillä oleva näyttely).

Muu keramiikka

Punasavikeramiikka-aineisto koostuu hankalasti ajoitettavista katkelmista. Ne edustavat kuitenkin nuorempaa punasavikeramiikkaa. Tunnistettuja astiamuotoja ovat vati, ruukku/kannu ja pata. Aineistossa on lasittamattoman keramiikan ohella lyijylasitteista. Läpinäkyvä lyijylasite esiintyy sekä sellaisenaan, että lasitteen alaisen liitusavikoristelun, boluksen, kanssa. Myös metallioksidoilla ruskeaksi (mangaani) tai vihreäksi (kupari) (Niukkanen 1994: 312) värjättyä lasitusta esiintyy. Punasavikeramiikan joukossa on myös kaakelin katkelmia. Lisäksi on löytynyt joitakin paloja harmaata lasittamatonta huokoista keramiikkaa.

Pieni paloiksi rikkoutuneen valkosavisen lautasen(?) fragmentit on lasitettu sisäpuolelta keltaiseksi (KM 2002048: 35). Palat löytyivät 1500-luvun löytömaterialin yhteydestä. Vastaavantyyppinen lautanen on löydetty myös Laukosta, jossa se on ajoitettu 1500- ja 1600-lukujen vaihteeseen. (Niukkanen 2000: 79, kuva 42).

Rahat

Pappilan rahoista neljä on liivinmaalaisia hopearahoja, jotka ajoittuvat kaikki 1400-luvulle. Vanhimmat, tallinnalainen lyypekinpenninki (KM 99045: 1; Sarvas 1999) ja tallinnalainen penninki (KM 200102: 1; Talvio2001), ajoittuvat välille 1400-1420. Kaksi muuta on lyöty Tartos-

sa (KM 99045: 2 ja 3). Toinen ajoittuu 1400-luvulle ja toinen on todennäköisesti Helmich von Mallinkrodtin 1459-1568 lyöttämä. (Sarvas 1999). Jo aiemmin mainittu Tallinnan penninki ajoittuu siis hieinan myöhemmäksi, välille 1498-1535 (Haljak 1993: 68). Lisäksi on talletettu venäläinen vuonna 1773? kupariin lyöty "polushka" eli ¼ kopeekkainen (KM200102: 2; Talvio 2001).

Lasiastiat

Myös Pappilan lasiaineisto on mielenkiintoinen. Vanhinta lasityyppiä edustaa krautstrunkin eli kaalinkantalasin katkelma. Krautstrunkit kehittyivät schaffhausenin tyyppin nypypikareista 1400-luvulla ja edelsivät berkemeyereitä ja römereitä, jotka tulivat käyttöön 1500-luvulla. (Haggrén 1995: 305; Haggrén & Mäesalu 1999: 29, 36). Lisäksi tavattiin pieni lasinauhakoristeinen kylkipala (KM 2000051: 111), joka saattaa olla krautstrunkista tai römeristä (Haggrén 2000).

Varmoja passglasin kylkipaloja on saatu talteen kaksi (KM2000051: 215, 262). Molemmissa paloissa on lasinauhakoristelua ja toinen on lisäksi rihlauskoristeinen. Kylkipalojen ohella on tavattu kaksi pohjalierin katkelmaa (KM2000051: 168, 204), jotka ovat passglasista (Haggrén 2000).

Passglasit olivat korkeita, usein yläosastaan kahdeksankulmaisia olutlaseja. Niiden kyljissä oli tasaisin välein lasinauhakoristelua. Tapana oli, että sama lasi kiersi seurueessa kädestä käteen ja lasinauhojen avulla kukin erotti oman osuutensa (Haggrén 1994: 288-289). Passglasit yleistyivät 1530-1550-luvuilla ja pysyivät Pohjois-Euroopassa käytössä 1600-luvun jälkipuolelle asti (Haggrén 1999: 35).

Hyvin harvinaista esinetyyppiä edustavat kaksi luu- eli maitolasiastian palasta (KM2000051: 40). Yhteensopivat reunapalat on koristeltu sinisellä läpikuultavalla lasireunuksella. Kyseessä on kiinalaisen tee- tai kahviastian kahdesta erilaisesta lasimassasta laadittu jäljitelmä. Palaset ovat palaneet, joten astian alkuperäistä muotoa ei saada selville. Ajoitus on todennäköisesti 1700-luvun jälkipuolisko. (Haggrén 2000).

Ikkunalasi ja lyijypuitteet

Retusoiden muotoiltujen ikkunaruuutujen palasia on löytynyt niin rombin kuin suorakaiteenkin muotoisista ruuduista. Myös ruutujen kokoamisessa käytettyjen lyijypuitteiden katkelmia on saatu talteen. Näistä yksi on osittain sykkyrälle kierretty, mahdollisesti sulattamista silmälläpitäen. Sekä retusoimalla muotoiltu lasi että lyijypuitteet ajoittuvat 1500- ja 1600-luvuille. Rombin muotoisia ruutuja pidetään vanhempana. (Haggrén 1994: 285).

Liitu- ja fajanssiپیپت

Tähän mennessä on saatu talteen yksi 1600-luvulle ajoittuva liitupiipun pesä (KM2001038: 53). Kaksoiskartion muotoisen pesän kylkeä koristaa Tudor-ruusu ja suuta kiertää pistejono. Leveässä kannassa ei ole leimaa. Pesän mittojen, muodon ja koristelun perusteella piippu ajoittuu 1600-luvun ensimmäiselle puoliskolle (Åkerhagen 1985: 59-65). Taltioitu on myös yksi barokkiپیپن varren kappale, joka voisi ajoittua 1630-1650-luvuille. (KM2002048: 49; Mellanen 1994: 274-275).

1700-luvun jälkipuoliskon mallin pesänkatkelmia tavattiin useita (mm. KM2000051: 171, 219). Vastaavia valmistettiin Tukholmassa ja myös Helsingissä

(Makkonen 1991: 48-49; Seela 1983: 60-61). Leimoja tai koristelua ei ole missään palassa.

Nuorinta tupakointiin liittyvää löytöryhmää edustavat fajanssiippiun kappaleet. Kaksi toisiinsa sopivaa pesän katkelmaa (KM 98018: 63, 82) on maalauskoristeltu. Lasitteen alla on piipun molemmin puolin punainen kukka, jolla on vihreä varsi ja neljä lehteä. Fajanssiippiut tulivat käyttöön 1700-luvulla ja jäivät käytöstä 1800-luvun kuluessa (Mellanen 1994: 262).

Kalkkikivi ja kattotiili

Kalkkikivinen oven ulkopielen tai ikkunan puitteiston fragmentti herättää kysymyksen pappilassa mahdollisesti sijainneesta kivirakennuksesta. Piispan-tuvan länsipuoliskon alla on säilynyt keskiaikainen tynnyriholvattu kellari (Antell 1956: 391; Lindquist & Hällström 1954). Keskiajalla kellareiden päälle saatiin rakentaa kivinen erilliskoristettu kellaritupa. Kellarituvassa puolestaan voi hyvinkin olla kalkkikivipuitteiset ikkunat tai ovi. (Hiekkanen 2000).

Intendentti Anneli Uutela Helsingin yliopiston Geologian museosta on määrittänyt kalkkikiven kuuluvaksi keskiordoviikin Lasnamägi-vaiheeseen. Tämän ikäistä kalkkikiveä on käytetty ja käytetään edelleen Virossa rakennuskivenä kestävyytensä ja työstettävyytensä ansiosta. Kiveä on eritoten käytetty Tallinnassa, joka sijaitsee lähes kokonaan Lasnamägi-vaiheen kerrostumilla. (Uutela 2000). Puitteen ulkosyrjä on muotoiltu pyöreäksi ja katkelma poikkeaa siten Maskun Kankaisten kivilinnan kellarista talvena 1995-96 löytyneistä kulmikkaista kalkkikivifragmenteista (Uotila 1996: 9-11). Toistaiseksi jää avoimeksi, onko

Pernajan kalkkikivifragmentti peräisin pappilassa sijainneesta kivirakennuksesta vai kulkeutunut paikalle painolastin mukana.

Tiili edustaa Ruotsissa 1500- ja 1600-luvulla yleistynyttä aaltomaista tyyppiä. Yhden mitatun tiilen pituus on ollut n. 390 mm ja leveys, mikäli tiilen yläpäässä ollut reikä on ollut keskellä, n. 220 mm. Paksuus on 12-13 mm ja kourun sisäsyvyys on 40 mm. Mittojen ja muodon perusteella tiili ajoittuu 1600-luvulle. Vesilahden Laukosta tunnetaan vastaavia tiiliä. Siellä niiden tiedetään olevan peräisin ajalta ennen vuotta 1704. (Venhe 2000: 117-119). Se sopisi näin ollen mainiosti osaksi vuoden 1712 paloa edeltävää kattotiilikertaa.

Pii

Piitä on pappilan kaivauksissa tavattu sekä iskoksina että mukuloina. Pappilan pii vaihtelee väriltään vaalean harmaasta mustaan ja vaaleanruskeasta punertavan ruskeaan. Egil Mikkelsenin Oslon Gamlebyenin piimateriaalin tutkimusten mukaan harmaa ja musta pii ovat peräisin Pohjois-Euroopasta (Saksa, Ruotsi, Tanska) kun taas ruskea pii on kulkeutunut Englannin kanaalin alueelta (Ranska, Englanti, Belgia, Hollanti). (Mikkelsen 1991: 258). Alun perin pii on kulkeutunut Pernajaan ilmeisesti painolastin mukana. (Palm 2001c). Pappilassa piitä on käytetty tuluspiinä. Tulen iskentään liittyy myös rikkimokare (KM2001038: 17). Piistä tulusraudalla lyödyt kipinät saivat taulan kytemään. Kytevä taula sai rikin sulamaan ja kun kuiva tikku pistettiin sulaan rikkiin ja puhallettiin kytevää taulaa, leimahti tikku palamaan. (Sirelius 1921: 7-8) Rikkiä on käytetty myös ruudin valmistuksessa ja lääkkeiden ainesosana (Vuorela 1975: 713).

Gagaattihelmet ja kampsimpukankatkelma

Tavatut kolme pyöreähköä gagaattihelmeä ovat todennäköisimmin peräisin rukousnauhasta (KM 98018: 115, 189, 195). Niille on vastineita Tanskasta. Køgen edustalle 1400-luvun puolivälissä uponneesta hyllystä tavattiin peräti 499 gagaattihelmeä 262:n meripihkaisen lisäksi. (Liebgott 1995: 178, 182, 186). Osa helmistä oli näytteillä Hämeenlinnan Margareeta-näyttelyssä 1997 (Margareeta s. 324) ja ne vastasivat kooltaan ja rakenteeltaan täysin Pernejasta löydettyjä.

Kaikki helmet ovat hieman erikokoisia ja -muotoisia, mutta selvästi samaa muotoa tavoittelevia. Hiukan navoilta litistetyin pallon muotoiset mustat helmet on hiottu erittäin sileiksi ja kiiltäviksi. Reiän ympäryks on tasoitettu molemmin puolin. Materiaalin ja rakenteen puolesta ne sopisivat hyvin rukousnauhan Ave Maria-helmiksi. Rukousnauhassa oli tavallisesti 55 helmeä. Peräkkäin oli kymmenen pienikokoisempaa helmeä, jotka edustivat Ave Maria -rukousta. Joka yhdestoista helmi oli hieman isompi ja edusti Pater Noster -rukousta. (Liebgott 1995: 182).

Keskiajalla gagaattiin liitettiin maagisten ominaisuuksiensa ohella kristillisiä merkityksiä. Siitä alettiin valmistaa pyhimyksenkuvia, krusifikseja ja rukousnauhan helmiä. Pyhiinvaeltajille suunnattuja tuotteita valmistettiin niin Whitbyssä kuin Santiago de Compostelassakin. (Taylor 1983: 233). Turun Åbo Akademin tontin kaivauksilta on löytynyt gagaattihelmien lisäksi gagaatista kaiverrettu pyhiinvaellusmerkki, jossa yhdistyvät sekä simpukka-aihe että Pyhä Jaakob (Seppänen 1999: 62).

Mielenkiintoisia kysymyksiä herättää talteen saatu kampsimpukan katkelma

(KM2001038: 46). Erityisesti 1300- ja 1400-luvuilla suosittujen pyhiinvaellusten kohteena olleen Santiago de Compostelan tunnuksena oli nimenomaan simpukka. Ripustusrei'illä varustettu simpukka kiinnitettiin matkajan vaatteisiin merkiksi tehdystä vaelluksesta. (Andersson 1997: 241-242; Kjellberg 1937: 28; Margareeta. Pohjolan Rouva ja Valtias, luettelo nrot 312, 313). Valitettavasti katkelma on simpukan ulkoreunasta, joten jää avoimeksi onko kyseessä pyhiinvaeltajanmerkki vai painoalastin mukana kulkeutunut kappale.

Muut helmet

Pappilasta on löydetty neljä lasihelmeä, kolme sinistä ja pyöreähköä sekä yksi keltainen fasetoitu. Siniset helmet on valmistettu metallipuikon ympärille kierittämällä. Kokonsa puolesta helmet voivat olla yhtä hyvin peräisin koruista tai vaatteiden kirjailusta. (Haggrén 1997). Lisäksi pappilasta on saatu talteen yksi luuhelmi.

Pelimerkit

Pelimerkiksi on tulkittu soikean muotoinen sileäksi kiillotettu luulevy, jonka keskellä oleva rombin muotoinen reikä on täytetty punaisella väriaineella (KM2000051: 292). Tutumpaa mallia edustaa keskeltä rei'itetty, niin ikään luinen pelimerkki (KM2000051: 174). Nappula on pyöreähkö, litteä ja sen keskusreikää kiertää millin levyinen ura. Pelimerkiksi lienee tulkittava myös sekundäärisesti käsitellyn punasaviastian palanen (KM2000051: 158). Palasen kaksi sivua on hiottu tasaisiksi, muut reunat ovat lohjenneet pois. Yksi palanut esineen fragmentti (KM 2002048: 37) saattaa olla peräisin shakkinappulasta.

Pelimerkit ovat mielenkiintoinen löytöryhmä, kun otetaan huomioon että kirk-

ko virallisesti paheksui pelejä. Shakkia katsottiin papiston keskuudessa läpi sormien sen ylellisyyden ja älyllisyyden vuoksi (Seppänen 2000: 28), mutta näyttäisi siltä ettei tammea tai myllyäkään kovin suurena syntinä pidetty.

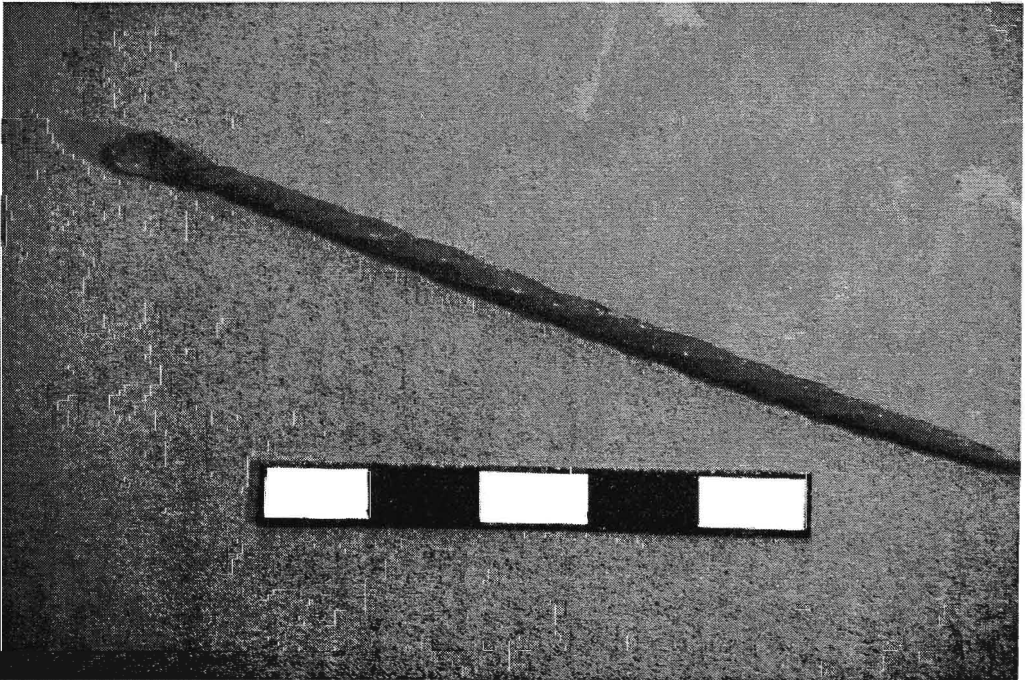
Korvalusikkahammastikku ja hammasharja

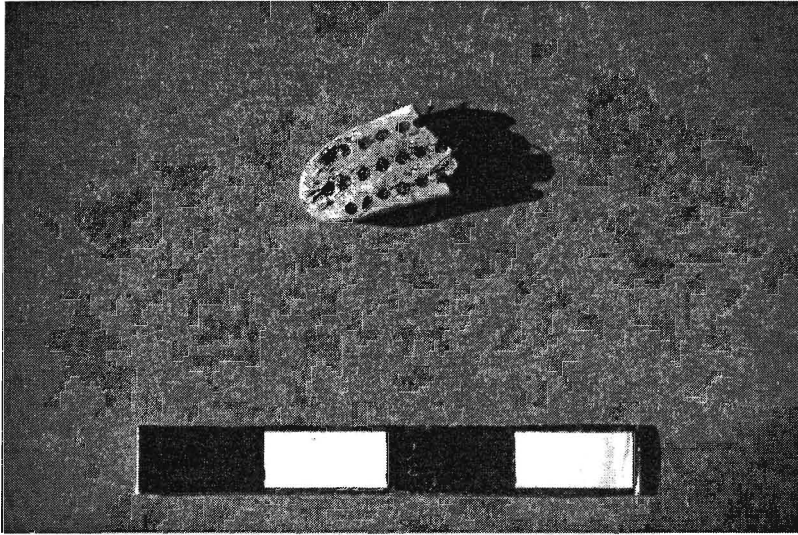
Keskiajan ja uuden ajan hygieniasta kertovat pappilasta löytyneet pronssinen korvalusikkahammastikku (KM2000051: 201) ja luisen hammasharjan katkelma (KM2001038: 59) (kuvat 1-2). Puikkomainen korvalusikkahammastikku on muotoiltu poikkileikkaukseltaan neliönmuotoisesta vartaasta. Se on 89 mm pitkä ja vartaan paksuus on 2 mm. Varsi on koristeltu yksinkertaisesti kierteiseksi vääntämällä. Lusikan toinen pää on taottu poikkileikkaukseltaan pyöreäksi, kärkeä kohti suippenevaksi

piikiksi. Siirosta harjasta on säilynyt vain osa kärjestä. Siinä on kolme reikäriiviä harjaksia varten. Litteän harjaosan selkäosa on hiottu sileäksi.

Hammastikut ja korvalusikat tunnetaan Euroopassa jo esihistorialliselta ajalta. Hallstattin kulttuurin piiristä Itä-Alpeilta ja Pohjois-Italiasta on tavattu molempia esinetyyppejä. (Person 1959b: 146) Ruotsin keskiaikaisista kohteista tunnetaan korvalusikoita mm. Lundin kaupunkikaivauksilta sekä Gudhem ja Alvastran luostarikaivauksilta. (Gräslund 1984: 180). Erityisen hieno on Lundista tavattu mursunhampaasta veistetty korvalusikka. Lusikan toiseen päähän on muotoiltu kiharatukkaisen miehen pää. Päässään miehellä on suippokärkinen kypärä. Kypärän ja hiusten perusteella korvalusikka on ajoitettu 1000- tai 1100-luvulle. (Blomqvist 1938: 52-53).

Kuva 1. Pernajan Pappilasta löytnyt korvalusikkahammastikku. Kuva J. Palm.

Kuva 2. Pernajan Pappilasta löytynyt hammasharjan osa. Kuva J. Palm.

Renessanssin aikaan arvometalleista tehdyistä hammastikuista tuli merkki miesten statussymboleita. Kulaisia tai hopeisia tikkuja koristivat usein myös jalokivet ja kuninkaallistenkin tiedetään niitä käyttäneen. Näitä kapistuksia kannettiin näkyvästi, kaulaketjuun ripustettuina. Samassa ketjussa saattoi olla myös korvalusikka ja toisinaan välineet myös yhdistettiin. (Newman 1987: 107).

Suomesta tunnetaan aiemmin ainakin yksi korvalusikkahammastikku Laitilan kirkosta (KM67100: 31) (Glasberg 1998: 85, liite 1:24). Valamon luostarin kaivauksilta lienee kuitenkin tarkin vastine Pernajan korvalusikkahammastikulle. Vanhimmasta, keramiikan perusteella 1400- ja 1500-luvuille ajoitetusta kerroksesta (Spiridonov 1992: 98), löytynyt pronssinen korvalusikka on tehty poikkileikkaukseltaan pyöreästä vartaasta. Sen keskiosa on jaakkeinen muistuttaen Pernajan korvalusikkahammastikun kierrettyä vartta. Myös Valamon lusikan toinen pää suippenee kärkeä kohti, mutta ku-

vasta ei käy ilmi onko se muotoiltu hammastikuksi. (Spiridonov 1992: 96, Fig. 3:2). Valamon korvalusikka edustanee Venäjän kaupunkikaivauksilta tuttua, 1300-1500-luvuille ajoittuvaa pusjepi -tyyppiä (Spiridonov 1992: 95,97).

Vanhin maininta hammasharjan käytöstä Euroopassa löytyy englantilaisen Verneyn suvun arkistosta. Sir Ralph Verneyle Pariisiin vuonna 1649 lähetetyssä kirjeessä pyydetään tätä etsimään "pieniä hopeisia harjoja hampaiden puhdistukseen". Melko nopeasti "Pariisin luksus" levisi muuhunkin Eurooppaan. (Person 1959a: 132-133). Maalöytönä Ruotsista tunnetaan 1700-luvulle ajoittuva hammasharja Lundista. Lundista tunnetaan myös yksi vanhempi, jopa 1500-luvulta säilyneeksi arveltu harja, jonka toinen pää on muotoiltu korvalusikaksi (Person 1959a: 134-135).

Hammasharjoja edelsivät Euroopassa kielenkaapimet. Niihinkin muotoiltiin toisinaan korvalusikka varren päähän. Hollannista, Oud Krabbendijkesta on

löydetty messinkinen kielenkaavin, jonka varsi on kierretty ja jonka lenkille käännetty pää on litistetty korvalusikaksi. Esine on ajoitettu 1500- tai 1600-luvulle. (Ruempol & van Dongen 1991: 144).

Muut löydöt

Kangaskaupasta kertoo plombin eli kangaspakan lyijysinetin puolikas. Valitettavasti plombi on osittain sulanut, eikä siinä ole erotettavissa mitään kuviota. Yleisimmillään plombit olivat keskiajalla ja 1600-luvulla (Taavitsainen 1994: 335).

Muista, tarkemmin ajoittamattomista löydöistä, voidaan mainita sormustin, hakaset, nuppineulat, koristehelat, avaimen katkelma, hevosenkengän-aulat, rautanaulat, liitupiipun varret, veitsi ja erilaiset rautaesineiden katkelmat.

Makrofossiilitutkimus

Pernajan Pappilan vuoden 1998 aineistosta otettiin näytteitä makrofossiilitutkimuksia varten 1400-1800 -lukujen löytöjen yhteyksistä. Kasvimakrofossiilitutkimuksessa todettiin tutkitun rakennuksen pohjan näytteissä pääasiassa kulttuuririkkakasveja, joita oli jäänteistä 80 %. Erityisesti löytyi jauhosavikan siemeniä, mutta myös valkoapilaa, nokkosta ja pelto-orvokkia. Muinaistulokkaista esiintyi jonkin verran terttuseljaa, jota tunnetaan Suomesta jo viikinkiajalta. Viljalajeja ei näytteissä esiintynyt. Puulajeista esiintyi kuusta. Hiiltynyttä ja lahonnutta puuta oli runsaasti, samoin luun siruja, kalan luita ja suomuja. (Lempiäinen 1999).

Pappilan osteologinen aineisto

Vuoden 2002 Pappilan luuaineistoista tehtiin osteologinen analyysi. Aineiston rajaamiseen vaikuttivat paitsi taloudelliset syyt, myös luuaineistossa projektin edetessä näkyneet suuntaukset, että parhaimmin säilyneet luut olisi löydettävissä juuri vanhan Pappilan pohjoispuolelta. Aineisto ajoittunee 1700-1800-lukuihin, joissain tapauksissa ehkä vanhemmaksikin. Selvästi moderneja luita aineistossa ei ollut. (Pellinen & Lahtinen 2002; Tourunen 2002a).

Pappilan luuaineisto on pääosin erittäin hyvin säilynyttä. Neljän koekuopan alueelta luuta taltioitiin n. 1,1 kg (189 fragmenttia), josta palanutta luuta on 5,4 g (20 fragmenttia). Aineistosta tunnistettiin naudan, lampaan tai vuohen, sian luita, yksi jäniksen luu sekä tarkemmin määrittelemättömiä linnun ja kalan luita. Lajisto on tyypillinen historiallisen ajan kohteelle, mutta aineiston pienen koon vuoksi eri eläinlajien yleisyydestä ei voida tehdä johtopäätöksiä. (Tourunen 2002a). Merkillepantavaa on kuitenkin riistaeläinten luiden vähäinen esiintyminen (yksi jänis) ja suurempien riistaeläinten puuttuminen.

Yhdestä naudasta saatiin mitattua säkäkorkeus; eläin on suomalaisessa historiallisessa aineistossa keskitasoa, 104-108 cm korkea, sukupuolesta riippuen. Aineistossa oli myös yksi mittauskelpoinen, täysikasvuinen sika, jonka säkäkorkeudeksi saatiin 60,5 cm. Eläin on poikkeuksellisen pienikokoinen. Esim. Åbo Akademin keskiaikaisessa aineistossa Turussa sikojen säkäkorkeus on keskimäärin 72,2 cm, eikä aineistossa esiinny ainoatakaan alle 62 cm korkea eläintä. (Tourunen 2002a).

Tutkimuksia Torsbyn Sigfridsissä

Sigfrids historiallisissa lähteissä

Torsbyn kylästä tunnetaan mainintoja jo keskiajalta, jolloin kylässä on sijainnut myös rälssitila. Vaikka myöhempinä aikoina Torsby on yleensä yhdistetty juuri Sigfridsin tilaan, ei tämä ilmeisesti alunperin ollut lähteissä mainittu Torsby. Sigfridsin tilan keskiaikaisia vaiheita ei siis tunneta (Pirinen 1984: 83).

Sigfrids tiedetään parhaiten Mikael Torsbiuksen eli Agricolan kotitilana. Mi-

kael Agricola oli talonpoikaista sukua, joskaan ei aivan pieneltä tilalta. 1500-1600-lukujen perintöjärjestelyjen ansiosista on selvillä, että Agricolalla oli kolme sisarta, joiden miehet vuoroin hallitsivat tilaa. Agricolan sisarenpojan, Sigfrid Månssonin jälkeen jäi nimi Sigfrids pysyvästi maakirjoihin tilan nimenä. (Pirinen 1984: 83-84).

Perimätiedon mukaan Agricolan kotitalon perustat näkyvät vieläkin Agricolalle pystytetyn muistomerkin edustalla. Paradoksaalista kyllä, muistomerkin pystyttäminen on myös suurelta osin tuhonnut ympäristönsä (Palm 1999,

Kuva 3. Mikael Agrikolan muistomerkki, joka on rakennettu vanhan kivijalan päälle. Muuri taustalla on uusi. Kuva TYA/H.-M. Pellinen.

Pellinen 2002) (kuva 3). Kartta-aineiston perusteella voimme seurata tilan vaiheita 1700-luvun alkupuolelle. Vuoden 1723 isojakokartassa (Antell 1956: 61) Sigfridsin tilan päärakennus näyttää sijainneen melko samoilla kohdilla kuin nykyinen asuinrakennus. Muistomerkin edustan kiveyskään ei ole tästä kaukana; hieman pohjoisempana ja rinteessä alempana. Miespihan muiden rakennusten sijaintia ei tunneta.

Katsaus Sigfridsin löytöaineistoon

Sigfridsin tilan eteläpuolisia peltoja oli pintapoimittu jo vuoden 1996 inventoinnin yhteydessä. Silloin paikalta oli löytynyt runsaasti tarkemmin ajoittamatonta uuden ajan löydöstöä. Alueella oli havaittu Agricolan muistomerkin yhteydessä näkyvän talonpohjan lisäksi toinen kiviperustaisen rakenteen jäännösympäristöä. Alueella oli havaittu Agricolan muistomerkin yhteydessä näkyvän talonpohjan lisäksi toinen kiviperustaisen rakenteen jäännösympäristöä. Alueella oli havaittu Agricolan muistomerkin yhteydessä näkyvän talonpohjan lisäksi toinen kiviperustaisen rakenteen jäännösympäristöä. Alueella oli havaittu Agricolan muistomerkin yhteydessä näkyvän talonpohjan lisäksi toinen kiviperustaisen rakenteen jäännösympäristöä. Alueella oli havaittu Agricolan muistomerkin yhteydessä näkyvän talonpohjan lisäksi toinen kiviperustaisen rakenteen jäännösympäristöä.

Talon ulkomittoja on vielä tämänkesäisten tutkimusten perusteella hankala arvioida. Luultavasti suorakaiteisen rakennuksen pitkän seinän pituus on ollut ainakin kuusi metriä. Itäisen ojan profiilissa näkynyt puolipyöreä, halkaisijaltaan n. puolimetrisen kiveys saattaa olla puretun uunin jäännös. Tutkitulta alueelta löytyi kaakelia ainoastaan pieni kolmioilla koristeltu pintapala (KM 2002049: 9). Tiiltä oli muutama pieni fragmentti. Tarkemmin ajoittamatonta ikkunalasia on sen sijaan runsaasti. Kyseessä lienee siis ollut kiviperustainen, puurakenteinen talo, jonka ikkunaruuduissa on ollut lasitus.

Talonpohjaan oli rakennuksen purkamisen jälkeen tehty kaksi jätekuoppaa, joista toinen ehkä 1800-luvun puolelta ja toinen 1900-luvun alkupuoliskolta. Ainoa selkeästi ajoitettava löytö jätekuoppien ulkopuolelta, mutta rakennuksen pohjan sisäpuolelta on ruotsalainen äyrin kupariraha, joka ajoittuu aikaisintaan Ulrika Eleonoran (1719-1720) aikaan, mutta todennäköisesti Fredrik I (1720-1751) hallituskaudelle. (KM 2002049: 99; Ahlström *et al.* 1976: 188, 210, 223, 230).

Suurin osa kivijalan ympäristöstä löytyneestä materiaalista on vaikeasti ajoitettavaa punasavikeramiikkaa ja rautaesineiden fragmentteja. Punasavikeramiikassa on runsaasti boluskoristeisia paloja, mm. taidokkaasti tehtyä moniväristä kasviornamentiikkaa. Palat ovat pääasiassa peräisin vadeista tai pannuista. Nuorempaa punasavikeramiikkaa on käytetty Suomessa runsaammin 1500-luvun lopulla ja 1600-luvulla, mutta sen käyttö on jatkunut erityisesti maaseudulla lähes nykypäiviin saakka. Vateja on alettu käyttää erityisesti 1600-luvun alkupuolelta lähtien. (Pihlman 1982; 1989: 104; 1994: 73; 1995: 228). Ainoa kivisavikeramiikan pala on ruskeapilkkuinen, suolalasisitteinen fragmentti, jossa varsinaisia koristeaiheita ei ole näkyvissä. Tyypillisin astia, jossa on vastaavanlainen pinta on pääasiassa 1500- ja 1600-luvuille ajoittuva ns. partamiehenkannu (KM 2002049: 27; esim. Gaimster 1997: 109, 192; Niukkanen 1994: 323).

Metalliesineissä on runsaasti hevostarpeisiin liittyvää, tarkemmin ajoittamatonta historiallisen ajan esineistöä kuten hevosenkenkä, hevosenkengän nauvoja ja viskari (KM 2002049: 71; Taavitsainen 2002). Varhaiskeskiajan ja uuden ajan alun Pernajassa hevoset olivat harvinaisia, joten aineisto ajoittunee todennäköisemmin tätä nuoremmaksi

(Antell 1956: 337-341). Häränsilmäleimoin koristeltu veitsen kahvan päätyhela (KM 2002049: 69) kertoo kansanomaisen käsityön koristeaiheiden pysyvyydestä. Tuliaseitakin on omistettu, sillä koeojasta löytyi mahdollinen piilukkoaseen osa (KM 2002049: 70) sekä asepiin paloja. Osa piistä oli selvästi tulenteekoon käytettyä.

Liitupiipun osista mustaksi pinnalta poltettu varsi ja kopan osa ajoittunevat vasta 1800-luvulle (KM 2002049: 47). Tyypillisten vaaleiden, ohuehkojen, 1700- ja 1800-luvun piipunvarsien lisäksi aineistossa on myös useita paksumia ja tummapintaisempia varsia, jotka voivat ajoittua 1600-luvulle. (Mellanen 1994; Ainasoja 2001: 41). Ainoa korulöytö on 1700-luvulle ajoitetun rahan vierestä löytynyt sininen lasihelmi (KM 2002049: 100).

Vaikeammin tulkittavaa aineistoa edustavat palanut savi, kvartsi-iskokset sekä kaksiteräinen kiviesine. Kvartseja löytyi kappale kivijalan yhteydestä ja toinen koekuopasta. Litteissä, kolmiomaisissa kvartseissa on selviä iskupintoja, ei kuitenkaan retussia. Löytökorkeuden (n. 20 m mpy) vuoksi materiaali voi olla varhaisimmillaan pronssikautista. Tällöin olettaisi kuitenkin aineistossa esiintyvän ainakin retusoitujia paloja. Myöhempi tutkimus tulee toivottavasti paljastamaan, voisiko kyseessä olla historiallisen ajan piimateriaaliin rinnastettava löytöaineisto.

Kiviesine (KM2002049: 64) on kiilleliuskeesta valmistettu, 6 cm pitkä, kaksiteräinen, talttamainen työkalu, jossa on selvästi muotoillut olat. Esine löytyi tutkitun kivijalan sisältä. Kyse on melko todennäköisesti esihistoriallisesta esineestä, joten sen löytökontekstin täytynee olla sekundaarinen. Esihisto-

riallisten kiviesineiden säilyttäminen taaloissa "ukonvaajoina" on ollut hyvin yleistä vielä 1800-luvulla.

Loppukatsaus

Pappilan vanhin asutuskerrostuma saattaa olla jopa 1200-luvulta. Myöhäiskeskiaikainen ja uuden ajan alkupuolen löytö- materiaali on runsasta ja monipuolista. Se heijastaa tärkeiden kauppayhteyksien varrella sijaitsevan maaseutupaikojen olleen mukana kansainvälisissä virtauksissa. Luonnollisesti myös kirkkoherran oma sosiaalinen tausta vaikutti hänen aineelliseen vaurauteensa ja yhteyksiinsä. 1400-luvun liivinmaalaiset hopearahat voi melko turvallisesti yhdistää Baltian aateliseen kirkkoherraan, Helvik Stoltefothiin. Toisaalta Pappila oli pitäjän sosiaalisia keskuspaikkoja, jonka arvokkuutta ylläpidettiin pitäjäläisten voimin. Vähävaraisempikin kirkkoherra voi tämän vuoksi vaikuttaa löytömaterialin perusteella varakkaalta.

Torsbyn Sigfridsin tutkimukset ovat vasta aluillaan, mutta näyttäisi siltä, että suuremmallakin talonpoikaistilalla hienompien tuontiesineiden saanti on ollut huomattavasti niukempaa kuin maalaisrälssillä. Ei kuitenkaan täysin olematonta, kuten löydetty kivisaviastian pala todistaa.

Uuden rakentaminen on aina tuhonnut vanhaa. Pappilassa miespihan rakennukset ovat ilmeisesti sijainneet samoilla kohdin ainakin 1400-luvulta nykypäivään. Myös Sigfridsissä on hahmotettavissa päärakennuksen sijaitseminen melko samoilla kohdin 1500-luvulta saakka. Molempien sijainnin pysyvyyteen ovat ainakin osittain syynä maantieteelliset tekijät, mm. alueita rajaavat kalliot.

Projekti jatkuu

Tähän saakka Pernajan kunnassa on katsottu arkeologisten tutkimusten tuottaneen vastinetta rahoitukselle ja kenttätutkimukset jatkuvat näillä näkymin myös ensi kesänä. Tutkimatta on vielä mielenkiintoisia kohteita kirkon ympäristössä. Keväällä 2003 tullaan Pernajan seurakunnan juhluvuoden kunniaksi järjestämään näyttely Kunnantuvassa tähän mennessä tutkituista löydöistä.

Lähteet ja kirjallisuus:

Suulliset ja kirjalliset tiedonannot

- 3.2. 2000: Gaimster, D. R. M. The British Museum. Department of Medieval and Later Antiquities. London.
1997, 10.4. 2000 ja 18.6.2002: Haggrén, G., Helsingin yliopisto.
8.3. 2000: Hiekkänen, M., Turun yliopisto.
18.6. 2002: Niukkanen, M., Museovirasto.
27.11. 1999: Sarvas, P., Kansallismuseon rahakammio.
10.9. 2002: Taavitsainen, J.-P., Turun yliopisto.
6.6. 2001: Talvio, T., Kansallismuseon rahakammio.
7.7. 2000: Uutela, A., Geologian museo. Helsingin yliopisto.

Painamattomat lähteet

- Ainasoja, M. 2001: Liitupiiput Turussa 1600-1800 -luvuilla. Suomalaisen ja vertailevan arkeologian pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto.
Glasberg, K. 1998: Laitilan keskiaikaisen kirkon kaivauslöydöt. Suomalaisen ja vertailevan arkeologian pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto.
af Hällström, O. & Lindquist, Th. 1954: Rester av medeltida byggnad i Pernå. Tarkastuskertomus. Museoviraston rakennushistorian osaston arkisto.

- Lahtinen A.-M. & Pellinen, H.-M. 2002: Raportti Pernajan Pappilan historiallisen ajan kaivauksista 2002. Turun yliopisto, arkeologian arkisto.
Lempiäinen, T. 1999: Pernaja, Pappila, kasvimakrofossiilitutkimus. Tutkimusraportti. Biodiversiteettiyksikkö, Turun yliopisto.
Makkonen, M. 1991: Pohjois-Suomen kaivausmateriaalien savipiippujen ajoittaminen ja tyypittely. Yleisen historian pro gradu-työ. Oulun yliopisto.
Palm, J. 1997: Raportti historiallisen ajan muinaisjäännösten inventoinnista (Agricola-inventointi) Pernajassa 1996. Turun yliopisto / Museovirasto.
Palm, J. 1998: Raportti koekaivauksista Pernajan Pappilassa 1997 (Agricola-inventointi). Turun yliopisto / Museovirasto.
Palm, J. 2001a: Raportti kaivauksista Pernajan Pappilassa 1999 (Agricola-projekti). Turun yliopisto, arkeologian arkisto.
Palm, J. 2001b: Raportti kaivauksista Pernajan Pappilassa ja Torsbyn Sigfridsissä 2000 (Agricola-projekti). Turun yliopisto, arkeologian arkisto.
Palm, J. 2001c: Pernaja, Sjögård, Tornberget. Painolastin purkupaikan tarkistus. Turun yliopisto, arkeologian arkisto.
Pellinen, H.-M. 2002: Raportti Pernajan Torsbyn Sigfridsin historiallisen ajan kaivauksista 2002. Turun yliopisto, arkeologian arkisto.
Pihlman, A. 1995: Keskiaikaiset savi- ja puuastiat Turun kaupungissa ja Turun linnassa. Lisensiaattitutkimus. Turun yliopiston, arkeologia.
Pohjakallio, L. 1969: Pernajan muinaisjäännösten inventointi. Museoviraston arkeologian osaston arkisto.
Tourunen, A. 2002: Pernaja, Prästgården, Pappila: Arkeo-osteologinen raportti vuoden 2002 kaivausten luuaineistosta. Turun yliopisto, arkeologian arkisto.

Kirjallisuus

- Ahlström, B., Almer, Y., Hemmingsson, B. 1976: *Sveriges mynt 1521-1977. The Coinage of Sweden*. Stockholm.
- Andersson, L. 1997: Pyhimyksiä, pyhiinvalittajia ja pyhiinvaellusmatkoja. *Margareeta. Pohjolan Rouva ja Valtias*: 239-243.
- Antell, K. 1956: *Pernå sockens historia I*. Helsingfors.
- Blomqvist, R. 1938: Örslev, snidad i valrosstand. *Kulturen* 1938: 52-53.
- Gaimster, D. 1997: German Stoneware 1200-1900. *Archaeology and Cultural History*. British Museum
- Gräslund, A.-S. 1984: Ohröffel. *Birka II:1 Systematische Analysen der Gräberfunde*: 177-182.
- Gustavsson, K. 1997: *Hamnö. Keskiaikainen luostarimiljö ulkosaaristossa*. Arkeologiska sektionen vid Museibyån.
- Haggrén, G. 1994: Pikarit, ikkunat ja muut lasit. Helsingin porvariston haurasta ylellisyyttä - ja arkiesineistöä. *Narinkka*: 282-310.
- Haggrén, G. & Mäesalu, A. 1999: *Skål! Sirpaleita keskialjalta*. Aboa Vetus & Ars Nova. Turku.
- Haljak, G. 1993: *Estonian Coin - Eesti Mynt, catalogue - kataloog*. Tallinn.
- Hiekkanen, M. 1994: The Stone Churches of the Medieval Diocese of Turku. A Systematic Classification and Chronology. *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja* 101.
- Kjellberg, S. T. 1937: Pilgrimsmärken från medeltiden. *Kulturen* 1937: 28-29.
- Körberg, I., Lindmark, E. & Wiséhn, I. 1992: *Sparbössor. Sparbössans historia under 2000 år*. Uddevalla.
- Liebot, N.-K. 1995: A ship and its cargo. *Shipshape*: 175-188. Vikingship Museum, Roskilde.
- Margareeta - Pohjolan Rouva ja Valtias*, näyttelyluettelo 1997. Kööpenhamina.
- Mellanen J. 1994: "„Päiväni ovat haihtuneet kuin savu.." 1600-luvun tupakkapiiput Helsingin Vanhassa-kaupungissa. *Narinkka*: 258-279.
- Mikkelsen, E. 1991: Flintmaterialet. *De arkeologiske utgravninger i Gamlebyen, Oslo Bind 8. Daglivets gjenstander - del II*: 251-273. Red. Erik Schia & Petter B. Molaug.
- Newman, H. 1987: *An Illustrated Dictionary of Jewellery*. Thames & Hudson. London.
- Niukkanen, M. 1994: Renessanssi keittiössä - Vanhankaupungin keramiikka-astiat. *Narinkka*: 311-332.
- Niukkanen, M. 2000: Jacoba-kannusta ja jyllantilaispadasta selteripulloon. Historiallisen ajan keramiikkaa Laukon kartanosta. *Archaeologia Medii Aevi Finlandiae IV*: 73-84.
- Person, B.-A. 1959a: Tandborsten. *Kulturen* 1959: 131-137.
- Person, B.-A. 1959b: Tandpetaren. *Kulturen* 1960: 145-149.
- Pihlman, A. 1982: Ulvila - myöhäiskeskiaikainen taajama Kokemäenjoen varrella. *Historiallinen arkisto* 78: 99-111.
- Pihlman, A. 1989: Saviastiat. *Turun Mätäjärvi. Turun maakuntamuseon raportteja* 10: 83-104.
- Pihlman, A. 1994. Turun linnan esilinnan pihan kulttuurikerrosten kuvastamat vaiheet ja niiden ajoitus keramiikan perusteella. *Tutkimuksia Turun linnasta 1. Turun maakuntamuseon raportteja*.
- Pirinen, K. 1984: Mikael Agricola, Pernajan poika. *Opusculum* vol. 4, 3: 83-88. Helsinki.
- Rehnberg, M. 1946: Sparbössor. *Fataburen* 1946: 49-66.
- Ruempol, A.P.E. & van Dongen A.G.A. 1991: *Pre-industriële Gebruiksvoorwerpen 1150-1800*. Museum Boymans-van Beuningen Rotterdam.
- Seela, J. 1983: Skärgårdspipor av lera. *Nordenskiöld-samfundnets tidskrift* 43: 56-81.
- Seppänen, L. 1999: Muun löytöaineiston helmet ja sirpaleet. *SKAS* 4/1999:55-64.
- Seppänen, L. 2000: Pelaamisen merkit keskeltä keskiaikaista Turku. *Aboa* 1997-1998: 26-34.
- Sirelius, U. T. 1921: *Suomen kansanomaista kulttuuria* 2. Otava. Helsinki.

- Spiridonov, A. M. 1992: Archaeological data on the early history of the Valamo (Valaam) monastery. *FA IX*: 93-98.
- Taavitsainen, J.-P. 1995: Helsingin vanhan kaupungin kangaspakan lyijysinetit. *Narinkka*: 333-357.
- Taylor, L. 1983: *Mourning Dress*. London.
- Uotila, K. 1996: Kankaisten kivitalon kalkkivililöydöt. *SKAS 2/1996*: 8-11.
- Venhe, L. 2000: Laukon kattotiili-materiaali. Vesilahden Laukko. Linna, kartano, koti. *Archaeologia Medii Aevi Finlandiae IV* : 112-121.
- Vuorela, T. 1975: *Suomalainen kansankulttuuri*. WSOY. Helsinki.
- Webster, R. 1970: *Gems*. Butterworth Co. London.
- Åkerhagen, A. 1985: *Kritpipor*. Stockholm.

Jukka Palm
jukka.palm@utu.fi

Huk Jukka Palm opiskelee arkeologiaa Turun yliopistossa

Hanna-Maria Pellinen
Arkeologian oppiaine
20014 Turun yliopisto
hanna-maria.pellinen@archaeologist.com

FM Hanna-Maria Pellinen työskentelee projektitutkijana mm. Turun yliopistossa

EURAN LUISTARIN KALMISTON HAUDOISTA OTETTUJEN PUUNÄYTTEIDEN ANALYYSI

Tiina Jäkärä

Euran Luistarin kalmiston haudoista taltioitiin runsaasti puunäytteitä sekä hautarakenteisiin että myös esineisiin liittyen. Seuraavassa esiteltävät tulokset ovat otos kaiken kaikkiaan hyvin suuresta materiaalista; kaikkea vuosien mittaan taltioitua materiaalia ei ole tässä analysoitu. Heikkokuntoisimmista näytteistä voitiin usein määrittää vain se, oliko puu lehtipuuta vai havupuuta.

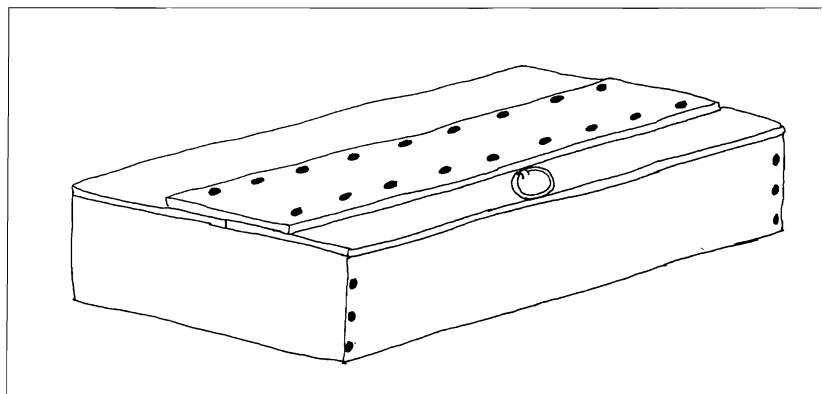
Tulokset

Hautarakenteiden analyysin tulokset on esitelty taulukossa 1. Hautarakenteiden yleisin puulaji Luistarissa oli mänty. Tulos myötäilee Turun Kirkkomäen ja Raision Ihalan vanhan kansakoulun lähinnä ristiretkiäikaisten kalmistojen

näytteistä aikaisemmin saatuja tutkimustuloksia (vrt. Jäkärä 1997). Havupuuta oli siis luonnollisin valinta tällaisiin rakenteisiin, kuten varmasti myös esim. rakennuksiin. Erikoisempi löydös sen sijaan oli haudan 62 lehtikuusi. Turun Kirkkomäeltä löydetyn sirpin kahvan jäänteet osoittautuivat aiemmissä analyyseissa lehtikuuseksi; hautarakenteista kyseistä lajia ei aiemmin ole löydetty.

Luistarin näytteiden tulokset vahvistivat erään mielenkiintoisen seikan liittyen hautarakenteisiin; runsaammin niittejä sisältäneissä haudoissa 98 ja 324 (Lehtosalonen-Hilander 1982, 31) rakenteen puu oli lehtipuuta. Näin oli myös Kirkkomäellä haudoissa 17 ja 27. Koska hautarakenteiden puulaji vaikuttaa yleensä ol-

Kuva 1. Turun Kirkkomäen haudan 27 tavara-arkku. Rekonstruktio perustuu haudasta löydettyihin nauloihin ja niitteihin, sekä niiden sijainteihin.

Hauta	Näytteen KM-numero	Tulos
62	18000:1883	Lehtikuusi(<i>Larix decidua</i>)
98	18000:2133	Lehtipuu
99	18000:2162	Mänty (<i>Pinus sylvestris</i>)
115	18000:2274	Mänty (<i>Pinus sylvestris</i>)
120	18000:2320	Mänty (<i>Pinus sylvestris</i>)
130	18000:2373	Mänty (<i>Pinus sylvestris</i>)
135	18000:2406	Mänty (<i>Pinus sylvestris</i>)
139	18000:2444	Mänty (<i>Pinus sylvestris</i>)
155	18000:2571	Mänty (<i>Pinus sylvestris</i>)
280	18000:3150	Mänty (<i>Pinus sylvestris</i>)
281	18000:3200	Mänty (<i>Pinus sylvestris</i>)
283	18000:3238	Havupuu
284	18000:3251	Mänty (<i>Pinus sylvestris</i>)
289	18000:3312	Mänty (<i>Pinus sylvestris</i>)
291	18000:3358	Mänty (<i>Pinus sylvestris</i>)
293	18000:3386	Mänty (<i>Pinus sylvestris</i>)
294	18000:3404	Mänty (<i>Pinus sylvestris</i>)
324	18000:3688	Koivu (<i>Betula pendula</i>)
324	18000:3689	Koivu (<i>Betula pendula</i>)
328	18000:3727	Mänty (<i>Pinus sylvestris</i>)
333	18000:3764	Mänty (<i>Pinus sylvestris</i>)
343	18000:3808	Mänty (<i>Pinus sylvestris</i>)
343	18000:3812	Mänty (<i>Pinus sylvestris</i>)
345	18000:3856	Mänty (<i>Pinus sylvestris</i>)
348	18000:3966	Mänty (<i>Pinus sylvestris</i>)
377	18000:4283	Mänty (<i>Pinus sylvestris</i>)
389	18000:4396	Mänty (<i>Pinus sylvestris</i>)
390	18000:4444	Mänty (<i>Pinus sylvestris</i>)
392	18000:4460	Mänty (<i>Pinus sylvestris</i>)
403	18000:4532	Kuusi (<i>Picea abies</i>)
404	18000:4602	Mänty (<i>Pinus sylvestris</i>)
406	18000:4617	Mänty (<i>Pinus sylvestris</i>)
466	22346:267	Havupuu
480	22346:394	Mänty (<i>Pinus sylvestris</i>)
480	22346:380	Kuusi (<i>Picea abies</i>)
510	22346:568	Kuusi (<i>Picea abies</i>)
510	22346:578	Havupuu
510	22346:579c	Havupuu
535	23183:64	Mänty (<i>Pinus sylvestris</i>)
544	23183:165	Mänty (<i>Pinus sylvestris</i>)
545	23183:171	Mänty (<i>Pinus sylvestris</i>)
575	23183:306	Mänty (<i>Pinus sylvestris</i>)
575	23183:304	Lehtipuu
640	23183:468	Mänty (<i>Pinus sylvestris</i>)
668	23183:634	Mänty (<i>Pinus sylvestris</i>)
735	23607:522c	Mänty (<i>Pinus sylvestris</i>)
738	23607:522f	Mänty (<i>Pinus sylvestris</i>)
765	24388:525b	Lehtipuu
785	24388:525l	Mänty (<i>Pinus sylvestris</i>)
790	24388:357c	Mänty (<i>Pinus sylvestris</i>)
901	25480:79	Havupuu
901	25480:79b	Mänty (<i>Pinus sylvestris</i>)
1066	26695:50a	Mänty (<i>Pinus sylvestris</i>)
1260	27177:151b	Mänty (<i>Pinus sylvestris</i>)

Taulukko 1. Hautarakenteiden analyysin tulokset.

Hauta	KM-numero	Tulos
740	23607:488	Tammi (<i>Quercus robur</i>)
790	24388:357a	Tammi (<i>Quercus robur</i>)
844	24740:236	Tammi (<i>Quercus robur</i>)
845	24740:273	Tammi (<i>Quercus robur</i>)
901	25480:77	Tammi (<i>Quercus robur</i>)

Taulukko 2. Keihäänvarret.

Hauta	KM-numero	Tulos
Veitsen kahva		
675	23183:717	Lehtipuu
Miekan kädensija		
510	22346:579b	Lehtipuu
Puuesine		
670	23183:664	Lehtipuu (koivu?)
670	23183:706	Lehtipuu (koivu?)

Taulukko 3. Muut esineet.

leen havupuuta, lienee näissä haudoissa kyse erilaisista rakenteista. Ruotsin ruumishaudoissa niitit ovat yleensäkin varsin harvinaisia ja esiintyessään liittyvät yleensä esimerkiksi ruumisarkkuina käytettyihin tavara-arkkuihin tai uudelleen käytössä olleisiin aluksenlautoihin (kts. Gräslund 1980, 24). Kirkkomäen haudan 27 keskeltä löytyi lisäksi rautarengas, joka on ilmeisesti toiminut ruumisarkkuna käytetyn tavara-arkun kannen nostokahvana (kuva 1).

Taltioitujen näytteiden ongelmana oli Luistarinkin kohdalla valitettavan usein ruoste, joka tuhoaa puun rakenteen. Joissakin tapauksissa voitiin sentään määrittää, oliko kyseessä havu- vai lehtipuu. Poikkeuksen säilyvyydessä muodostavat puunäytteet, jotka ovat olleet kosketuksissa pronssin kanssa, kuten Luistarin keihäänkärjistä taltioidut näytteen. Kaikkien keihäiden varret osoittautuivat tammeksi. Näin yhtenäisen tulos kertonee yksimielisyydestä tammen ominaisuuksista keihäiden varttamispuuna. Lisäksi tutkittujen miekan- ja veitsen kädensijojen voitiin

todeta olleen lehtipuuta (taulukko 2, taulukko 3).

Tulevaisuudessa esineiden yhteydestä saatavien puunäytteiden tutkimiseen tulisi panostaa nykyistä enemmän. Saatavilla on runsaasti tietoa puulajien käytöstä esihistoriallisella ajalla eri puolilla maata. Myös vertailu Suomen lähi-alueisiin voisi tuoda mielenkiintoisia tietoja puulajien käytöstä.

Lähteet ja kirjallisuus

Julkaisemattomat lähteet

Jäkärä, T. 1997. Turun Kirkkomäen ja Raision Ihalan vanhan kansakoulun kalmistojen hautarakenteet. Pro gradu. Turun yliopisto, Kulttuurien tutkimuksen laitos, suomalainen ja vertaileva arkeologia.

Kirjallisuus

Gräslund, A.-S. 1980: *Birka IV. The Burial Customs. A study of the graves on Björkö.* Stockholm.

Jäkärä, T. 1998: Turun Kirkkomäen ja Rai-

sion Ihalan vanhan kansakoulun kalmistojen hautarakenteet. *Muinaistutkija* 2/1998.

Jäkärä, T. 1997: Ruumisarkuissa käytetyistä puulajeista"; *Suomen keskiajan arke-*

ologian seuran lehti SKAS 1/1997.

Lehtosalo-Hilander, P.-L. 1982: *Luistari I. The Graves*. SMYA 82:1. Helsinki.

Lehtosalo-Hilander, P.-L. 2000: *Luistari – A History of Weapons and Ornaments. Luistari IV*. SMYA 107.

Tiina Jäkärä

*Satakunnan Museo, Hallituskatu 11,
28100 PORI*

*FM Tiina Jäkärä työskentelee tutkijana
Satakunnan Museossa.*

PÄHKINÄSAAREN RAUHAN RAJAN LINJAUKSESTA MYÖHÄISRAUTAKAUTISEN ARKEOLOGISEN AINEISTON VALOSSA

Christian Carpelan

Vuonna 1323 solmittiin Nevajoen niskalla sijaitsevassa Pähkinäsaassa Ruotsin ja Novgorodin välillä rauhansopimus. Siinä linjattiin valtakuntien välinen raja, jonka kulusta sittemmin on taisteltu verisesti lukuisia kertoja. Kuusisataa vuotta myöhemmin Pähkinäsaaren rauhan rajasta alkoi kiivas taistelu, tällä kertaa suomalaisten historiantutkijoiden kesken sanan säilällä lyöden. Henkilöt, julkaisut, mielipiteet ovat tunnettuja - historiikkiin ei tässä ole tarvetta.

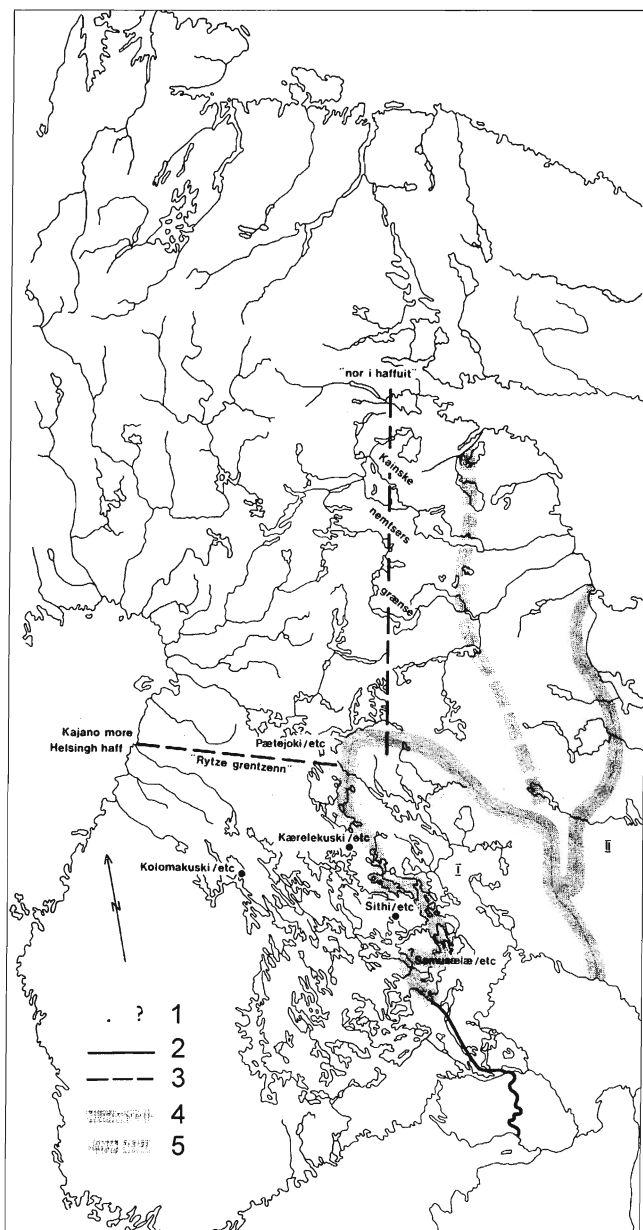
Aloitin suoraan John Lindin (1985) esittämästä näkemyksestä Pähkinäsaaren rauhan rajan luonteesta ja kulusta. Hänen mukaansa rajan alkujakso oli tarkoin osoitettu rajakivin, rajan keskijakso Pihlajavedeltä Kainuun etelärajalle oli osoitettu muutamien rajapaikkojen avulla ja rajan ylimalkaisesti todettu pohjoinen loppujakso haarautui kahtia ympäröimään laajaa yhteisaluetta. Yhteisalueen rajan vasen haara päättyi Perämereen ja oikea haara eli itäraja "pohjoiseen mereen", joka voi olla joko Barentsinmeri tai Vienanmeri. Lind pitää jälkimmäistä todennäköisempänä vaihtoehtona (kuva 1).

Yhteisalueella kummallakin osapuolella oli oikeus verottaa lappalaisia. Peräme-

reen suuntautuneen haaran eteläpuolelle novgorodilaisilla (käytännössä karjalaisilla) ei ollut asiaa eikä ruotsalaisilla (käytännössä länsisuomalaisilla) pohjoiseen suuntaavan rajan itäpuolelle. Novgorod ja Norja perustivat Pohjoiskaiotille saman kaltaisen yhteisalueen kolme vuotta myöhemmin.

Kaikki tämä kiinnostaa pohjoisten alueiden tutkijaa. Yhteisalueiden perustaminen voi johtua siitä, että yhdelläkään mainituista valtakunnista ei riittänyt voimaa vakiinnuttaa valtaansa alueella, joka oli kaukana keskuksesta. Kyse oli pragmaattisista ratkaisuista, joiden avulla osapuolet varmistivat alueet kattavat verotusoikeudet.

Yhteisalueiden muodostuminen osoittaa, että osapuolet tunnustivat toistensa verotusoikeuden mainituilla alueilla. Kyse on tilanteesta, joka oli vakiintunut sopimusten solmimiseen mennessä. Milloin ja miten se oli vakiintunut ja syntynyt, on asia, jota ei ole paljontaan tutkittu. Syy on selvä: historiallista kirjallista dokumentointia ei juuri ole. Norjan ja Novgorodin sopimus vuodelta 1250 kuitenkin osoittaa, että sama tilanne vallitsi jo 1200-luvun alkupuolella. Alan ulkopuolelta arkeologi voi kuitenkin heittää peliin aineistoa, joka hy-

Kuva 1. Pähkinäsaaren rauhan (1323) rajalinjaukset John Lindin (1985 kuva 1) mukaan. Alkuperäistä karttakuva on hieman rajattu ja samalla pohjoisnuolta ja merkkipalstaa on siirretty ja jälkimmäiseen lisätty numerointi. (1) Pähkinäsaaren rauhan rajapisteitä (- väyliä?); (2) Pähkinäsaaren rauhan raja Karjalankannaksella; (3) Pähkinäsaaren rauhan kaksijakoinen loppuosa; (4) I Vatjan viidennes, II Äänisen viidennes; (5) Lapin pogostojen summittainen länsiraja.

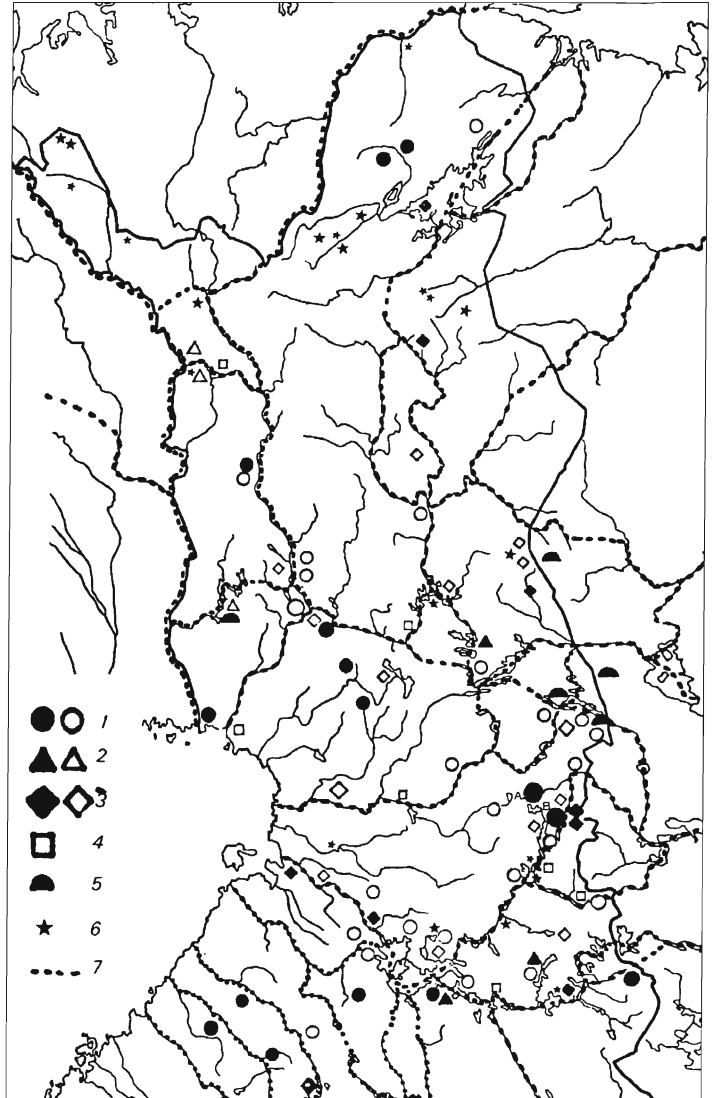
vinkin valaisee mainittujen rajalinjauksen, tässä tapauksessa Pähkinäsaaren rauhan pohjoisten rajalinjauksen taustaja.

Lähtökohdaksi on Pohjois-Suomen myöhäisrautakauden arkeologiset löydöt, jotka Matti Huurre (1983: 432) on sijoittanut

kartalle (kuva 2). Kartalla on eri merkein eroteltu eri alueilta peräisin olevat esine löydöt. Maantieteellinen jakauma kuvaa vaikutusalueita.

Kartalla pyöreät merkit (1) tarkoittavat alkuperältään länsisuomalaisia ja todennäköisesti länsisuomalaisten välittämiä

Kuva 2. Myöhäisrauta-
kauden löydöt sekä alu-
een tärkeimpiä vesi-
reittejä Matti Huurteen
(1983 kartta s. 432) mu-
kaan. Alkuperäistä kart-
takuvaa on hieman ra-
jattu ja samalla merkki-
palstaa on siirretty. Esi-
tyksen kannalta tärkei-
den karttamerkkien (1,
3, 5) sisältöä tarkastel-
laan tekstissä. Muut
ovat: (2) tyypiltään
skandinaavinen esine
(joka ajoittuu lähinnä
800-luvulle); (4) esi-
neen alkuperä epävar-
ma; (6) rautainen
nuolenkärki; (7) kulku-
reitti.

(esimerkiksi balttilaisia) esineitä. Kuhmosta Kuusamoon ulottuvalla alueella pyöreät merkit seurailevat tiiviisti Suomen itärajaa.

Puoliympyrät (5) tarkoittavat 'aarrelöytöjä', mikä merkitsee hopeaesineiden kätköjä, joita on tavattu sekä Kuusamossa että Sallassa. Niihin sisältyy muun ohessa koruja, jotka Pirkko-Liisa Lehtosalonen-Hilanderin (1973) tutkimusten mu-

kaan ovat länsisuomalaista valmistetta (vastoin aikaisempaa uskoa, että ne olisivat karjalaisia). Kun Sallan tasalta edetään pohjoiseen, löydöt yleisesti harvenevat. Inarissa on kuitenkin pyöreitä merkkejä osoittamassa länsilähtöisiksi luokiteltavien korujen sekä naisen koruveitsen löytöpaikkoja. Muutama vastaava koru on talletettu myös Varanginvuonolla (Sjøvold 1974; Schanche 2000).

Länsilähtöinen esineistö, joka on joutunut löytöpaikoilleen aikavälillä 1000-1300 jKr. kuvastaa länsisuomalaisten liikkuma-alueita. Idässä länsilähtöisten löytöjen maantieteellisessä jakaumassa erottuu hyvin selvä raja, joka Kuhmon itärajalta suuntaa kohti Varanginvuonoa. Lännessä alue ulottuu Norbotteniin (ei näy Huurteen kartalla, ks. Serning 1956; 1960; Zachrisson 1976).

Vinoneliöt (3) tarkoittavat alkuperältään karjalaisia ja todennäköisesti karjalaisten välittämiä itäeurooppalaisia esineitä. Karjalaislähtöiset löydöt, jotka ovat joutuneet paikoilleen aikavälillä 1100...1300 jKr. kuvastavat puolestaan karjalaisten liikkuma-alueita, joka kattoi Pohjois-Suomen ja ulottui sekin lännessä Norbotteniin (ks. Serning 1956; 1960; Uino 1997; Zachrisson 1976). Pohjois-Suomessa Oulujoki erottuu etelää vasten. Löytöjen valossa karjalaisten liikkuma-alueen eteläraja näyttää sijoittuneen Oulujoen eteläpuolelle.

Pähkinäsaaren rauha solmittiin aikana, jolloin oletan tämän arkeologisen aineiston kuvastaman alueellisen tilanteen olleen vielä ajankohtainen ja tunnustettu. Siksi pidän todennäköisenä, että se otettiin huomioon, kun Lindin olettamaa kahta rajahaaraa linjattiin. Tässä yhteydessä kiinnostaa itäinen haara. Myöhäisrautakauden esinelöydöt viitoittavat rajaa, joka Kuhmon itärajalta suuntaa kohti Varanginvuonoa. Sille linjalle läntisen lapinkäynnin itäraja näyttää vakiintuneen. Tämä on luonnollinen raja, joka noudattaa enimmäkseen vedenjakajaa. Todennäköisesti myös itäisimpien länsisuomalaisten 'verottamien' lapinkylien itärajat noudattivat vedenjakajaa.

Novgorodin ja Ruotsin sopimus vuodelta 1323 laajasta yhteisalueesta vastaa peri-

aatteessa Novgorodin ja Norjan sopimusta vuodelta 1250, ja periaate toistuu Norjan ja Novgorodin sopimuksessa vuodelta 1326. Kaikissa sopimuksissa on noudatettu perinteisen nautinnan logiikkaa. Kun 273 vuotta myöhemmin Täyssinän rauhassa Ruotsin ja Venäjän välistä rajaa kaavailtiin, päädyttiin Pähkinäsaaren rauhan rajan itäisen haaran linjaan. Sitä ei kuitenkaan liivaarasta pohjoiseen kyetty merkitsemään maastoon. Täyssinän rauhassa myöhäisrautakauden rajaperinne jatkui. Muutosta Pähkinäsaaren rauhaan tuli sikäli, että Ruotsin poliittinen yliote ulotettiin tuohon rajaan saakka, ja Venäjän verotusoikeus kutistui alueellisesti käsittelemään vain Kemin-Lapin kylät Kittilä pois lukien sekä Utsjoen.

Kirjallisuus

- Huurre, M. 1983: *Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin esihistoria* ('Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia. I'). Sine loco: Pohjois-Pohjanmaan maakuntaliiton ja Lapin maakuntaliiton yhteinen historia-toimikunta.
- Lehtosalo-Hilander, P.-L. 1973: Luistarin hopeasolki. *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja 75* ('Honos Ella Kivikoski', toim. P. Sarvas & A. Siiriäinen): 103-114. Helsinki.
- Lind, J. 1985: Om Nødeborgsfreden og dens grenser. *Historisk Tidsskrift för Finland* 1985: 305-336.
- Schanche, A. 2000: *Graver i ur og berg. Samisk gravskikk og religion fra forhistorisk til nyere tid*. Karasjok: Davvi Girji OS.
- Serning, I. 1956: Lapska offerplatsfynd från järnålder och medeltid i de svenska lappmarkerna. *Nordiska Museet: Acta Lapponica* 11. Stockholm: Hugo Gebers förlag.
- Serning, I. 1960: Övre Norrlands järnålder. *Skrifter utgivna av Vetenskapliga*

biblioteket i Umeå 4. Umeå.
Sjøvold, Th. 1974: The Iron Age Settlement of Arctic Norway. II. A Study in the expansion of European Iron Age Culture within the Arctic Circle. *Tromsø Museums Skrifter* X, 2. Tromsø/Oslo/Bergen: Norwegian Universities Press.

Uino, P. 1997: Ancient Karelia. Archaeological Studies - Muinais-Karjala. Arkeologisia tutkimuksia. *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja* 104. Helsinki.
Zachrisson, I. 1976: Lapps and Scandinavians. Archaeological Finds from Northern Sweden. *Early Norrland* 10. Stockholm: Almqvist & Wiksell.

Christian Carpelan
Helsingin yliopisto
Kulttuurien tutkimuksen laitos, arkeologia
PL 59
00014 Helsingin yliopisto
christian.carpelan@helsinki.fi

FL Christian Carpelan työskentelee tutkijana
Helsingin yliopiston kulttuurien tutkimuk-
sen laitoksella arkeologian oppiaineessa

Sähköankeriaiden paluu

Janne Ikäheimo

Prologi

Muinaistutkijan edellisessä numerossa pystyyn kehuttua esihistoriateosta lukiessani juutuin lauseeseen missä karhut tanssahtelivat tietoisuuteemme myynti-artikkelina, jonka avulla kivikautiset esisämme hankkivat tarvitsemansa piin ja meripihkan. Vaikka hypoteesi herättää kysymyksiä, mm. Pohjois-Pohjanmaan jätkirkkoja sekä Yli-Iin Kierikkisaarella mahdollisesti sijainneen nelikulmaisen rakennelman todellista luonnetta koskien, on päämääränäni tällä kertaa ruoskia esiin eräs eläinlaji, jonka on toistaiseksi ollut tyytyminen lymyilyyn maamme esihistoriallisen eläimistön marginaalissa. Mielestäni on aika rehabilitoida tanssivien karhujen tavoin sähköankeriaat, joiden edellinen tuleminen jäi vaille suurempaa ymmärrystä (ks. "Asbestikeramiikka - Suomen myöhäisneoliittisen väestön pelastus", Fiba 2/95).

Arvoituksellinen asbesti

Suomen myöhäiskivikautta lunnehtivat sisämaassa asuinpaikat, joilla esiintyy runsaasti asbestisekoitteista keramiikkaa. Myöhäiskivikautisen asbestikeramiikan tutkimus on perinteisesti keskittynyt tyylliseen analyysiin, jättäen samalla astioiden käyttötarkoituksen pohittamisen taka-alalle. Painotus selittyi tutkimushistorialla, sillä vasta viime

vuosikymmeninä ovat luonnontieteelliset menetelmät avanneet uusia mahdollisuuksia tämän aineiston analysoimiseksi. Kuitenkin jo pintapuolinen tutkimuskirjallisuuden tarkastelu synnyttää vaihtelun, että tiettyjä faktoja on tarkoituksellisesti pyritty piilottamaan laajemmalla julkisuudelta.

Loogisesti päätellen asbestikeramiikan käyttötarkoitus selviää tarkastelemalla sen tärkeimmän sekoitteen - asbestin - erikoisominaisuuksia. Perinteisesti selälaisina on huomioitu asbestin hyvä lämmöneristyskyky ja korkea sulamispiste. Niiden perusteella on päädytty kauaskantoisiin tulkintoihin, onpa asbestikeramiikan väitetty palvelleen varhaista metalliteknologiaa. Selityksen kronologinen perusta on kuitenkin huterä, sillä tuskinpa kivikautiset yhteisöt tunsivat metallinkäsittelyä. Päinvastaisessa tapauksessa meille jo arkeologian alkeiskursilla päähän taotussa esihistorian kolmiperiodijaossa on jotain mätää. Vaikuttaa kuitenkin siltä, että edellä mainittuihin ominaisuuksiin vetoamalla tiedeyhteisö on pyrkinyt sivuuttamaan asbestin tärkeimmän ominaisuuden, sen erinomaisen sähköneristyskyvyn. "Mutta, eihän kivikaudella tunnettu sähköä!" - saattaa joku näsäviisas tai äkkinäinen lukija huudahtaa. Niin tai näin, asbestikeramiikan sähköneristyskyky vaikutti olennaisella tavalla myöhäis-

kivikauden ravintotalouteen ja se turvasi myös asutuksen jatkuvuuden meille niin rakkaalla Suomenniemellä.

Piru merrassa?

Kun tarkastellaan asbestikeramiikan käyttöympäristöä, havaitaan useimpien löytöpaikkojen sijoittuvan vesistöjen läheisyyteen. Lisäksi tiedämme, että neoliittisen kauden loppupuolella ilmasto oli useita asteita nykyistä lämpimämpi. Tämä heijastui luonnollisesti kasvi- ja eläinkunnassa. Eräät nykyoloja ajatellen eksoottiset kasvit, kuten vesipähkinä, levisivät kauas pohjoiseen. Yhtä lailla, nykyisin harvinaiset maaeläimet ja kalalajit löysivät tiensä pohjoisten eränkävijöiden ruokavalioon. Nisäkkäistä mm. puhveli oli maassamme varsin yleinen aina 67° leveysasteen korkeudella. Aikakauden kalalajeista tiedämme olennaisesti vähemmän, koska niiden luut säilyvät huonosti happamassa maaperässä. On kuitenkin lähdekriittisesti perusteltua väittää, että sähköankerias (*Electrophorus electricus*) oli leudon ilmastotyypin johdosta tuohon aikaan sangen yleinen Pohjois-Suomen vuolaissa virroissa. Tulkinta on hätkähdyttävä, mutta tiukan muoto- ja sekoiteanalyysin perusteella todennäköinen, ellei jopa väistämätön.

Asbestiastioiden pyöreäpohjainen muoto on maanpinnalla tapahtuvaa toimintaa ajatellen epäkäytännöllinen, nehän olisivat pysyneet pystyssä vain maahan kaivettuina. Vedessä muoto taas on virtaviivainen ja sitä voitaneen nimittää *aquadynaamiseksi*. Muotonsa puolesta asbestiastiat vertautuvat nykyisiin nahkiasmertoihin, jollaisina niitä on siksi pidettävä. Astiamuodon käytännöllisyys korostui erityisesti nk. Pöljän keramiikassa, jolle tyypillinen sisäänpäin käännetty reunalista toimi pyydyksen suuaukon muodostavien vitsasten

vahvikkeena ja esti samalla arvokalojen ulospääsyn. Joen pohjaan asetettuna astia tarjosi tervetulleen 'suojan' sähköankeriaan kaltaiselle yösaalistajalle, joka luonnostaan hakeutuu valoisan ajaksi lymyämään lähimpään pimeään koloon. Tämä tekijä selittää myös tutkijoita näihin päiviin saakka askarruttaneen tumman karstakerroksen, joka usein peittää astioiden sisäpintaa. Sisäpinnan nokeaminen tehosti pimeysefektiä ja paransi keramiikkamerran pyyntitehoa.

Pyydyksestä padaksi

Poikkeuksellisen korkea tekninen osaminen viimeisteli pyydyksen toimivuuden. Asbestisekoitteen ensisijainen tarkoitus oli parantaa astioiden kosteuden ja iskunkestävyyttä, mutta kuituinen sekoitemateriaali mahdollisti myös ohutseinämäisyyden, jolloin täysikin astia oli kevyt nostaa. Asbestisekoite takasi saaliin sujuvan käsittelyn. Sähköankeriaista täyttynyt keramiikkamerta voitiin tuoda suoraan joesta nuotion loimuun. Samalla vältyttiin koskettamasta saaliiseen, joka olisi ollut kohtalokasta. Astiat kestivät hyvin kuumennuksen tuottamat nopeat lämpötilavaihtelut ja ne voitiin myös kätevästi paikata, kuten lukuisat korjaukset arkeologisessa löytöaineistossa osoittavat.

Lopuksi on korostettava, että asbestin sähköneristysominaisuuksien keksiminen pelasti merkittävän osan Suomen myöhäiskivikautisesta väestöstä nälkäkuolemalta. Joet ja järvet olivat sähköankeriaan yleistettyä vaarallisia paikkoja ja kaksijalkainen saalistaja yhä useammin saalis. Uuden, turvallisen mertaan avulla ankeriaskantaa säännöstelltiin tehokkaasti ja samalla raivattiin ekologinen kehys sekä lohelle että muille pohjoisten jokien arvokaloille. Rautakauden alkuun mennessä ihminen ei enää

kokenut sähköankeriasta uhkana, sillä alati viilenevä ilmasto oli karsinut kalalajin elinehtoja raskaalla kädellä. Nykyisin sähköankeriasta ei tavata lainkaan maassamme, mutta siitä vuosien saatossa jalostunut kalalaji, nahkiainen, on yhä Pohjois-Pohjanmaan jokivarsien asukkaiden suurta herkkua.

Tutkimuskirjallisuus

- Tutkimustyössä on käytetty seuraavia julkaisuja, joihin ei tekstissä viitata erikseen.
- Aakkeri-Raikas Lillan, 'Nahkiaisjahdissa Olhavanjoella', *Iin kunnankirja* (toim. Lauri Tölpö, Haukipudas 1993).
- Birch Peter, 'The Contribution of Parapsychology to the Study of Late Neolithic Communities in Northern Finland', *Review of the Latest Research Methods in Archaeology* 3 (Petroskoi 1991).
- Ekonen Antti, 'Suotyypit ja sähköjohtokyky Iijokivarren kunnissa induktio-metrimittausten perusteella', *Pohjois-Pohjanmaan maaperäkartoituskeskuksen raportti* 61 (Oulu 1984).
- Haapala Rainer, *Maamme kalat värikuvina*. Osa VI: Mateet ja ankeriaat (Porvoo 1956).
- Johnson Matt S., 'Electric Ladyland - the Methods of Fishing, Preparing and Eating Electric-Eel (*Electrophorus electricus*) amongst Gudgabembowomen in Eastern Gambia - An Ethnoarchaeological Study', *Fishing in Antiquity* 10 (1977).
- Katiskainen Keijo, 'Simon Muonalan kivikautisen asuinpaikan kaivaukset. Osteologinen analyysi', *Kemijokiseudun arkeologisen yhdistyksen julkaisuja* II (Haparanda 1983).
- Stäva Olof, *Jakt och fiske i mellanneolitikum* (Umeå 1928).
- Pisello Stefano, *Pesci e pipistrelli - atlante degli animali piu pericolosi in Europa settentrionale nell'epoca tardo neolitico* (Prato, 1974).
- Surlaw Tab, 'Asbestos ceramics using groups in the Hankasalmi municipality, inland Finland', "The more it stays the same, the less it changes." *Papers dedicated to David St.Hubbins* (Hoggwood 2001).
- Vainio Maija, 'Miehet sodassa, naiset maita kauppaamassa. Voimalaitosyhtiöiden perustaminen Pohjois-Suomeen 1939-1951', *Suomen Sähköseuran julkaisuja* 11 (Vammala 1991).

Kirjoittaja on Oulun yliopiston klassillisen arkeologian (vetus) watussi, joka toimii nykyisin oppiaineen vs. lehtorina.

Mikä on "rekonstruktio"?

Eero Muurimäki

Rauna Vaara kirjoittaa *Muinaistutkija* numero 2/2002 ennallistusten problematiikasta. Toisin kuin hän ymmärtää, itse ennallistusten problematiikka liittyy niiden konstruointiin, ei itse ennallistuksen käsitteeseen, jolla niin suomen kielessä (ennallistus) kuin englannin kielessäkin (reconstruction) on hyvin määritelty, itsenäinen merkityksensä.

Vaara lähtee siitä, että arkeologiset rekonstruktiot ennallistukset ovat ongelmallisia, koska menneisyydestä jäänteet ovat puutteelliset. Vaara väittää joihinkin sanakirjatietoihin viitaten termin edellyttävän, että tiedämme millainen alkuperäinen, ennallistettava rakenne on ollut ja että pystyisimme rakentamaan sen uudelleen.

Tälle ajatukselle löytyy perusteita toki myös muualta, takavuosina niin suositusta Michael Shanksin ja Christopher Tilley'n sofismista, jossa sanojen merkityksien katsotaan olevan niiden osien merkitysten summa. Sanojen merkitysten määräytyminen tapahtuu kuitenkin monelta eri pohjalta eikä rekonstruktio-termin merkitys nimenomaan ole sen osien summa.

Itse asiassa Vaara katsoo, että ennallistus tarkoittaa samaa kuin kopio. Kopio on identtinen kohteensa kanssa. Kukaan ennallistuksien kanssa toiminut ei var-

maankaan ajattele rakentavansa kopioita vaan nimenomaan ennallistuksia. Ennallistukset ovat jotain, jotka sijoittuvat fantasiarakennelmien ja kopioiden väliin. Jos rakenne on ennallistus, tiedämme, että siinä on jotain piirteitä, jotka vastaavat sen kohteen piirteitä (positiivinen analogia), piirteitä jotka ovat erilaisia (negatiivinen analogia) ja piirteitä joista emme tätä suhdetta tiedä (neutraali analogia). Ennallistukset eivät siis ole identtisiä kohteidensa kanssa eivätkä toisaalta ole mielivaltaisia, vaan niiden konstruointi on sekä merkityksiä siirtävän mallinnoksen että negatiivisen rajoitteiden alaista. Ennallistukset ovat teoreettisia entiteettejä, niitä voidaan tarkentaa ja jopa täysin kumota.

Ennallistukset ovat konkreettisen muodon ottaneita ikonisia malleja, joiden konstruointiin pätee analogian logiikka. Niillä on kohde, todellinen rakenne, josta arkeologisesti tunnemme vain osan, joskus vain joitain jälkiä. Niillä on lähde tai käytännössä lähteitä, joihin toimivat niin etnografisesti tunnetut tapaukset kuin käytännön kokemuksemme siitä mikä on mahdollista ja mikä ei. Tällaisena ennallistukset kuten teorialtkin voivat sekä tarkentua tutkimusohjelma edetessä että myös kumoutua täysin.

Ennallistusten problematiikka liittyy siihen, mitä tunnettuja rakenteita tai pro-

sesseja valita mallin lähteeksi ja millä perusteella. Ennallistusten "oikeellisuus" tai "hyvyys" liittyy näihin valintoihin, itse käsitteessä ei ole mitään ongelmallista.

Vaaran ajattelun taustalla kummittelee, episteeminen virhepäätelmä, ajatus siitä että tieteen tulosten tulisi olla "tosia", mitä ihmettä se sitten empiirisen tieteen ollessa kyseessä tarkoittaaakin. Esimerkiksi CD-Facta kertoo tieteen olevan "jär-

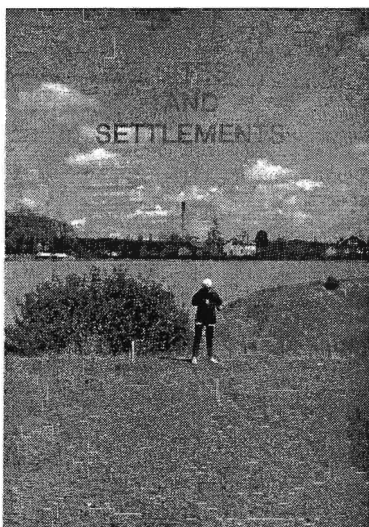
jestelmällinen ja yhtenäinen yleispätevien ja varmojen tietojen kokonaisuus". Jos tiede olisi varmojen tietojen kokonaisuus, tieteemme sisältö olisi nyt sama kuin 50 vuotta tai sata vuotta sitten ja se tulisi olemaan sadan vuoden kuluttua sama kuin tänä päivänä. Sanakirjoja ja tietosanakirjoja käytetään usein tiedon lähteenä proseminaariesitelmissä. Niissä annetut tiedot voivat olla yhtä vääriä kuin tieteellinen tieto muutoinkin.

*Eero Muurimäki
Varpukatu 5
05800 Hyvinkää
eero.muurimaki@saunalahti.fi*

*FL Eero Muurimäki on sekatyöläinen
arkeologian alalla*

Suomalaista ympäristötutkimusta Turussa

Markus Hiekkänen

Sites and Settlements, Publications of the project Changing Environment – Changing Society, University of Turku, Turku 2000, 276 s.

Turun yliopistossa käynnistettiin 1990-luvun alussa laaja hanke, jolle nimeksi ajan ympäristönäkemyksen hengessä annettiin 'Muuttuva miljöö - Muuttuva yhteisö'. Hankkeen nimen tarkennus kertoo sen laajuuden ja syvyyden: 'Kulttuuri-ekologinen tutkimus maankohoamisrannikon, asutuksen ja talouden vuorovaikutuksesta Varsinais-Suomessa rautakaudesta nykyaikaan'. Ajan myötä se kehittyi eräänlaiseksi sateenvarjohankkeeksi, jossa moni Turun yliopiston, Åbo Akademin ja Joensuun yliopiston

tutkija on löytänyt (tilapäisesti) paikkansa ja joka on saanut rahoitusta muun muassa Suomen Akatemialta.

Hanke on saavuttanut näyttäviä tuloksia esihistoriasta ja historiasta sekä erityisesti kiinnostavasti näiden välisestä rajavyöhykkeestä, rautakauden lopusta keskiaikaan. Projektin yhteydessä on aikaisemmin julkaistu kaksi kirjaa¹ ja nyt esiteltävä lähes 300-sivuinen tutkielmien kokoelma *Sites and Settlements*. Hanke on siis julkaisuun mitattuna ollut Suomen oloissa varsin menestyvä.

Kirjan sisältö jakautuu seitsemään artikkeliin, joissa pääasiallisina lähteinä ovat arkeologiset löydöt ja havainnot. Lisäksi kirjan valikoima laajentuu geologian ja historiatutkimuksen suuntaan.

Arkeologisen osuuden aloittaa kaksi tutkielmaa, jotka pureutuvat Varsinais-Suomen ja oikeastaan koko Suomen rautakautisen kulttuurin ytimeen, Aurajoen laaksoon. Juuri tämän joen varteen, aivan sen alajuoksulle perustettiin kokonaan uudelle, aikaisemmin arkeologisten lähteiden perusteella asuttamattomalle paikalle (ks. aiheesta Andris Caunelle tehty juhlakirja *Civitas et castrum ad Mare Balticum*, 2002) Suomen ensimmäinen keskiaikainen kaupunki Turku joko 1280-luvun lopussa tai seuraavalla vuosikymmenellä. Jo tämä kertoo joen ja sen

ympäristön suuresta ja 1100-luvun kuluessa alati kasvavasta merkityksestä, sillä esimerkiksi Suomen lähetysalueen ensimmäistä tukikohtaa 1100-luvun puolivälissä ei suinkaan perustettu tänne, vaan noin 20 kilometriä pohjoisemmaksi Nousiaisiin. Sieltä se paavilta vuonna 1229 saadun ehdollisen valtuutuksen perusteella siirrettiin Aurajoen ja sen sivujoen Vähäjoen liittymäkohtaan ja viimein mainitulle paikalle perustettuun Turkuun.

Mainituista arkeologisista tutkielmista käsittelee *Kaisa Lehtonen* Aurajokilaakson rautakautisen asutuksen rakennetta ja suhdetta historiallisen ajan asutukseen. Kuten yleensä Suomen rautakauden arkeologiassa on Lehtosenkin pääasiassa turvauduttava kalmistojen muodostamaan lähdeaineistoon, sillä asuinpaikka-aineistoa on niukasti. Niinpä kalmistot perustaneiden ja niitä käyttäneiden pysyvää maanviljelystä harjoittaneiden ihmisten tavalliset elämän jäljet puuttuvat useimmissa tapauksissa. Suomesta ei myöskään tunneta sen kaltaisia varhaiskaupunkeja kuin Birka, Hedeby tai Wollin.²

Kirjoittaja esittelee asiallisella tavalla Aurajokivarren löytöaineiston ja sen tutkimushistorian. Asutus oli vielä rautakauden alkupuolella vähäistä, mutta Lehtonen esittää joka tapauksessa johtopäätöksen sen sijoittumisesta Aurajoen alajuoksulle. Tämä väite vaatii epäilemättä uusia löytöjä tuekseen, sillä nyt se jää riittämättömästi perustelluksi.

Vasta kansainvaellusajalla Aurajokilaakson myöhempi asutus saa ääriiviivansa, joka käsittää noin 10 km:n pituisen vyöhykkeen alkaen suunnilleen Koroisista ja päättyen Lietoon joen ylemmällä juoksulla. Ekspansio tapahtui lähinnä tämän alueen sisällä. Ilmeisesti

oli kyse maaperän valinnasta: ylempänä jokivarressa olevat savimaat olivat liian kovia rautakauden auralle kuten *Eljas Orrman* on tulkinnut ja alueet raivattiin viljelykseen vasta keskiajalla.

Jostakin syystä asutuksen kehityksessä tapahtuu taantuma merovingiajan alkupuolella kuten kirjoittaja hyvin perustelee. Näyttääkin todella siltä, että peräti kahdeksan kalmiston käyttö päättyy kansainvaellusajan lopussa, kun taas peräti yhdeksän uutta kalmistoa perustetaan merovingiajan jälkipuoliskolla. Syytä muutokseen on vaikea esittää, mutta tuskin kyseessä on ollut asutuksen uudelleenjärjestäytyminen, sillä sitä eivät tue myöhemmät löydöt. Aurajokilaakson lyhytaikainen mutta hyvin silmiinpistävä taantuma on saattanut olla katovuosien ja epidemian yhteistulos.

Merovingiajan jälkijakso näyttää olleen voimakkaan kasvun aikaa ja viikinkiajalla kalmistojen lukumäärä peräti kaksinkertaistuu, mutta ristiretkiajalla niiden määrä taas vähenee. Muutos tuskin heijastaa todellisia väestöoloja, vaan sitä, että vainajat kristinuskon vaikutuksesta aletaan yhä enemmän haudata polttamatta ja perustetaan uusia, vain ruumishautauksiin tarkoitettuja kalmistoja. Näitä on tunnetusti vaikeampi löytää kuin polttokalmistoja.

Lehtonen käy asiaankuuluvalla tarkkuudella läpi topografian ja maaperän vaikutuksen asutuksen sijoittumiseen arvioiden vielä löytämättömien asuinpaikkojen sijaintia suhteessa löydettyihin kalmistoihin. Asutus muodostaa ryhmiä eikä ole levittäytynyt tasaisesti joen varteen lähinnä Aurajoen sivujokien suuseudulle. On myös ilmeistä, että asutus muodosti perustan keskiajan asutukselle, joskaan asuinpaikat eivät olleet samoja: keskiajan kylät sijoittuvat pääosin hiu-

kan eri paikkoihin kuin rautakautiset kalmistot ja niiden perusteella oletettavat talot.

Elina Salorannan tutkimus Aurajoen sivujoen Vähäjoen asutuksesta osoittaa asutuksen kehityksen olleen pääpiirteissään samanlainen kuin Aurajoen varressa. Kiinnostavaa on kuitenkin huomata voimakas asutuskehitys alueella jo vanhemmalla roomalaisella rautakaudella. Alueelta ovat peräisin Suomen klassiset ja merkittävimmät vanhemman rautakauden löydöt. Intensiivinen asutus ei kuitenkaan näy jatkuvan nuoremmalle roomalaiselle rautakaudelle.

Salorantakin osoittaa asutuksen ryhmityneen muutamiksi laajemmiksi kokonaisuuksiksi. Olisikin ollut perusteltua, että kirjoittajat omien artikkeliansa lisäksi olisivat eräiltä osin yhdistäneet tietonsa esimerkiksi syntetisoivaksi yhteisartikkeliksi. Nyt molemmat artikkelit joutuu käymään läpi erikseen löytääkseen jokilaaksoja yhdistävät ja erottavat piirteet. Joka tapauksessa Salorannan artikkeli on vankasti aineistoon perustuvaa työtä ja häiritsevää on ainoastaan Suomen varhaiskeskiajan kirkollisten muutostekijöiden vaatimaton kuvaus.

Peräti kolmessa artikkelissaan laajentaa *Juha-Matti Vuorinen* Salorannan ja Lehtosen artikkelien antia koskemaan koko Varsinais-Suomen pohjoisosaa. Tutkielmat käsittelevät varhaismetallikauden ja rautakauden arkeologisten jäännösten lukumääräistä vaihtelua ajallisesti ja alueellisesti, rautakauden kalmistojen ja asuinpaikkojen paikallista suhdetta sekä rautakautisiin kohteisiin kohdistunutta arkeologisten tutkimusten jakautumista ajallisesti.

Tutkimukset edustavat sinänsä sitä kokonaisvaltaista tutkimusotetta, joka lei-

maa Turun yliopiston arkeologian oppituolia: perusteellinen ja kaikinpuolinen aineiston keruu ja analysointi. Valitettavasti kaikki kolme artikkelia ovat raakileita, jotka on jätetty tilastojen tasolle lähtemättä käyttämään aineistoa pitemmälle. Vähäiset tekstiosat ovatkin pääasiassa taulukoista suoraan esille käyvien asioiden toistoa. Tässäkin näkyy se, etteivät artikkelien kirjoittajat ole keskustelleet keskenään - tai ainakaan eivät keskustelut ole johtaneet synteysiin.

Suomen ensimmäisen piispankirkon paikka on kerta kerran jälkeen vetäneet arkeologeja luokseen ei yksin tieteen omista syistä, vaan monesti myös siksi, että se on kansakunnan identiteetin luomisen kannalta latautunut paikka. *Unto Salo* on tarttunut asiaan nykyisen Nousiaisten kirkon lähellä olevan Nousiaisten kalmiston ja oletetun suurmiestilan näkökulmasta. Kirjoittaja ruotii ajatuksia herättävällä tavalla aikaisempien tutkijoiden arvioita. Hän tulkitsee Nousiaisten Moision 1000-1100-luvun kalmiston päällikkötilan kalmistoksi. Tämän "Moision suvun" päälliköt olisivat jopa ryhtyneet kristityiksi tulemisensa jälkeen palanneet uudelleen pakanuuteen, mikä näkyisi kalmiston löydöissä palaamisena kristillisestä ruumishautauksesta polttohautaukseen. Ajatus ei ole uusi, mutta Salo nostaa sen esille aikaisempaa voimakkaammin.

Salon argumentaatioissa on paljon arvokasta, mutta hänen korostaessaan monen muun suomalaisen tutkijan tavoin kalmiston paikalla olleen rakennuksen merkitystä, joutuu kysymään perusteita. Rakennus on nimittäin tulkittu kellotapuliksi, joka olisi sijainnut keskellä kalmistoa. Tällainen olisi rakennettu ensimmäiseksi kristillisyyden merkiksi ennen kirkkoa. Väitettä ei ole välttämätöntä uskoa, sillä kellotapulia ei voi pitää ensi-

sijaisena kristillisenä rakennuksena lähetysajalla tai myöhemminkään. Sellainen oli kirkko, jossa voitiin toimittaa messu. Kellotapuli oli sekundaarinen rakennus, joka kellonsa tai kellojensa kautta toimi viestin välittäjänä messun ajan lähestymisestä tai muista kirkollisista toimituksista.

Ajatus Moision (ja Liedon Ristinpellon) kellotapulista on elänyt suomalaisessa arkeologiassa jo *Nils Cleven* klassisesta artikkelista (1952) lähtien, mutta ehkä olisi aika tarkastella ajatuksen perusteita tarkemmin. Olisiko mahdollisesti kysymys joistakin myöhemmistä, kalmistoaikaan kuulumattomista rakenteista? Sama uudelleenpohdinta voisi koskea sitä hautakiveä, joka löydettiin Moision kirkkorakennuksen rauniosta 1920-luvulta ja joka vaakunakaiverrustensa muodon perusteella on mielestäni selvästi myöhäisempi kuin oletettu 1100-luku. Luultavasti joudutaan myös kyseenalaistamaan kiviaitojen tekeminen kalmistojen ympärille Suomessa 1000-1200-luvuilla. Luultavasti täälläkin on käytetty oja rajamerkkeinä kuten laajemmin varsinkin Etelä-Skandinaviassa on viimeisinä kahtena vuosikymmenenä tullut arkeologisissa tutkimuksissa esille.³

Varsinkin alalla, josta käytetään usein englanninkielistä termiä *landscape archaeology*, joudutaan välttämättä pohtimaan kysymystä siitä, mitä tarkoitetaan termillä arkeologinen kohde (*archaeological site*). *Paul Barford* pohtii tutkielmassaan kysymystä monin kekseliäin tavoin kiinnittäen huomionsa muun muassa siihen, miten määritellään ”kohteen” rajat. Onko esimerkiksi kirkkorakennus yksi kohde ja kirkkomaa sen ympärillä toinen? Miten määritellään raja kohteelle, joka koostuu kynnöksestä löytyneistä esineistä tai esineen-

katkelmista? Muun muassa Iso-Britanniasta ja Puolasta hankkimiensa kokemusten perusteella Barford tuo käsitteestä suomalaiseseen arkeologiseen keskusteluun monta ulottuvuutta.

Varsinaisia arkeologisia analyyseja tukee muuta kaksi artikkelia. Näistä ensimmäinen, *Lassi Hatakan* ja *Gunnar Glückertin* työ käsittelee Lounais-Suomen maankohoamiskronologiaa. Siinä esitetään viimeisimmät kalibroidut käyrät tiettyjen Varsinais-Suomen eteläosien maankohoamisesta. Uusien tietojen perusteella joudutaan aikaisempia tietoja muuttamaan huomattavasti. Esimerkiksi Turun seudulla on maankohoaminen viimeisen sadan vuoden aikana arvioitu olevan hiukan yli 5 mm ($\pm 0,5$ mm). Uusien tietojen mukaan kohoaminen on vain 4,14 $\pm 0,4$ mm vuodessa. Varsinkin saariston rautakauden ja keskiajan tutkimuksessa tiedot tulevat tulevaisuudessa olemaan hyödyllisiä.

Toinen on *Kari Alifrostin* pitkäkö kirjoitus keskiajan ja uuden ajan alkupuolen asutuksesta ympäristötekijöiden valossa. Kirjoittaja selvittää erityisesti erilaisten ympäristöjen (saaristo, rannikko, sisämaa) merkitystä asutuksen leviämiselle. Samalla hän pyrkii havainnoimaan ajan mukana syntyvät erot ja niiden taustalla olevat syyt.

Sites and Settlements on merkittävä panos suomalaisen ”uuden arkeologian” alalla samalla kun sen taustalla oleva hanke on vienyt huomattavalla tavalla tutkimusta eteenpäin. Suomalais-ugrilaisen kieli-muurin takaa on tavattoman tärkeää nousta esiin. Englanninkieliset kirjoitukset osoittavat hyvin sen, kuinka paljon arkeologialla on annettavana historia-tutkimukselle. Vielä tänä päivänäkin nimittäin esiintyy vanhakantaisia käsityksiä, joiden mukaan arkeologian tehtävä

on sopivin valokuvien ja piirroksien illustroida historioitsijoiden omien lähteidensä avulla muodostamaa käsitystä menneisyydestä. Kirjan toimittaja *Aino Nissinaho* on onnistunut työssään mallikelpoisesti.

1 Cultural ecology: One theory? Publications of the project Changing Environment - changing society. Turku 1994. Toim. Aino Nissinaho.

- Ihmisen maisema. Kirjoituksia yhteisön ja ympäristön muutoksesta Lounais-Suomen ranni-

kolla. Projektin Muuttuva miljöö - muuttuva yhteisö julkaisuja. Turku 1995. Toim. Aino Nissinaho.

2 Paljon mainostettu Hämeenlinnan Varikko- tai Varikonniemi on rautakautinen asuinpaikka, jolla ei ole mitään niistä ominaisuuksista (kaupunkimaisuus tai kauppapaikkamaisuus, asemakaava, satama, puolustusmuurit ym.), joita sille on haluttu antaa.

3 Tällainen on ympäröinyt ainakin Lappeen Kauskulan kalmistoa/kirkkomaata Karjalassa, mutta sen ajoitus on tuntematon. On vaikea kuvitella sellaisen olleen käytössä enää keskiajan loppupuolella. Ojauran voi edelleen havaita helposti maastossa.

Markus Hiekkänen
markus.hiekkänen@pp.inet.fi

FT Markus Hiekkänen on Helsingin yliopiston taidehistorian ja Turun yliopiston arkeologian dosentti sekä Suomen Akatemian akatemiantutkija

Entiset vaivat: magnum opus tautien historiasta

Leo Paljärvi

Heikki S. Vuorinen: Tautien historia. Vastapaino 2002. Tampere. 375 s. Hinta n. 28 •.

Lääketieteellinen historia on ajankohtaista. Maailmalla leviää monin paikoin hallitsemattomasti ennen tuntematon tarttuva tauti, HIV-AIDS. Bioterrorin uhka on nostanut keskusteluun länsimaista kokonaan tai lähes kokonaan hävinneet isonrokon, ruton ja pernaruton. On kaikki syy tutkia, miten menneisyyden vitsaukset ilmaantuivat ja levisivät ja miten ne muovasivat aikansa yhteisöjä. Arkeologiaa harrastava tautiopin eri-

koislääkäri tarttuukin innokkaasti dosentti Heikki S. Vuorisen teokseen, joka lupaa johdatella lukijan tautien historian pääpiirteisiin. Teos lunastaa erinomaisesti lupauksensa. Se on tervetullut lisää niukkaankin suomenkieliseen lääketieteen/lääketieteellisen historian kirjallisuuteen. Viime vuosina on ilmestynyt pari aiheeseen liittyvää merkittävää työtä (Eino Juttikala: Kuolemalla on aina syynsä, 3. painos 1994; R. Marjomaa ym., toim: Ilmestyskirjan ratsastajat – sota, nälkä, taudit ja kuolema historiassa, 2000), mutta Vuorisen teos on omaleimainen, tärkeä kontribuutio.

Teoksen alussa käydään läpi alan tutkimuksen vaiheita ja määritellään peruskäsitteet. Tautien ekologia luonnostellaan kronologisesti metsästys-keräily -vaiheesta maanviljely-yhteisöjen kautta teolliseen yhteiskuntaan. Leijonanosa sivuista kuluu tautikohtaisiin kuvauksiin. Paino on infektio-taudeilla, mutta ei ole unohdettu muitakaan suuria tautiryhmiä puutostaudeista traumoihin ja mielenterveyden häiriöihin. Ensin kuvataan taudin kliiniset piirteet ja nykykäsitys sen etiologiasta ja epidemiologiasta, sitten varhaisimmat ja merkittävät myöhemmät maininnat kansainvälisessä ja kotimaisessa kirjallisuudessa. Lopuksi käsitellään lähteitä ja menetelmiä. Kirjan kuvitus on sinänsä informatiivista mutta aika vaatimatonta. Kun sivumäärä on

tällaisenaankin 375, ei laajempaan kuvitukseen ehkä ole ollut mahdollisuutta. Toisin kuin yleistajuisissa tieteellisissä kirjoissa usein, kustantaja on sallinut kunnollisen nootituksen (1372 kpl), laajan kirjallisuusluettelon (yli 500 nimikettä) ja hakemiston. Nämä sekä antoisat liitteet – mm. vanhojen ruotsin- ja suomenkielisten tautinimitysten käännökset nykykielelle – tekevät opuksesta ohittamattoman hakuteoksen, jonka arvo säilyy pitkään.

Kirjoittaja määrittelee taudin tieteellisin menetelmin todettavissa olevaksi psykologiseksi ja/tai fysiologiseksi tilaksi, jonka asiantuntijat määrittelevät tavallisuudesta poikkeavaksi. Tämän tautikäsityksen juuret ovat 1800-luvulla, jolloin ennen kaikkea uusien laboratorio-menetelmien ansiosta kehittyi ajatus tautien spesifistä etiologiasta. Taudit alettiin käsittää potilaasta erillisiksi olioiksi, joille on annettu latinankielinen usein kaksiosainen nimi aivan kuin kasveille ja eläimille Linnén järjestelmässä. Aiemmin tauti tai sairaus oli subjektiivista, potilaaseen kokonaisvaltaisesti liittyvää. Usein se oli merkki potilaan ja hänen fyysisen tai sosiaalisen ympäristönsä välisen tasapainon järkkymisestä. Nyt taudista tuli objektiivisesti havaittavaa ja mitattavaa.

Kun nykyaikaista tautikäsitystä sovelletaan historiaan, seuraa kaksi ongelmaa, jotka kirjoittajakin tuo selvästi esiin.

Ensiksi: historiallisissa lähteissä kuvatulle sairaudelle ei ole useinkaan helppo löytää vastinetta nykyaikaisesta tautinimikkeistöstä. Thukydideen kuvaama Ateenassa v. 430 - 426 eaa. riehunut tauti on saattanut olla pilkkukuume, tuhkarokko, isorokko, rutto, komplisoitunut influenssa, jokin muu virus- tai bakteeritauti tai jopa torajyvämyrkytys.

Kun historiallista tietoa hyödynnetään epidemiologisessa tutkimuksessa, moderni tautiterminologia on ainoa oikea. Historian ihmiselle nykyaikainen tautikäsitys olisi kuitenkin käsittämätön ja sen tuominen osaksi historiallista selittämistä on ongelmallista – joku voisi sanoa: mieletöntä. Huomattakoon, että lääkäriprofession määrittelemä tautikäsitys nykyaikaankin sovellettuna on saanut osakseen kritiikkiä mm. antropologian ja sosiologian suunnasta.

Toiseksi: harvemmin tulee ajatelleeksi, että itse taudit eivät välttämättä ole nykyään samoja kuin ennen. Esim. mikrobin virulenssi (tautia aiheuttava kyky) voi muuttua historiallisesti katsoen yllättävän nopeasti. Vuosien 1918 - 1920 pandemiaksi levinnyt influenssa (espanjantauti) oli poikkeuksellinen rajouireinen ja siihen liittyi huomattava kuolleisuus. Joillekin hengissä selvinneille kehittyi liikuntakykyä haittaava keskushermostokomplikaatio, postenkefaliittinen parkinsonismi. Joskus 1970-luvun lopulla aloittelevana neuropatologina havaitsin ikääntyneen vainajan aivoissa tälle taudille tyypilliset mikroskooppiset muutokset. Esittelin tohkeissani harvinaista löydöstä kliinipatologisessa meetingissä. Yleisönä oleviin neurologeihin havaintoni eivät tehneet suurtakaan vaikutusta: silloiselle vanhemmalle kliinikkopolvelle tuo nykyään tyystin hävinnyt taudinkuva oli vielä aivan tuttu.

Väestön terveydentilaa määrittävät maantieteelliset puitteet, ympäristön vahingoittavat fysikaalis-kemialliset ja biologiset tekijät (mm. mikro-organismit ja niiden isännät), perimä, väestön aiempi kokemus taudeista ja sosiaalis-kulttuuriset tekijät. Tällaiseen ekologiseen näemykseen sisältyy ajatus adaptiivisista prosesseista sekä väestön ja taudin-

aiheuttajien pyrkimyksestä tasapainoon. Tuntuu luonnolliselta soveltaa systeemiteoreettista lähestymistapaa vaikkapa stokastisilla prosesseilla höystettynä. Tällaiseen tai muihinkaan teoreettisiin suuntauksiin ei kirja kuitenkaan ota kantaa eikä kirjoittaja juurikaan antaudu pohtimaan esittämänsä materiaalin merkitystä historia- tai arkeologia-tieteelle. Näkökulma on ennen muuta lääketieteellinen ja pragmaattinen. Sellaisena se saanee kyllä vastakaikua myös historioitsijoiden ja arkeologien piirissä, jossa käytännöllinen, teoretisointia vierova mentaliteetti näyttää olevan yleinen. Ehkä pyrkimys oppikirjamaiseen objektiivisuuteen selittää sen, että kirjoittaja ei juuri tuo esiin omia saavutuksiaan eikä persoonallisia näkemyksiään. Lähdeluettelosta kyllä ilmenee kirjoittajan perehtyminen mm. antiikin lääketieteeseen, lepran ja tuberkuloosin historiaan sekä arkeologisten luuaineistojen hivenaine- ja raskasmetallianalyysiin.

Kenties lähimpänä arkeologin intressiä on kirjan lähteitä ja menetelmiä käsittelevä luku, johon sisältyy naseva esitys luuja muumiotutkimuksen mahdollisuuksista. Samaa ainesta on kirjoittajan ja U. Valan toimittamassa teoksessa Vanhojen luiden kertomaa (Yliopistopaino 1997). Vain pieni osa taudeista jättää jälkiä luihin. Näistä yleisimpiä ovat puutostaudit,

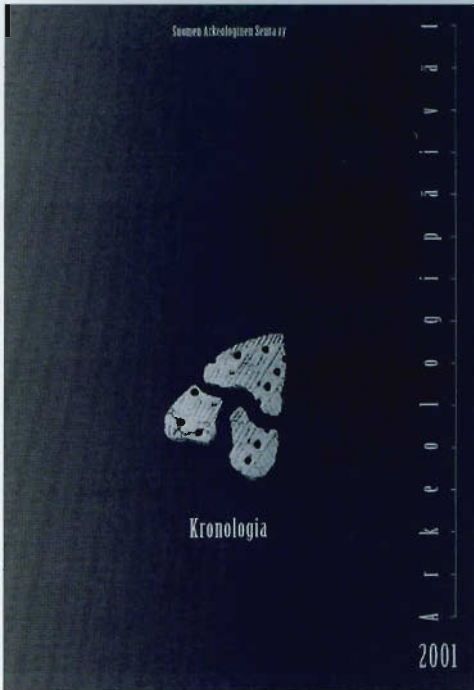
krooniset infektiot, niveltaudit ja traumat, harvemmin tavataan kasvaimia. Muutosten tulkinta ei useinkaan ole helppoa. Molekyyligeneettiset tekniikat voivat nykyään antaa objektiivisen näytön mikrobi-infektiosta. Luuaineistoihin perustuvan demografisen ja epidemiologisen tutkimuksen sudenkuopat tuodaan hyvin esiin.

Käsiteltävä teos sai alkunsa tautihistorian kurssin luentomonisteista. Oppikirjaksi teos on raskaammasta päästä. Enemmän miellän kirjan hakuteokseksi. Suuren yleisön bestselleriä en kirjasta odota, sen verran raskaslukuinen se kaikessa ensyklopedisuudessaan on. Teos on sinänsä kyllä yleistajuinen, sillä kirjoittaja muistaa huolellisesti selittää käyttämänsä oppisanat - mutta paljon niitä on. Merkittävä maallikkolukijoiden ryhmä voisi olla sukututkijoiden kasvava joukko, joka haluaa selvittää mihin esi-isä oikein kuoli.

Jokainen lääketieteellisestä historiasta vähänkin kiinnostunut hankkii Heikki S. Vuorisen teoksen kunniapaikalle kirjahyllyynsä. Aikaansa seuraava arkeologi varmistaa, että se kuuluu hänen käyttämänsä referenssikirjaston kokoelmiin. Jäämme mielenkiinnolla odottamaan luvassa olevaa suomalaisen tautihistorian yleisesitystä.

Leo Paljärvi
Kuopion yliopistollinen sairaala / Kliininen
patologia
PL 1777, 70211 Kuopio
leo.paljarvi@kuh.fi

Osastonylilääkäri Leo Paljärvi on patologi-
an ja neuropatologian erikoislääkäri ja
dosentti sekä Turun yliopiston arkeologian
opiskelija

Arkeologipäivät 2001

Arkeologipäivät 2001. Kronologia. Toimitaneet Petri Halinen, Jarmo Kankaanpää ja Petro Pesonen. Suomen arkeologinen seura ry. Vantaa 2002. 95 s.

Vuoden 2001 arkeologipäivien esitelmät käsittelevät kronologiaa eri näkökulmista. Kirjoittajina ovat Päivi Maaranen, Vesa-Pekka Herva, Marianna Niukkanen, Petri Halinen, Teemu Mökkönen, Mika Lavento, Janne Ikäheimo, Hilikka Oksala, Markku Korteniemi, Marjut Jalkanen-Mäkelä ja Eero Jarva.

Kirjaa on ennakkotilausten lisäksi jäljellä vielä muutama kappale. Osta omasi, ennen kuin julkaisu on loppuunmyyty!

Hinta vain 11 euroa, sis. postikulut!

Tilaukset: Pirjo Hamari, Museovirasto, PL 913, 00101 Helsinki
puh. 09-40509221, pirjo.hamari@nba.fi